

זהלצי"ב

לקט מענה לשון לפורים

מהדורה חדשה של "סוגיות לשוניות לפורים"

טיוטה מעודכנת
מהדורת י"ג באדר תשפ"ג

בעריכת אוריאל פרנק

מצפה יריחו

לפרטים: info@maanelashon.org

3	..... לקט פיוטים:
3	..... קטע מתוך פיוט של ר' זרחיה הלוי ("בעל המאור"):
3	..... קטע מתוך פיוט מְעוֹז צוֹר:
3	..... מתוך פיוטי הסליחות של תענית אסתר למנהג אשכנז:
5	..... על הנסים
5	..... קריאת מגילת אסתר
5	..... חלוקת קריאת מגילת אסתר על ידי כמה קוראים
6	..... כמה מדיוקי מהדורת ר"מ ברויאר:
6	..... צירופי מילים כפולים בטעמים שונים:
7	..... דקדוקי קריאה - הערות עזר לקורא הדייקן:
11	..... קריאת "וְלִהְיֶה" "לְפָנֵיהֶם" וניקוד זְכַר עֲמֶלֶק
13	..... קריאות כפולות נוספות.
14	..... ניקוד מרדכי.
22	..... נעימות ותופעות מיוחדות בעת קריאת המגילה.
25	..... קריאת תמיהות ושאלות בניגון מתאים.
29	..... קריאת עשרת בני המן
29	..... קְצָפוּ בַגֶּתִן וְתִרְשׁוּ.
29	..... דקדוקי כתיב במגילת אסתר
29	..... "וְלִהְיֶה" "לְפָנֵיהֶם"
30	..... לקיים - כתיב מלא?
31	..... מאמר ר' יעקב לוינגר על נוסח המגילה:
32	..... דקדוקים בברכות ובתפילות הפורים
32	..... ברכות מְגִלַת אֶסְתֵּר
34	..... שיבושים מחמת צנזורה בתענית אסתר ובפורים.
37	..... ניקוד (ויידוע) ב/לזמן הזה.
38	..... תוספת תש"ע: מהרב משולם קלרברג
45	..... An Expressionist Approach to Ta'amei Neginah
48	..... הוספות שלהי פורים תש"ע:
52	..... מתוך לוח של מכון מורשת אשכנז עם הערות הר"א לוין.
55	..... תוספות תשע"ב
58	..... הארכה ב'נִיזְתָא' - תוספת תשע"ז
59	..... האם יש להאריך בקריאה?
60	..... איך מאריכים?
62	..... לשון בני אדם
62	..... "יש לי יום-יום חג" – האם כל חג הוא "חג"?
64	..... איחולי פורים:
64	..... מתוך המיזם הקולי "נפש יהודית":
65	..... קישורים נוספים:

לקט פיוטים:

קטע מתוך פיוט של ר' זרחיה הלוי ("בעל המאור")¹:

...וְזָכַר פּוֹר	לֹא יִסּוֹר	וְלֹא יִסּוֹף מִזְרָעִים
בְּהַתְנַדֵּב	כָּל נְדִיב לֵב	בְּהַתְאַסֵּף רְאִשֵׁי עַם
לְמַתְנוֹת	וּלְמַנּוֹת	בְּכָל מִשְׁתָּה וְכָל מִטְעָם
מִשְׁמָנִים	מִזְמָנִים	לְהֵם וְלֶחֶם יְנַעַם
וּמִמְתָּקִים	מִוִּרְקִים	לְפִיָּהֶם מִפִּי גְבִיעַם
וְאֵין לְשׁוֹם	לֵב לְצוֹם	וּבְמִסְפָּד לֹא יוֹעַם
יְמֵי פוֹרִים	נִזְכָּרִים	וְנַעֲשִׂים כִּימֵי יִשְׁעָם...

קטע מתוך פיוט מעוז צור:

כָּרַת קוֹמַת בְּרוּשׁ, בְּקֶשׁ	אֲגִי בֶן הַמְדָּתָא,	וְנִהְיֶתָה לוֹ (לְפָנָי) לְמוֹקֶשׁ	וְנִגְאָתוּ נִשְׁבָּתָה,
רֵאשׁ יְמִינִי נִשְׂאֶתָ,	וְאוֹיֵב שְׁמוֹ מִחֵתָ,	רֵב בְּנִי / וְקִנְיִנִי	עַל הָעֵץ תְּלִיתָ.

מתוך פיוטי הסליחות של תענית אסתר למנהג אשכנז:

- ראה לקמן "שיבושים מחמת צנזורה בתענית אסתר ובפורים"

אָדָם בְּקוֹם עָלֵינוּ חֵיל אֶחְזַתְנּוּ לְרַעוּד. בְּהִסְתַּפְּחוֹ לְמַלְכוּת חֲנַף כְּמַעַט כְּשִׁלְנוּ לְמַעוּד. גָּמְרוּ לְמַכְרֵנוּ כְּתֵל וְחָרִיץ בְּלֵי מִסְעוּד. אָמְרוּ לָכֵן וְנִכְחִידֵם מִגּוֹי וְלֹא יִזְכָּר שֵׁם יִשְׂרָאֵל עוֹד: דָּלוּ עֵינַי לְמָרוֹם כְּרֵאֲתִיד אוֹיְבֵי לְקוֹב. הִכְרַת שֵׁם וּשְׂאָר וּמַחָה שֵׁם לְרַקוֹב. וְצַר צוֹרְרֵי בְּנִכְלִיָּהֶם אֲשֶׁר נָכְלוּ לְעַקוֹב.

¹ כמודפס בחוברת "שירת ההלכה" [בהוצאת אוניברסיטת בר אילן] עמ' 64: "מאורה לשבת זכור/הלכות פורים/ר"ה גירונדי/זכרון לדור אחרון". אלה שורות 17 - 23 מתוך כ-70. תודות למו"ר פרופ' אפרים חזן נר"ו, שהעיר לגבי הניתוח של המבנה שהתבנית 3+3+6 היא תבנית מצויה בשירת ספרד ושלוחותיה וראה על כך בספרי 'תורת השיר בפיוט הספרדי'. ההברקה של רמ"ד (להלן) מעניינת, מ"מ עיקר העניין הוא כמובן השילוב בין תוכן וצורה.

לכ"מ ר"ר [פרופ' אפרים חזן](#)

... באותו קורס במכללת הרצוג פתחת לי צוהר לעולם נפלא זה, שעד אז היה מנוכר לי (ואני לו). תודה רבה... לכאורה מסתבר יותר ניתוחו של ידידי הוירטואלי מפראג, ר' מיכאל דושינסקי, שלהלן.

3 3 הברות

+ 3 3 הברות.

ר' מיכאל דושינסקי:

נלענ"ד כי המשקל: 3, 3, 6, הוא כן שבהרבה מקרים (אולי לרוב?) גם קטע ה-6, מבחינת ההברות (לא החרוז!) נחלק ל-3, 3, ואף עם "חיתוך" של מילים, כפי שאני מצוין כאן בהצעתני, **בירוק-מודגש** (סימון: / מצוין ששני אלה מחוזרים):

... וְזָכַר פּוֹר	/	לֹא יִסּוֹר	/	וְלֹא יִסּוֹף מִזְרָעִים
בְּהַתְנַדֵּב	/	כָּל נְדִיב לֵב	/	בְּהַתְאַסֵּף רְאִשֵׁי עַם
לְמַתְנוֹת	/	וּלְמַנּוֹת	/	בְּכָל מִשְׁתָּה וְכָל מִטְעָם
מִשְׁמָנִים	/	מִזְמָנִים	/	לְהֵם וְלֶחֶם יְנַעַם
וּמִמְתָּקִים	/	מִוִּרְקִים	/	לְפִיָּהֶם מִפִּי גְבִיעַם
וְאֵין לְשׁוֹם (לְ שׁוֹם?)	/	לֵב לְצוֹם (לְ צוֹם?)	/	וּבְמִסְפָּד לֹא יוֹעַם
/	/	נִזְכָּרִים	/	וְנַעֲשִׂים כִּימֵי יִשְׁעָם...

ויאמרו לא יראה יה. ולא גבין אלהי יעקב: זרעים ענה ויגה ולא מלב לכלותם. חבו לפנים ורדם בהסרת טבעת להחלותם. טוב דברו הקים לעיני הגוים להעלותם. בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם: ידע רמז הקורות לעם מעופר ומהודס. כתב הסתר אסתיר ומור דרור מפורדס. לשבות המן ממחרת. המן העץ קונדס. תחת הנעצוץ יעלה ברוש. ותחת הסרפד יעלה הדס: מקשיב דבר שקר כתב שטנה ועצב. נתעטף בבגדי שרד כטעה במגן קצב. סרר להשתמש בשונים כלי המחצב. ויבא גם השטן בתוכם להתנצב: עם הנמצאים בשושן באכלם מזבח עכרם. פער פיו להשטינס ולהסגירם ביד נותן מכרם. צור הספית לכתוב אגרת לאבד שברם. אמרתני אפאיהם אשביתה מאנוש זכרם: קדושים מלאכי השרת מר יבכיון בצעקה. רחום הבט לברית ואל תפר להרחיקה. שמעה מורשה ותלבש בגדי אלמנות ומועקה. ותשם ידה על ראשה ותלך הלוח וזעקה: תשבי שם אזור שק במתניו תחבושת. מהר והודיע ישגי מכפל אבות שלשת. נחץ לרועה מה לך נרדם להתעשת. קום קרא אל אלהיך אולי יתעשת: חותם טיט אשר נעשה לבלשן ספר. מניגוה למדו לאחר גזרה פעס להפר. בן קיש הקיש דלתות בית הספר. ויכס שק וישב על האפר: רבץ תינוקות לפניו ימים שלשה צמים ומכפנים. בקול יעקב לחלוש ידי עז פנים. ידיו אמונה לאל הצילני מעלבונים. פן יבא והפני אם על בנים: מזה אלה ומזה אלה בני איתני ורבני. כלם צעקו ותעל שועתם אל יהוה. יה לקול רנון כבא שאל לפני. ומה קול הצאן הזה באזני: רועה השיבו הם קטני קודש זרע. יה הצל לקוחי למות מאויב הרע. חנון נכמרו רחמיו ויבקש לבכות המאורע. ויהי כקרא מלך ישראל את הספר ויקרע: יהודי הוקיע ילדיו למטה ואביהם מלמעלה. איש איש בשלש אמות והרביעית אור מגלה. משנה נקם חזה ושמח ושח תהלה. אותי השיב על כני ואותו תלה:

ותכתוב אסתר תוקף לקרות כבהלל מהודים.

מלמעלה קימו מה שקבלו למטה דודים.

נס ינוסס לפרסם כאז פלאו מסהידים.

כעת הזאת רוח והצלה יעמוד ליהודים:

אתה האל עושה פלאות. בעמים הודעת עוז נוראות. גאלת בזרוע עמד מתלאות. דכית צריהם במותי תחלואות: האויב בקומו לעורר מדנים. ודמה להכרית פרחי עדנים. זמם לשקול לגנני אדונים. חליפי מאת כפרי אדנים: טלאיך הזרת שקליהם להקדים. ידעת העתידות ודרשת נשקדים. כבוי להמציא ללהב יוקדים. לקוחים למנות לתחי נפקדים: מסכה צרה בעבדים לפנים. נמסרו להתיז קונקנות וגפנים. סבבום מוקשים בכל דפנים. עיניהם לך תולים ובסתף נצפנים: פור נהפך באויבים לשלוט. צליבה הוכן אגגי לקלוט. קלע ובלע פני הלוט הלוט. ריבי עם באשמנים לעלוט: שלום ואמת נכתב מכל צד. תלף ישע סלע ומצד. שידד השדד וברשתו נוצד. מלשני נסחף נצמת ונרצד: עשו שמחות ולדורות קבעום. ומקראות שלשום ולא רבעום. נסכמו ממעל ולמטה קבעום. בספר נחקק על מה תבעום: רמה ידך לסלח לפושעים. יהודי והדסה הקמת מושיעים. צדקתם עומדת לעד לשעשועים. חקר כבודם להזכר לנושעים:

קנא לשמך נורא ונקדש.

חזה כרמד נהרס ונדש.

זרויניו קבץ ושיר לך יחדש.

קימם והחיס בבנין בית המקדש:

וכעשותך נוראות באותן הימים.

אֶתְנֵנוּ הַפְּלֵא תְּשׁוּעַת עוֹלָמִים.
מְצוּא לְפָנֶיךָ כֶּפֶר וְתַנְחוּמִים.
אֶל מְלָךְ יוֹשֵׁב עַל כִּסֵּא רַחֲמִים.

• על "אֶשֶׁר הִנִּיא" ראה לקמן

על הנסים

על הנסים ועל הפרקן – בין פריקה לפורקן

לשני השמות פריקה ופורקן יש שורש אחד (פר"ק), אך משמעות שונה במעט:
א. המשמעות המוחשית של שורש פר"ק בבניין קל/פעל היא הסרת משא, הורדת נטל, כמו במצות "פריקה וטעינה". במשמעות זו רווח שורש זה הן בלשון התורה ("וּפְרִיקֶתָ עָלוּ מֵעַל צְנָאֲרֶךָ"; בראשית כז/מ) והן בלשון המשנה ("מְצֻנָה מִן הַתּוֹרָה לְפָרוֹק"; בבא מציעא פ"ב מ"י).
ב. מפריקת "עול" מוחשי - התפתחה משמעות מופשטת לשורש זה²: "פריקת עול" במובן של יציאה משעבוד. מובן מופשט זה איננו בלשון התורה, כי אם³ באיכה (ה/ח: "פָּרַק אֵין מִיָּדָם") ובתהלים (קלו/כד⁴: "וַיִּפְרְקֵנוּ מִצָּרֵינוּ כִּי לְעוֹלָם חֲסָדוֹ"; עי"ש בפירוש רי"ד ומצודת ציון⁵), וכן בארמית שבדניאל ד/כד: "וּחְטָאךְ בְּצַדִּיקָא פְּרִיק". בשם "פורקן" מתרגם אונקלוס את המלים: "ישועה" (בראשית מט/יח), "פדות" (שמות ח/יט) ו"גאולה" (ויקרא כה/כד). שם זה מוכר מאוד מלשון תפילותינו, הן בעברית, כגון: "על הנסים ועל הפרקן", והן בארמית, כגון: "יקום פְּרִיקָן"⁶, "וּפְרִיקָן יִמְיִנָּה"⁷, ובקדיש בחלק מהנוסחים: "ויצמח פְּרִיקָנָה"⁸, "וּפְרִיקָנָא"⁹.

קריאת מגילת אסתר

חלוקת קריאת מגילת אסתר על ידי כמה קוראים

הרב עזריה אריאל, ט"ז אלול תשע"ה

לכתחילה עדיף להימנע מפיצול קריאת המגילה בין קוראים שונים, אך מעיקר הדין לענ"ד הלכה כדעת המקילים, ולכן אם לפי שיקול דעתו של רב המקום, או רב המכיר את המקום, יש בזה צורך - הדבר מותר. במקרה זה הקורא הראשון יברך את הברכה הראשונה בלבד

² מטונימיה = מעתק משמעות = תחליף של שם עבור שם אחר, כשהחילופים "נסיבתיים", כלומר, מבוססים על קירבה וסמיכות עניינים (א' קומם, "המטונימיה", בתוך: אשל באר שבע, עמ' 334).

³ היינו בעברית המקראית המאוחרת.

⁴ פסוק זה מתייחס לשיבת ציון (בית שני!), לפי ראב"ע על אתר.

⁵ וּפְרִיקָנוּ. הוא תרגום של ישועה וכן פָּרַק אֵין מִיָּדָם (איכה ה/ח).

⁶ יְקוּם פּוֹרְקָן מִן שְׁמַיָּא... וַיִּתְּפָרְקוּן וַיִּשְׁתַּזְבוּן, מִן כָּל עָקָא, וּמִן כָּל מַרְעִין בִּישׁוּן.

⁷ מקור תפילה זו מן הזוהר: בְּרִיךְ שְׁמָה דְמַרְא עֲלֵמָא... וּפְרִיקָן! מִיְנָר אַחְזִי לְעַמְךָ בְּבֵית מִקְדָּשְׁךָ

⁸ בנוסח עדות המזרח והחסידיים.

⁹ בנוסח האשכנזי: על יִשְׂרָאֵל וְעַל רַבָּנָן... יְהֵא לְהוֹן וְלִכּוֹן שְׁלֵמָא רַבָּא... וּפְרִיקָנָא...

והאחרון את הברכה האחרונה בלבד. אולם יש להקפיד, בלי שום פשרות, שכל הקוראים יהיו בקיאים היטב בקריאה מדויקת. להרחבה: <https://www.yeshiva.org.il/ask/111716>

אפ"ר:

אם אכן מחלקים -- לפי שיקול דעת (רב המקום) כנ"ל -- יש לשאול גם היכן לחלק, כדי לא לתת יד לחלוקת הפרקים הנוצרית.

כמה מדיוקי מהדורת ר"מ ברויאר:

ב,ט: מנותה לתת לה: צירי!
 ד,יא: ועם-מדינות המלך: מוקף
 ה,יד: ובא-עם-המלך: מוקף
 ז,ד: בַּיְזוּק המלך: צירי!

צירופי מילים כפולים בטעמים שונים:

		1	מנח רביע	א, יט: אם על המלך טוב
0			מהפך פשטא	כב: וישלח ספרים אל כל מדינות המלך
	6		פשטא מנח זקף	ב, א: אחר הדברים האלה
	7		מהפך פשטא	ח: ותלקח אסתר
	8		פזר... מנח פסק	יב: ובהגיע... לבוא
	8		מנח... מנח	טו: ובהגיע... לבוא
	7		קדמא ואזלא	טז: ותלקח אסתר
	6		מנח פסק מנח רביע	ג, א: אחר הדברים האלה
	5		דרגא	ו: להשמיד את כל היהודים
	5		פזר	יג: להשמיד להרג ולאבד את כל היהודים
		1	מנח זקף	ט: אם על המלך טוב
		2	דרגא תביר	י: ויסר המלך... להמן
		3	קדמא ואזלא	ה, ב: ויושט המלך
		1	טפחא אתנחתא	ד: אם על המלך טוב
		4	קדמא מהפך פשטא	יבוא המלך והמן היום
11			קדמא ואזלא	ח: אם מצאתי חן
		1	פשטא זקף	ואם על המלך טוב
		4	דרגא מנח רביע	יבוא המלך והמן אל המשתה
	9		מנח תלישא	יד: ותאמר לו זרש
	9		תלישא קדמא ואזלא	ו, יג: ויאמרו לו חכמיו
11			קדמא מהפך פשטא	ז, ג: אם מצאתי חן בעיניך המלך
		1	טיפחא אתנחתא	ואם על המלך טוב
			טפחא	ד: להשמיד
		2	קדמא ואזלא	ח, ב: ויסר המלך... למרדכי
		3	מהפך פשטא	ד: ויושט המלך
		1	קדמא ואזלא	ה: אם על המלך טוב
11			דרגא מנח רביע	ואם מצאתי חן לפניו
			מנח פזר	י: וישלח ספרים
		5	תלישא קדמא	יא: להשמיד ולהרג
		1	מנח זקף	ט, יג: אם על המלך טוב
			קדמא ואזלא	כ: וישלח ספרים אל כל היהודים
0			קדמא ואזלא	ל: וישלח ספרים אל כל היהודים

דקדוקי קריאה - הערות עזר לקורא הדייקן:

הרשימה מבוססת על הערות הרב אליהו לויך [מתוך "היבטים לשוניים במגילת אסתר"] בתוספת הערות אפ"ר

הערה כללית: יש קוראים שבסוף כל פרק מנגנים ניגון מיוחד כעין זרקא סגול של המגילה. אין לזה מקום כי חלוקת הפרקים היא נוצרית, ואין לייסד מנהגים על חלוקת הנוצרים.

אולי בסוף פרק ב, י – יש מקום "לנגן סיום" עוד יש נוהגים לקרוא ספי פרקים נוצריים במנגינה אחרת מהטעמים [וכיו"ב במגילת שיה"ש, רות וקהלת; אנגם, באיכה יש לכך היגיון]. וכן בפסוקים הניגונים (כגון: ותמלך תחת ושת). איני יודע מה מקור המנהג. זה נשמע אולי אשכנז-מערב.

פרק א

א א ויקי הו"ו בשוא נח, בטעם טפחא. המלך מלרע הטעם בלמ"ד. מקדו כדי להבחין שהוא שם מדינה ולא פועל בציווי צריך לקרואו מלעיל ולהדגיש את הדל"ת.

א ה ובמלואת: יש לקרוא 'ובמלות' האל"ף כלל אינה נשמעת¹⁰. הנמץאים: הצד"י בשוא לא בקמץ. למגדול ועד קטן - ט' קמוצה ולא חלומה כמו בפרשת וירא (בראשית יט, יא): הכו בסגורים מקטן ועד גדול. (וראה להלן)

א ו על-גלילי כסף: הטעם נסוג ללמ"ד. ועמודי שש: הטעם נסוג למ"ם. רצפת: הצד"י בשוא נע, הפ"א רפויה¹¹.

א ז וכלים מכלים שונים: במנגינת איכה

א י המשרתים: המ"ם בשוא נח.

א יא את-יפלה: יו"ד ראשונה בקמץ קטן, פ"א בשווא נח, לא בחירק, יו"ד שנייה בקמץ ומפיק בה"א.

א יב בערה כו: אין טעם נסוג אחור, יש לכל היותר געיה בבי"ת, להעמיד מעט לפני הגרונית החטופה

א יג פי-כו הכ"ף במילה השניה רפויה.

א יד שתר: קמץ בתי"ו

א יז בעליהן: העי"ן בשוא נח וכן הדבר גם בהמשך. ולא-כאה: הטעם בבי"ת, היחיד במלעיל כי הוא לשון עבר. בשאר המגילה הטעם באל"ף, במלרע.

א כ פתגם: הגימ"ל קמוצה ללא דגש והשוא בתי"ו נח. (אצל מי שאינם מבטאים ע' עיצורית במילה הקודמת "ונשמע", מצוי שמרפים פ' הבאה: פתגם)

למגדול ועד קטן – כנ"ל (ה): ט' קמוצה ולא חלומה - קטן

א כב שר: שי"ן שמאלית (ראה מאמר הרד"י להלן)

פרק ב

ב א כשך חמת: אע"פ שטעם מפסיק מפריד בין המילים, עלול קורא שאינו מבחין בין ח"ת לכ"ף רפויה (מבטא "ישראל") להבליע כאן אות.

ב ב יבקשו: הקו"ף רפויה בשוא נח.

ב ג ויפקד: הו"ו בשוא לא בפתח; המילה בטעם מחבר (אזלא, קדמא) אין לעשות כאן מנגינת הפסק. ויקבצו: הוא"ו שוואית. הגא: הגימל בסגול.

פריס המלך - ס' בשווא, וגם להלן אצל שעשגז והגי; לעומת זאת, כל "סריסים" והטיותיהם, בלשון רבים, ס' קמוצה. וסימנך: "לקמצים" - רבים, ואילו: שווא נע - יחיד.¹²

¹⁰ במילה זו רבו המשתבשים. מה שמטעה הוא שיש ספרים מסמנים כתיב וקרי, וזה מוסיף על הבלבול (גם ההטעה בלמ"ד מקשה על ההבחנה בין אם יש תנועה באל"ף בין אם אין).

¹¹ מי שקורא פ"א דגושה משבש למשמע של גחלת. האם להחזיר את הקורא?

ב ה אִישׁ יְהוּדִי ... נוהגים לתת לציבור לקרוא ואחריו בעל הקריאה. מְרַדְּכִי: יש מנקדים וקוראים הדל"ת בחטף קמץ שנקרא כחולם. רוב העולם קוראו כשוא נע רגיל כלומר כעין סגול. שתי הקריאות נכונות.
ב ו אֲשֶׁר הִגְלָה: במנגינת איכה. הִגְלָה, הִגְלָה ה"א בקמץ חטוף. עִם יְכַנְיָה מְלֶךְ-יְהוּדָה: טעם טפחא בתיבת עִם, כ"ף של יְכַנְיָה בקמץ חטוף, נו"ן בשווא נח ויו"ד בקמץ, יכונ-יה. אֲשֶׁר הִגְלָה ה"א בסגול.

ב ח וּבְהִקְבֵּץ: הבי"ת בשוא נח על אף הגעיא בוי"ו.
ב ט לָתֵת לָהּ: טעם מונח אינו נסוג אחור והת"ו בצירה (בתנ"ך קורן הטעם בלמ"ד והת"ו בסגול, ואינו נכונ), בהמשך הפסוק לָתֵת-לָהּ, המילים מוקפות. הלמ"ד ראויה לקבל געיא, ות"ו בסגול.

ב יא לִפְנֵי חֲצַר בֵּית-הַנְּשִׁים: טעם טפחא בתיבת לִפְנֵי
ב יב כָּדַת הַנְּשִׁים: הקמץ נשאר בדל"ת למרות הסמיכות¹³.
ב יג כָּאֵה: הטעם באל"ף מלרע¹⁴. יִנְתֵן לָהּ: טעם נסוג אחור לנו"ן
ב יד כָּאֵה .... שְׂכָה שתי המילים מלרע לעיכובא. לדעת ערוך השולחן סי' תר"ץ הקורא מלעיל מחזירין אותו

ב טו בַת-אֲבִיתָיִל דָּד: אין פסק בין התיבות ודלא כפי שמופיע בקורן ודומיו לקח לו – מוקף ולא נסוג אחור, הטעמה משנית בקו"ף ועיקרית ב"לו".
ב כא וּמְרַדְּכִי יוֹשֵׁב בְּשַׁעַר-הַמְּלָךְ: טעם טפחא בתיבת וּמְרַדְּכִי

פרק ג

ג א וַיִּנְשָׂאָהּ: השי"ן בשוא נע ודגש, להיזהר מהבלעת האל"ף
ג ד כתיב בְּאֶמְרֵם קרי: בְּאֶמְרֵם: כמו כל כתיב וקרי הכתיב אינו נקרא, ואין ל"הדר" לקוראו כיון שעל פי המסורת קוראים את הקרי בלבד¹⁵.
ג ח כָּל מְדִינֹת מְלֻכֹתָי: טעם טפחא בתיבת כָּל
להניחם – דגש בנ', וי"א שמשנה משמעות.
ג י אֶת-טַבְעֹתָיו: העי"ן בשוא נח. בֶּן-הַמְּדַמָּא: המ"ם דגושה בשוא נע. אך המדגיש מ' של המן - משנה משמעות!
ג יב כָּתֹב וְהִתְחַם: בשתייהן הת"ו קמוצה, אין וא"ו החיבור מחברת בין הפעלים אלא בין העניינים בלבד¹⁶
ואל-שרי – מוקף וההטעמה היחידה בשי"ן (נסוג אחור).
ג יד לְהַנְתֵן דָּת: הטעם נסוג לנו"ן ויש געיא בת"ו למנוע בליעת הנו"ן הסופית.

¹² וראה: אבן עזרא במדבר פרק יא פסוק כח ד"ה (כח) מבחוריו: ודע כי מלת 'בחור' בלשון רבים, פעם תשתנה ופעם לא תשתנה, וכן מלת 'סריס', אולי הם שני משקלים.

¹³ (המקדש אשה צריך לומר "הרי את מקודשת לי בטבעת זו (לא זו) כְּדַת משה וישראל" בדל"ת קמוצה. ברוב הסידורים הדל"ת פתוחה, וצריך לתקן בקובץ משנת ס"ז בא דיון ארוך בעקבות הערה זו.

¹⁴ לדעת ערוך השולחן סי' תר"ץ הקורא מלעיל מחזירין אותו.

¹⁵ לכן יש להתפלא על מי של"חומרא" קוראים פעמיים גם בב"ת וגם בכ"ף.

הרי לא מדובר כאן רק בשיבוש אלא בפגיעה בעיקרי האמונה. וזו לשון השלחן ערוך אורח חיים סימן קמא סעיף ח: כל תיבה שהיא קרי וכתוב, הלכה למשה מסיני שתהא נכתבה כמו שהיא בתורה ונקרית בענין אחר; ומעשה באחד שקרא כמו שהיא כתובה, בפני גדולי הדור: ה"ר יצחק אבוהב והר"ר אברהם ואלאנסי והר"ר שמואל ואלאנסי בנו ז"ל, והתרו בו שיקרא כפי המסורה, ולא רצה, ונידוהו והורידוהו מהתיבה. ע"כ.

מי הוא זה ואיזה הוא אשר יערוב ליבו לבלע את הקודש. ולכן לקרוא בְּאֶמְרֵם.
¹⁶ (כבר שמעתי קורא שהטעים כך שיצר חיבור בין השניים)

ג טו בְּשׁוֹשָׁן הַבִּירָה וְהַמְּלֶךְ וְהַמֶּן יִשְׁבּוּ לַשָּׁתוֹת וְהַעִיר שׁוֹשָׁן נְבֹכָדְנֶצַּר: כשהמילה שושן היא לבדה הש"ן היא קמוצה, כשהיא סמוכה למילה הבירה הש"ן פתוחה. החל מ-וְהַמְּלֶךְ וְהַמֶּן בניגון איכה

פרק ד

ד א כל הפסוק בניגון איכה

ד ג אָבֶל גְּדוֹל... לְרַבִּים: בניגון איכה

ד ז בְּיַהוּדִים - בְּיַהוּדִים: בכל המגילה קוראים יְהוּדִים ביו"ד אחת.

ד ח פְּתַב-הַדָּת: למרות הסמיכות הת"ו בקמץ רחב. גַּמְן לוֹ: טעם נסוג אחור לנו"ן

ד י וַתֹּאמֶר אֶסְתֵּר לְהַתְּדָּה: כך צריכה להיות ההטעמה ולא כקורן ואחרים אשר הטעומו וַתֹּאמֶר אֶסְתֵּר לְהַתְּדָּה

ד יא וְעַם-מְדִינֹת הַמְּלָךְ: כך ההטעמה במדויקים, בקורן ובדומיו, תיבת 'ועם' בתלישא

קטנה¹⁷. אֲשֶׁר יָבֹא-אֶל-הַמְּלָךְ: כך ההטעמה במדויקים, טעם מונח בתיבה אֲשֶׁר ולא

בתיבה המוקפת שלאחריה. וְתַנְיָה: במלרע **הקורא מלעיל משנה משמעות לנקבה!**

ד יד פַּתְחֵי-יִשְׂרָאֵל: הטעם ברי"ש. הַגְּעֵפָה: העי"ן בפתח, והת"ו בדגש קל.

ד טז הַנְּמַצְאִים: הצד"י בשוא לא בקמץ. אֶבְדְּתִי אֶבְדְּתִי: הדל"ת בשתייהן בשוא נח **נח** (על

אף הקושי) כדן הברה סגורה בתנועה גדולה מוטעמת. כלומר, גם השוא השני נח, אע"פ

שהוא לאחר תנועה גדולה, כי כלל ג' של הבחור תקף רק בהברה שאינה מוטעמת, אך שוא

שאחר תנועה גדולה המוטעמת מעיקרה הוא נח!¹⁸ בניגון איכה

פרק ה

ה ב בְּחֶצֶר: יאריך מעט בבי"ת להבדיל בין מיודע בסגול לבין בלתי מיודע בשוא וכן הוא בהמשך בפרק ו ד-ה

ה ג וַיִּגְתּוּ לָךְ: הטעם נסוג לנו"ן ויש געיא בת"ו למנוע בליעת הנו"ן הסופית.

ה ה וַיִּגְתּוּ לָךְ: הטעם נסוג לנו"ן ויש געיא בת"ו למנוע בליעת הנו"ן הסופית.

ה ו וַתֹּאמֶר: מלרע ומ"ם בפתח.

ה יא יִשְׂאֹר: הש"ן בשוא נע ודגש, להיזהר מהבלעת האל"ף

ה יב לֹא-הַבִּיאָהּ: מלעיל¹⁹. קְרוּא-לָהּ: געיה בקו"ף

ה יג שוה ש' חולם ולא קמץ

ה יד יַעֲשׂוּ-עֵץ: געיה ביו"ד, יש להאריך מעט בקריאתה למנוע הבלעת העי"ן החטופה.

גְּבֹהֶה אין לקרוא ה"א בפתח HA, הקריאה הנכונה אצל האשכנזים היא אָה כלומר

AH, בעדות המזרח: וַהּ WAH. **אמה דגוש!** וְבֹא-עַם-הַמְּלָךְ: במדויקים, שלוש

המילים מוקפות ומוטעמות במרכא וכן צריך לקרוא

פרק ו

¹⁷ כבר הבהרנו פעמים רבות שסימנים ושאר מקורות ע"פ תנ"ך קורן, אינם בני פלוגתא נגד הנוסחאות המדויקות של ר"מ ברויאר ז"ל. ואפילו במקומות שכתר ארם צובא לא נשתייר בהם. ועובדה היא שגם תוכנת הכתר של בר-אילן מסכימה כמעט בכל מקום לשיטתו (מלבד שיטת הגעיות הקלות שאיננה נוגעת לכאן)

¹⁸ ראו פרק א' במאמרי, "חומרות, הידורים ושיבושים בלשון העברית: על תיקוני שגיאות ועל שגיאות מתקנים", מים מדליו, תשע"א-תשע"ב, במיוחד עמ' 284 (נגיש גם במרשתת באתר "ארכיון מענה לשון").

¹⁹ (ברוב הספרים התלישא מסומנת רק על ה"א בסוף המילה. עם זאת הטעם בבי"ת. הוספתי כאן תלישא למנוע טעויות).

אפ"ר: יש להקפיד לבטא את האל"ף העיצורית במילה הבי-אה:

לא HEVIA וגם לא HEVIYA (כמו שניתן לשמוע בהקלטה [ii](#) וגם [iu](#)).

אלא HEVIA' (כמו שניתן לשמוע אל נכון [כאן](#) וגם [כאן](#) בדקה 20:21).

ו א נְדָדָה: דל"ת ראשונה בשווא נע ולא בחטף כפי שמופיע בכמה מקומות. **המלך**
ניגון **לְהִיאָ: תיבה** וַיֹּאמֶר ברביע ולא בתלישא כפי שמופיע בקורן ודומיו. וַיִּהְיֶינּוּ: הוא"ו
בפתח

ו ב הִסָּף: הסמ"ך בפתח למרות האתנח. בְּקִשׁוֹ: הקו"ף רפויה בשוא נח.
ו ג מָה-נְעֻשָׁה: השי"ן בקמץ הקורא בסגול משנה משמעות. וכן בהמשך הפסוק.
ו ו בְּאִישׁ: הבי"ת בקמץ.
ו ז לְבֶשׂ-בּוֹ: געיה בלמ"ד

וט **ככה יעשה לאיש - ולא יעשה**
ו יג וַיֹּאמְרוּ לוֹ חֲכָמָיו: תיבת וַיֹּאמְרוּ **במלעיל והמ"ם בשוא נע!** והלמ"ד במילה אחריה
ללא דגש

פרק ז

ז ב וַתִּנָּחַן לָדָ: טעם נסוג אחור לנו"ן
ז ג וַתֹּאמֶר: המ"ם בפתח
ז ד כִּי נִמְכַרְנוּ אֲנִי וְעַמִּי לְהַשְׁמִיד לַהֲרֹג וּלְאַבֵּד: יש הנוהגים לקרא בניגון איכה. בְּנִזְק:
הנו"ן בצירי ולא בסגול
וְאֵלֹ: במלרע, ההטעמה בלמ"ד²⁰
ז ו נִבְלַעַת: העי"ן בפתח ולא בקמץ²¹
ז ט אֲשֶׁר-עָשָׂה הָמֹן: נגינת הטעם קרני פרה, למי שאין מסורת אחרת, היא: פזר-
תלישא גדולה- תלישא קטנה²²

פרק ח

ח א מָה הוּא-לָהּ: תיבת מָה בפתח ולא בקמץ
ח ו כִּי אֵיכָכָה...: מלרע ובניגון איכה. בְּאַבְדֹן: האל"ף בקמץ קטן
ח ט הָאֲחֻשְׁדָּרָפְנִים-וְהַפְּחֹתַי: במדויקים, התיבות מוקפות, בקורן ודומיו, יש מונח
בתיבה הראשונה²³
ח יא אֲשֶׁר בְּכָל-עִיר-וְעִיר: תיבת אֲשֶׁר במונח רגיל ולא מונח לגרמיה כפי שמופיע
בקורן ודומיו
ח יד יִצְאוּ: טעם משנה – מרכא²⁴, ביו"ד, יש להאריך מעט בקריאתו
ח טו וּמְרַדְּכֵי יִצְא...: נוהגים לתת לציבור לקרוא ולאחר מכן חוזר אחריהם בעל
הקריאה

²⁰ התלישא מימין לאות הראשונה אינה מראה את מקום ההטעמה אלא שזהו מקומה הטבעי תמיד, ללא כל קשר
להברה המוטעמת (הוספנו כאן תלישא נוספת ליתר בטחון)

אפ"ר:

בהערות "קול יעקב" שבסוף "עוד יוסף חי" (ירושלים, תשס"ז, ג) כותב ר' יוסף חיים מזרחי שהואיל
ובמקרא הוא מלרע, כצ"ל גם ב"נשמת": "אילו פיננו מלא שירה כים", וכן במלים שהורכבו מ"אילו", כמו
אפילו (בברכת אשר יצר ובפרק במה מדליקין משנה ד: "אפילו הוא של חרס", ובאבות פ"ג מ"ו; מ"ח;
פ"ו מ"ג) ו"כאילו" (הגדש"פ: "לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים", פסחים פ"י מ,ה; אבות פ,ב,
מ"ב; פ"ג מ"ג; ג"מ"ז; מ"ח; פ"ה כא).

²¹ זה משנה את המשמעות

²² א"ה: לא ידוע לי למה בדפוס ניתן סימן זה לקרני-פרה. בכתבי היד צורתו היא כמין V מעל האות המוטעמת. יתכן
שטעם נדיר זה מנוגן כך בגלל צורתו בדפוס שאין לה קשר לצורתו במקורות. אגב, התלישות בכתבי היד הן עיגולים.
תלישא גדולה – עיגול על האות הראשונה, וקטנה על האחרונה. בדפוס הוסיפו קו קטן אלכסוני. אין לזה קשר לקרני
פרה. א.ל.

²³ זהו הפסוק הארוך ביותר בתנ"ך!

²⁴ כבר הערנו שאע"פ שרו"ה מזכיר כלל במשפטי הטעמים שלו שמילים כגון זו יש מרכא ולא געיא במילה, הוא סימן
געיא. בעקבותיו הלכו בתנ"ך קורן. בברויאר וכן בכתר בר-אילן אל נכון במרכא, וכמדומה גם בקורן מתוקן לפעמים
בנ"ך במהדורות המאוחרות.

ח יז לְהוֹלִים הַיְתָה אוֹרָה... כנ"ל

פרק ט

ט א שְׁבָרוּ: שִׁי"ן שמאלית

ט ב וְאֵי שֵׁל לֹא-עָמַד לְפָנַי יְהוָה עיין בדברי ר"מ ברויאר בקונטרס "מקראות שיש להם הכרע" בהמשך, שדי לקרוא לְפָנַי יְהוָה כיון שיש עדות כפולה שבכתר ארם צובא כתוב כן. והנוסח בפניהם אינו אלא שגיאת כתיב בדפוס ונציה המשובש! ואין לחוש לו.

ט ג מְנַשְׂאִים: דגש חזק בשי"ן והשווא הוא נע, הקורא נח משבש משמעות (אז יישמע מלשון נסיון)

ט ד וְשָׁמְעוּ הוֹלָה בְּכָל-הַמְדִינֹת: טעם טפחא בתיבת וְשָׁמְעוּ והשי"ן בקמץ קטן ט ז-י: יש לשים לב להטעמת שמות בני המן, חלקם במלעיל וחלקם במלרע המסורה לעיל בשמות החכמים יודעי העתים מזכירה מי מלעיל ומי מלרע:

כולם שמסתיימים בתא הם מלעיל. גְּלָפֹן אֲדִלְיָ אַרְיִסִי אַרְזִי (כצ"ל!) מלרע.

ט יב וַיִּנְתְּנוּ לָדָּ: טעם נסוג אחור לנו"ן

ט כב נְהַפְדָּ: הה"א בשווא נח והפ"א בדגש קל

ט כה וּבְבֹאֵה: הבי"ת הראשונה בשווא נח²⁵!

ט כז קִיָּמוּ: קו"ף בחיריק חסר והיו"ד בדגש חזק ושווא נע (וכן הוא להלן פס' לא). אַתְּ

שְׁגִי הַיָּמִים: תיבת אַתְּ במונח ואינה מוקפת כפי שמופיע בקורן ודומיו

ט לא קָלִים: היו"ד בפתח (וכן הוא בהמשך פס' לב)

פרק י

י א תְּקַפּוּ: התי"ו בקמץ קטן והפ"א בדגש קל

קריאת "וְלִהְרֹג" "לְפָנֵיהֶם" וניקוד זכר עמלק

לפי מאמרו המשכנע של הר"מ ברויאר (קונטרס "מקראות שיש להם הכרע"²⁶) יש לקרוא רק הנוסח הנכון: ח יא וְלִהְרֹג וְלֹאֲבַד וכן: ט ב וְאֵי שֵׁל לֹא-עָמַד לְפָנַי יְהוָה. יש עדות כפולה שבכתר ארם צובא כתוב כן. הנוסחאות להרג, בפניהם מוטעות (שגיאת כתיב בדפוס ונציה!) ואין לחוש להן. וסימנך: "לו חכמו", או: ל"ו צ[ו]ד[ו]קיים

מכתב וסיפור באותו עניין

בס"ד י"ג באד"ש התשס"ה

לכבוד הרב משה הררי הי"ו

שלום רב, יישר כח על ספריך המועילים, ויה"ר שה' יזכנו שתוסיף עוד כהנה וכהנה.

ברצוני להעיר כמה דברים בענייני מקראי קדש-פורים:

בענין "המחלוקת מהי הגירסה הנכונה" (פרק ז', כה, הערה צ, עמ' קנא):

יישר כח על הכללת דעתו של הרב מרדכי ברויאר בתוך ספר הלכה, אע"פ שאיננו נחשב פוסק הלכה. אך לענ"ד בסוגיה כגון דא יש לאנשי המקצוע (קרי: חכמי המסורה והדקדוק, דוגמת הרב מרדכי ברויאר) מעמד חשוב ביותר בקביעת ההלכה והמציאות, הגם שאינם רבנים פוסקי הלכה (לפחות כמו שיקול דעתו של רופא בסוגיות פיקו"נ, ואולי הרבה יותר).¹

בהשוואה לסגנון הדברים בהערה האחרונה בפרק ח"י, שם מוכרע באופן חד משמעי מהי הגרסה הנכונה, נראה לי שהצגת הדברים בסעיף כ"ה ("כיון שיש מחלוקת מהי הגירסה הנכונה...")

²⁵ כמו 'רבבות אפרים' וכדו'. יתכן להתיר למי שחושש מהבלעת אות לקוראו בשווא נע. רצוי מאוד להתאמן לקוראו בשווא נח הנכון לפי הדקדוק.

נותנת את התחושה כאילו מדובר במחלוקת שקולה, ושיש להחיל כאן את דיני הכרעת הספקות בהלכה. לענ"ד, מוטב לנסח זאת כהחמרה (של חלק מעדות מסוימות) לחוש גם לגרסה מפוקפקת/דחוייה, על הצד היותר טוב, "טוב אֲשֶׁר תִּאָחַז בְּנֶזֶה וְגַם-מִזֶּה אֶל-תִּנַּח אֶת-יְדֶךָ כִּי-יָרָא לְהִימָן יֵצֵא אֶת-פְּלָטָם".

יש לציין גם את מאמרו המפורט והמלומד של ר' יצחק פנקובר (אולי הוא גם ד"ר), "מנהג ומסורה - זכר עמלק בחמש או בשש נקודות (עם נספחים על קריאת השם יששכר בתורה, ועל קריאת מגילת אסתר ולהרג, לפנייהם)"¹, המשלים ומרחיב הרבה יותר על דברי הרב מרדכי ברויאר, וכמובן תומך במסקנתו ומאשרשה הרבה יותר.

ובענין זכר עמלק בחמש נקודות, יש לציין גם לדברי הרב משולם ראטה, בשורת אליהו, סימן ה'. ומעניין לעניין באותו עניין: מצו"ב גם עמוד שכתבתי ("ונעשית תורה כשתי תורות")² במחשבה לתלות על לוח המודעות, אך לא אסתייעא מילתא. עכ"פ, נראה לי שאולי תמצא מעט עניין מקריאת הדברים, ואשמח לשמוע הערות, אם יש.

From: [Michael Dushinsky](mailto:Michael.Dushinsky)

אני הקטן אינני שׁוֹה לעומת גדולי עולם כגון הרב מ' ברויאר וכו', אך לא אשנה ממנהג אבי ז"ל, ואמשיך, עד 120, לקרוא את שתי הגירסאות: בַּפְּ/לֶפֶ & לְהַ/וּלְהָ. **ורצ"ב** שיח שלי על כך עם בן אחותי ואחרים. יש בו טענות אחת או שתיים שלי, "למדניות" מה, ואשמח לשמוע נגדן (עיקרו באנגלית שם. וסליחה, איני מצליח למצוא, כרגע, את הגירסה העברית של השיח הזה.. {אפ"ר: לכשימצא, נכניסנו}). ידועה לי, כמובן, גם הטענה שכל העניין של קריאת-פעמיים (וזוכרני איך 'הקפידו' עלי בישיבת הנגב בשנות הכ"פין שאקרא "את כל הפסוק", הרי המגילה היא "כי תורה", וכל פסוק שלא פסקו משה וכו'...) הוא "**חדש**"! גם אינני חסיד של תקיפותם של הרב ברויאר ואחרים. אני יותר בצד של ר' משה פיינשטיין זצ"ל. לא כ"כ מהר הורגים "פרות קדושות", השגורות בפי העם, במיוחד **שהן לא נגד שום הלכה**.

אפ"ר: ראה להלן בסמוך את טענותיו ההלכתיות של הרב דויד יצחקי.

מאת: [יצחקי קומפיוקו](mailto:yitzdov@gmail.com) נשלח: יום שישי 26 פברואר 2010 01:17

נושא: RE: סוגיות לשוניות לפורים תשע

נא להשיב לכתובת: yitzdov@gmail.com Please reply to:

לגבי נוסח בפניהם ו"להרג" - ר"מ ברויאר לא דק כשייחס השגיאה לויניציאה. אין אלו טעויות וויניציאה אלא נמצאות בהרבה כתבי יד אשכנזים [מענין שדוקא במחזור נירנבורג הנוסח כבן אשר - אך בגליון העיר ס"א בפניהם] ואיטליקים - וקשה לומר על נוסחאות שהיו נפוצות הרבה מאד לפני עידן הדפוס שהן שגיאות - אע"פ שלעיקר דינא קיי"ל כבעלי המסורה והערותיהם מעידות כנוסח בן-אשר. ולכן מי שקורא פעמיים בודאי אין מזחחים אותו ובודאי אין לשנות ברבים במקום שנהגו כן, כדי שלא יבואו לידי מחלוקת ונערווען שאולי לא יצאו וכו'. ור"מ ברויאר הגזים במאמרו שם.

בברכה

ברוכים כל הישראלים הוא גם נוסח מהרש"ס (ע"פ הטור הישן?). נוסח מגינה ידוע כתוספת רו"ה מפני משקל השיר ואין לו מקור קדום (כמדומני בער מעיר על כך).

בסדורים קדמונים הניקוד הוא זכור

[לטוב] בחולם ולא במלאפום. וא"כ הוא ציווי - וכן מסתבר ואכמ"ל כעת.

בברכה

דויד יצחקי

רשב"ם 31,

בני-ברק 51602

קריאות כפולות נוספות

מאמר מאת הרב דויד יצחקי:

בענין קריאת "להיות כל איש שורר בביתו", אסתר א, כב.

כתב בשערי רחמים על שערי אפרים שער ו' סקי"ז: "להיות כל איש שורר בביתו, רוב העולם אומרים בשי"ן שמאלית והוא טעות, וצ"ל שורר בשי"ן ימנית, וכן איתא בפירושו במסרה, וכן קרא הרה"ק רב שר שלום מבלעזא זי"ע, והפירוש מלשון משגיה כמו אשורנו ולא קרוב. ומי שירצה שלא לבטל המנהג יקרא פסוק זה ב' פעמים פעם אחת כפי המסורה ופעם אחת כפי המנהג" (לקוטי מהרי"ח בשם ליקוטי מנהגים הלכות פורים). וכן נוהגים בבעלזא לקרוא פעמיים. ובאם למקרא להר"ש דבליצקי שליט"א הביא כן גם מדרכי חיים ושלום סי' תתמ"ה ומנהגי קומרנא סי' תק"ס. אך הביא שב"מ עורר ישנים" עמ' קכח כתב שהוא שגיאה רבה [וכמו שנוכח לקמן בס"ד].

הנה במגילת מאירת עינים של המדקדק המפורסם ר' וואלף היידנהיים, העתיק שם מחיבור "עין הקורא": **שָׂרָר**. והעיר עליו: "המסורת עליו לית כתיב שי"ן, ור"ל בשי"ן שמאל ושאר כולם סָרָר כתיבין בסמ"ך. גם הרד"ק חברו בשרש שרר עם כי תשתרר עלינו גם השתרר. גם במערכת [המסורה רבתא] אות סמ"ך מסור **סרר** ג' חסרים בלישנא וסי' שריך סררים, כי כפרה סררה, להיות כל איש שרר בביתו". עכ"ל רוו"ה.

ואע"פ שרש"ש מבעלזא פירש המסורת, ל' כתיב שי"ן - כלומר שאין מקום אחר בתנ"ך שכתוב שי"ן [ימנית] אלא סי"ן, כי לא עלה בדעתו שהמסורת מחברת שי"ן עם סמ"ך בשני ענינים שונים. אין ספק שפירוש זה הוא טעות, והאמת הוא עם רוו"ה. ומתוך המסורה עצמה מוכחת כן, שהרי תיבת **שָׂרָר** עם שי"ן ימנית איננה נמצאת כלל בתנ"ך מלבד כאן. ואם כן נוסח המסורה היתה צריכה להיות "ל' וכתוב שי"ן" - כלומר שיש כאן שתי הודעות: א. תיבה זו איננה עוד בתנ"ך; ב. שהתיבה כתובה באות שי"ן. וכן מסר במסורה קטנה ישעיה ה, על תיבת **מְשׁוֹכָתוֹ** [שתיבה זו אינה מופיעה עוד בתנ"ך] "ל' וכתוב שי"ן". ובמסורה גדולה הושע ב, ח מסר בהדיא שקריאתו כסמ"ך.

אבל "ל' כתיב שי"ן" כוונתו שאין עוד מקום בתנ"ך שתיבה זו כתובה בשי"ן, וכמו שמסר במס"ק הושע ח, ד על ה**שִׁירֵי** [ולאפוקי מה**שִׁירֵי** דה"ב, ל, ד]. וגם על זה העיד המסורה גדולה הנ"ל שקריאתו בסמ"ך. וברש"י שם: "ד"א ה**שִׁירֵי** את זה ממלוכה והמליכו את זה, ובספר המסורה מוכיח כן שחברו במסורה [הנ"ל] כתבין שי"ן וקריין סמ"ך ופתרונו סמ"ך". ועי' גם בראב"ע ומנחת שי. ועי' גם במג"ש ישעיה ג, יז ובמס"ק ובמס"ג במדבר כד, י.

הרי שאדרבא ע"פ המסורה הקריאה היא שורר בסי"ן, וכן העיד הקדמון יהב"י הנקדן בעין קורא כנ"ל. וכן הוא בדפוסים וכבר נדפס כן בוויניציאה רפ"ד.

וכן פירש הרשב"ם: "שורר בביתו - שר ושופט בביתו". ובפירושו רבי מנחם בן שמעון: ביחזקאל א, יד: "כי נודע הוא, ששרשים שנים ושלושה באים בענין אחד, כמו "שרר" מן "תשתרר" (במ' טז, יג). ובראב"ע: "שורר בביתו - מושל באשתו". ובשמות כג, כא: כי הנה "שורר בביתו" - "כי שרית עם אלהים" (בר' לב, כח).

ובמגילה יב ע"ב: "אפילו קרחא בביתיה פרדשכא להוי". פירש רש"י פקיד ונגיד. ובשבת צד ע"א פירש רש"י סרדיוט, והוא גם מין שר. ועי' גם רמב"ם אישות פט"ו ה"כ ובמ"מ.

ואף אם הרוקח בפירושו מפרש לשון שרי או שירה בשי"ן ימנית, הרי היא דעה יחידאה ונגד המסורה, ולית מאן דחש לה - וכ"ש שאינו מפורש בדבריו, אלא ייתכן שפירש כן דרך דרש.

ואם באנו לחשוש לכל נוסחאות הראשונים, הרי מצינו בראב"ה ואור זרוע ב, א: "את אשר נגזר עליה" (במקום ואת). ובט, כג. ואת אשר כתב מרדכי עליהם" (במקום אליהם). ונוסח מדינחאי ב, ג. "על יד הגי" (במקום אל) וכן ב, יד. "על יד שעשגז" ובגט "אל ידי עושי המלאכה" (במקום על). ובעין הקורא ח, ה מביא שיש נוסח בספרים "לאבד את כל היהודים". ותיעשה המגילה כחוכא ואיטלולא {אפ"ר: יתכן שמי שחידשו את מנהגי קריאה כפולה, ודוקא בימי הפורים ושבת זכור, כיוונו לשם שמחת הפורים!...}, ועל הספקות הראשונים אנו מצטערים, והבו דלא להוסיף עליהם.

ויש בחששות חדשות לכל הנוסחאות שמצינו, משום החלשת המסורת, ונותן מקום לכל מיני חכמים בעיניהם כמו ר"מ מאוזו וחבריו, לחדש עוד חידושים נגד המסורת, כמו שעשו מכבר ב"האהלה" שקבעו ע"פ סברא לקראה מלרע נגד כל הספרים.

גם יש איסור הפסקה שלא לצורך, כיון שהלכה פסוקה לקרות בסי"ן. גם אם תפשט הנהגה זו לקרות פעמיים, יש לחוש שחלק מהקוראים יחזרו על רק חלק מהפסוק, ובזה עלולים לקלקל פשט הפסוק ולהפסיד הקריאה.

ועוד, בפרט במלה הזאת, אם תתפשט ההנהגה לקרות שורר פעמים, הרי זה מחזק את הטעות של רש"ש מבעלזא, ויש מקומות שאינם חוששים לקרות בסי"ן שמאלית (כמו ששמעתי מעשה בראחב כאן בבני-ברק, שסירבו לקרות בסי"ן), ולעולם לא יחזרו מטעותם. עכ"פ להלכה אין ספק שאין לחוש לקריאה בשי"ן ימנית - והקורא בשי"ן ימנית לבד לא יצא, ובירך ברכה לבטלה וצריך לחזור ולקרות בברכה - וזה ברור.

ולענין לקרות פעמיים יהודים יהודיים.

בבית יוסף או"ח סי' תרצ"ד ה"ה ירושלמי: ירושלמי (פ"ב סוף ה"ב) אין מדקדקין בטעויותיה רב יצחק בר אבא ורב חננאל הווי יתבי קמיה דרב וכו'... ואיכא למידק דהל"ל ולא אהדר מאן דאמר יהודיים דההוא הוא דטעי אבל ההוא דאמר יהודים דשפיר קאמר לא ה"ל למהדריה ויש לומר דלא נחית השתא תלמודא לאשמועינן הי מינייהו שפיר קאמר אי מאן דאמר יהודים או מאן דאמר יהודיים אלא לאשמועינן דלא אהדר למאן דטעי ומשום הכי קאמר ולא הדר חד מינייהו ואפשר דאיכא פלוגתא אי קרינן יהודים או יהודיים וההוא דקאמר האי עובדא לא ידע היכי הוה קושטא דמילתא ומיהו רב ודאי הוה ידע ומדלא אהדר חד מינייהו אלמא אין מדקדקין בטעויותיה: עכ"ל.

הרי לפי הפירוש השני של הב"י יש פלוגתא בקריאת יהודיים, וכן משמע מהמשך הירושלמי: "רבי יוחנן הוה קרי כולה יהודים", מכלל דמקודם הסתפקו כמו שפירש קרבן העדה: "ולא חזר חד מנהון. אע"ג דאחד מהן ודאי לא קרא כהוגן, שמע מינה כל שאין הענין משתנה אין מחזירין". ועל פי זה יש קוראים פעמיים, פעם ביו"ד אחת וכאן בב' יודי"ן.

אבל באגודה מגילה סי' יח כתב: "בירושלמי אין מדקדקין בטעויותיה מדקרי יהודיים ולא חזר". מוכח דפשיטא ליה דקריאת יהודיים היא טעות. וא"כ יש לפרש דהירושלמי הביא דרבי יוחנן קרא כולם יהודים, להודיע את האמת, ושמאן דקרא יהודיים הוא הטועה.

אך איך שיהיה, במסורה גדולה ה"ג: היהודיים ו' יתיר יו"ד וסי' על אשר שלח ידו (ח,ז). ולהיות היהודיים עתודים (ח,ג). ויקהלו היהודיים אשר בשושן גם ביום (ט,ט). והיהודיים אשר בשושן נקהלו (ט,ח). לשקול אל גנזי המלך (ד,ז). ביום ההוא נתן המלך אשורוש (ח,א). ובמסורה גדולה כ"י לנינגראד ח,א: ו' כת' יהודיים תריין י' וקריין יהודים וסימנה' ויגד (ד,ז) נתן (ח,א) פתשגן (ח,ג) נתתי (ח,ז) והיהודים ראש פסוק' (ט,ח) ויקהלו (ט,ט). וכן כתב בעין הקורא ח,ג על היהודיים: לא קרי יו"ד. גם בדפוסים מסר על כולם יהודים קרי, וכ"כ המנ"ש ורוו"ה, בלי מחלוקת.

וכאן יש קפידת מיוחדת שלא לקרות לפי הכתיב, דמשמע דמסתפק שמא הכתיב עיקר, ומטיל ספק במסורת הקריאה - ואע"פ שאין שינוי ענין אך קפידת איכא כדאיתא בשו"ע או"ח סי' קמא ס"ח. וירושלמי מיירי בטועה, שבדיעבד אין מחזירים אותו - אבל בודאי אין להנהיג כן לכתחילה. ולא עוד אלא כיון שבכל אופן יוצא בדיעבד, בודאי אין מקום לחוש לדעה דחויה, וכ"ש שאין ראייה ברורה לשתי נוסחאות מדברי הירושלמי כנ"ל.

ובאמת, הרי קיי"ל כמסורת שלנו נגד חז"ל כמבואר במנחת שי ויקרא ד,לד; ביאור הגר"א אה"ע סי' קכט סקנ"א; שו"ת חתם סופר או"ח סי' נב. ואכמ"ל. ואין אנו חוששים לספק קריאה אצל כי טובים דו"קיי מין או דו"קיי (שיר השירים א,ב; מתני' ע"ז כט ע"ב ושו"ת ריב"ש סי' רפ"ד), ולא חיישינן לקרות גם כסיה (דסוף בשלח) תיבה אחת ובלי מפיק בה"א ע"פ פסחים קיז ע"א, ולא שלוש קריאות להללוי'ה ע"פ הגמ' הנ"ל [ע"י מאמרי יתיבה שמקצתה קודש ומקצתה חול" שמוש חכמים דכולל חזון איש קובץ ו' תשס"א עמ' תצה].

ראה מאמרו של ר' יוסף חיים מזרחי, קובץ בית הלל, גיליון כב, אדר ב' תשס"ה, על "שורר": עמ' צב-צג (קישור), על "ונקראה", "מרדכי": עמ' צג-צד (קישור), "ולהרוג לפניהם" עמ' צה-צט (קישור)

הערת ר"א לוין:

ג ד: בְּאֶמְרָם כְּתִיב, וְקָרִי: בְּאֶמְרָם כמו כל כתיב וקרי הכתיב אינו נקרא, ואין ל"הדר" לקוראו כיון שעל פי המסורת קוראים את הקרי בלבד. לכן יש להתפלל על מי של"חומרא" קוראים פעמיים גם בבית" וגם בפ"א".

ראה הרחבה בנושא לקמן בתוספות תשע"ב, תוספת 3.

ניקוד מרדכי

אפ"ר: להלן שאלתי, ותגובות שהגיעוני (תשס"ו-תשס"ח):
שאלה:

האם אתה מכיר דיון כלשהו, מלבד, "מנחת שי" (אסתר ב'), באשר למבטא שמו של "מרדכי": האם הוא בשווא (Morde-) או בקמץ חטוף/קטן (Mordo-). לכאורה, לפי הניקוד בתנ"ך מהדורת ר"מ ברויאר, ע"פ כתר אר"ץ (ד), יש לבטא, לכל העדות: Mordo- כדין חטף קמץ באות לא גרונית, שאיננו באמת חטף ולא שווא, אלא דרך של המדפיס לציין שקמץ זה הוא קטן. האמנם?

ד"ר יואל אליצור: כנראה שכן, אבל עם כל הכבוד לכל העדות, במקומותינו מי שקורא mordochay נחשב מן המתמיהים. היה בסביבתי אחד שדקדק על עצמו בקריאת המקרא לבטא את כל הבג"ד כפ"ת ואחרי שקרא את המגילה צחקו כולם על 'המן הררי' ולשנה אחרת העדיפו קורא אחר. בסופו של דבר אדם חייב לשבת בתוך עמו וכבר כתב הגאון בעל 'דיקא נמי' בהקדמתו שכל בן תורה צריך לדעת דקדוק ארמית בבליית אבל בכל זאת מותר ללמוד גמרא כדעבדי אינשי...

ד"ר יוחנן ברויאר: ודאי, אין ספק שיש לקרוא Mordo, וכך אני נוהג מקדמת דנא. אינני מכיר דיונים על כך.

ברם, בניגוד לדבריו, כתבו אחרים בשם אביו, הרב mordochay / mordechay ברויאר: פרופ' ש' קוגוט: הרב ברויאר, שהיה עד לא מכבר חבר בקהילה שאני חבר בה (ושימש בה כרב בלתי מוכתר), נהג לקרוא: - mordo. כך נוהגים מאז בקהילתנו, אף שלא הכל מסכימים עם זאת. דומה שמסורת הגייה זו משמרת את הגיית שם האלוהות הזרה murduk, שהשם "מרדכי" שאול ממנה, ולטעמי -- דווקא בשל כך ראוי להגות בשווא, לשם בידול¹⁰. ר' יואל קטן: בזמנו אמר לי הרב ברויאר בעל פה, שמנהג ישראל לקרוא בשווא נע נובע מכך שפעם ידעו להבדיל בין קמץ חטוף לקמץ קטן רגיל, ולהגות אותו במעין חצי חולם, משהו בין שווא נע לבין מבטא של קמץ קטן, ובדרך כלל התרגלו לבטא קמץ חטוף כקמץ קטן, והנח להם לישראל שבמקום זה התרגלו לבטא את הקמץ החטוף יותר כשווא נע ופחות כקמץ קטן. אלו היו דבריו לפני הרבה שנים אם אני זוכר נכון, ובעקבות הדברים האלו חזרתי לבטא מרדכי כבשווא נע ולא כבקמץ קטן.

ועל דבריהם השיב רד"ר יוחנן ברויאר: במחילת שני החכמים הנכבדים ששאלת, דבריהם תמוהים. בדברי ש"ק תמוה שהוא מתייחס לכל העניין כאל מנהג: "הרב ברויאר נהג לקרוא", "כך נוהגים", "מסורת הגייה" - אין כאן עניין למנהג אלא לכתבי היד המנקדים בפירוש בחטף קמץ. השאלה היא איך ראוי להגות חטף-קמץ, ולא איך מקובל או ראוי לקרוא שם זה. כיוון שאין ספק שחטף קמץ הגוי 0, ברור איך צריך לקרוא שם זה, אם אנו דבקים בכתבי היד, כפי שברור שראוי לעשות. אשר לדברי הקי"ק (=הקטן [ר'] יואל קטן), קשה לי להאמין שדברים אלו יצאו מפי אבי. הגיית חטף קמץ אולי היא בין שווא נע ובין קמץ קטן, אך זאת מבחינה כמותית ולא מבחינה איכותית. כלומר, הכוונה לקמץ קטן קצר יותר מן הרגיל, כמו חולם קצר. וזה כפי שאצל התימנים שווא נע הגוי כמו חטף פתח, וחטף פתח הגוי כמו פתח אבל קצר יותר. ובכן, אם הכוונה שאין אנו יודעים להקפיד על האורך, ולכן יש להגות זאת כמו שווא נע, הרי לפי היגיון זה יש להגות כל חטף פתח כמו שווא ולא כמו פתח, כיוון שאין אנו מסוגלים להקפיד שיהיה קצר. יתרה מזו, אנו נוהגים להגות שווא נע כמו סגול קצר. ואם אין אנו מסוגלים להקפיד שיהיה קצר, ולכן השווא הנע נשמע לעתים כמו סגול ממש, אולי ראוי להגות גם שווא נע כמו שוא נח? נוסף על כך, הרי חטף קמץ נפוץ למדי, כמו במילים חרפים, עמרים וכיו"ב; האם גם שם יש להגות זאת כמו שווא נע ולא כמו חולם קצר? הקיצור, כיוון שאין חולק על כך שבכתבי היד יש כאן חטף קמץ, אין ספק שיש להגות זאת כמו כל חטף קמץ בכל מקום אחר.

ר"א לוי:

מדברי ר' מרדכי ברויאר בסוף ספר כתובים בהוצאת מוסד הרב קוק אכן משמע כדברי ידידנו ר' יואל המקטין את עצמו. גם משמע שם כדברי ר' שמחה, כלומר רוב העדות קוראים אותו בשווא כלומר כעין סגול, התימנים וה"ייקים" קוראים אותו כחטף קמץ. ורובם אינם מעבירים אותו לדור הבא.

ד"ר רחמים מלמד: ברוב קהילות ישראל הקרי הוא כאילו הדל"ת שוואית. ידוע לי שבעדת יוצאי פרס ואצל התימנים הדל"ת נהגית על פי הניקוד חטף קמץ.

תוספות תשס"ט

בביה"כ 'שערי רחמים של עדת יהודי פרס שהקים סבי הרה"ג רחמים מלמד נהגו לקרוא
MORDOCHAI ונראה לי שהגיה זו היא אוטנטית.

ד"ר רחמים מלמד

From: אריאל מלאכי Sent: Tuesday, March 10, 2009 10:04 PM

אכן מנהג התימנים לומר מרדכי בחטף קמץ. למעשה, אין לחטפים משמעות אצל התימנים, שכן חטף איננו נהגה אלא כשוא נע, כפי שכותב בדיוקנות ר' הלל גרשוני. מכאן אתה למד שלא דייק ר' לויפר שלפי מה שהבנתי מדבריו כאילו התימנים מבדילים בין חטף לשווא נע. ומסתבר מה שכתב הר' גרשוני לגבי הסיבה לחטף קמץ ולא חטף פתח שלכאורה אמור היה להיות לפי הכללים.
אריאל

ר' יעקב לויפר:

כדין חטף קמץ באות לא גרונית, שאיננו באמת חטף ולא שווא, אלא דרך של המדפיס לציין שקמץ זה הוא קטן.

ר"א לוי:

מדוע זה אינו חטף? ממה נפשך, אם זו תנועה קטנה הרי שהיה צריך להיות דגש באות שלאחריה. ואם זו תנועה גדולה – הרי זה חייב להיות קמץ רחב וזה ודאי אינו. על כרחך שזהו חטף קמץ ובא במקום שוא נע 'לתפארת', כמו קהדלתי (שופטים ט ט) בְּמַתִּי אֶרְץ (דברים לב יג).

תוספת תשס"ט: ר' יעקב לויפר:

כוונתי היתה שזה שוא נע בגון חטף קמץ, וזה מה שרצה כותב כתב היד לציין. הדרך שלו היא לסמן זאת כחטף קמץ, אבל למי שיוודע להבדיל בין חטף ובין שוא נע [באותו גון, כגון בין חטף סגול לשוא נע, או לפי מנהג התימנים - בין חטף פתח לשוא נע] ראוי לו להבדיל גם כאן.

ר"א לוי: אם נדבוק בכלל שאין קמץ קטן אלא בהברה סגורה על ידי שוא או דגש, אין מקום לשאלה. הד' בשוא וקיבל "צבע" של קמץ קטן בהשפעת ההברה שלפניו (מר). לא מוכרות לי דוגמות נוספות.

רציתי להוסיף שאם ראית את שיטת ר"מ ברויאר, ברוב החטפים בלא גרוניות הוא רואה את עצמו פטור מלהעתיקם מהכתר, אבל כאן כנראה בגלל זהות כל כתבי היד הוא מעתיקם. בכל אופן הד' לא יצאה מכלל שוא.

רד"ח גמליאל: בענין השם מרדכי, תיקון סופרים איש מצליח שיצא לאור בבני ברק שנת תשנ"ח מביא במגילת אסתר שבפרק ד פסוקים יב, יג "מנהגנו לקרוא בשני פסוקים אלו בלבד את הדל"ת בשוא קמץ והוא על פי לחם הביכורים (דף קכא עמוד ב), ואין הקפידה בזה וכו'." אמנם שמעתי פעם מפרופ' בר אשר שאמר שאף אחד לא נהג בעבר לקרוא בחטף קמץ למרות שמסומן.
בברכה, חנוך

בסידור ר"א ור"ע מוילנא: "מרדכי" ובבית תפלה לרז"ה: בשווא (הרב דויד יצחקי, לוח ארש,

עמ' תמז)

AM Saturday, March 07, 2009 4:06 Sent: [uriel](#) From:

Subject: בשולי הדיון על הגיית השם מרדכי

הדיון התמקד בקריאת השם במגילה.

ומה לגבי ניקודו בתפילת על הנסים?

לכאורה יש לנהוג בעקביות, אך ניתן אולי להצדיק מי שיקרא MORDO במקרא, אך בתפילה יאמר כלשון הדיבור המקובל MORDE?

הוזכר שבסידור ר"א ור"ע מוילנא: "מרדכי" ובבית תפלה לרז"ה: בשווא (הרב דויד יצחקי, לוח ארש, עמ' תמז).

מהו המצב בשאר סידורים ובעדות אחרות?

הנמצא כזה סידור אשר חטף קמץ בו?

כמובן, גם בסידור ר"א ור"ע מוילנא שהודפס "מרדכי" - אינו מוכרח שכיוונו לקריאה MORDO

מרדכי בדל"ת חטופה-קמוצה ב-סידור עבודת ישראל, זליגמן בער, רעדלהיים תרכ"ח- על הנסים.
Yaaqov Loewinger - יעקב לוינגר

רא"ל:

איני רואה הבדל סביר לחלק ביניהם.

ר"ע ור"א התכוונו לבטא ח"ק ככל הנראה.

אבל מזכיר כשהייתי בישיבה, היה בחור תושב בני ברק בשם אהרון מרדכי.

הוא סיפר שהוא נוהג להתפלל במנין של ר' שריה דבליצקי נר"ו, ובמי שברך ר"ש אומר כשכל מילה מבוטאת בהברה אשכנזית מלעיל ומלרע על פי הדקדוק

מי שברך... יברך את אהרון מֶרְדִּיכִי כִּי בֵן... בעבור שיתן בלי נדר מתנה לבית הכנסת (כאמור בהקפדה על מלעיל ועל ניקוד נכון, כולל שוא נע ונח). אליהו

הג"ר ישראל זאב גוסטמאן

עוד בדל אינפורמציה על קריאת "מרדכי" במגילה

בישיבת "רמיילעס – נצח ישראל" של הג"ר ישראל זאב גוסטמאן (שהיה דיין בית הדין של האחיעזר בוילנא לפני מלחמת העולם השניה) ועלה לארץ בתחילת שנות השבעים והקים את ישיבתו בבית פרומין, רמב"ן פינת אבן עזרא. בשנות השבעים ותחילת שנות השמונים שמעתי בישיבה את קריאת המגילה כמה פעמים, ובכולם קרא בעל הקריאה מרדכי עם ה"ד" בחטף קמץ. יש לכך חשיבות כי הרב גוסטמאן היה מן המדקדקים שלא נתן לשנות שינויים שלא הסכים להם (כגון הפיכת שוואים לחטף פתח ע"פ רדלהיים וקורן). דומני שהקורא היה הרב לוי ז"ל, בנו של ד"ר יעקב לוי ז"ל מירושלים, ואפשר לוודא זאת אצל בניו, נכדי ד"ר לוי המנוח. בברכה, מרדכי הלפרין (הניקוד שלי; אפ"ר...)

בתענית אסתר תשס"ט שלחני ר' יעקב לוינגר:
דעות נוספות על הגיית מרדכי- אדר תשס"ט-
העתקי מכתבים (בהשמטות קלות) בנידון, אל יעקב לוינגר, בסדר הגעתם.
האם להגות את הדל"ת בשווא (מְרִדְכִי- Morde), או בקמץ חטוף (מְרִדְכִי- Mordo).

פרופ' מנחם כהן

- ראש מערכת מפעל הכתר-אוניב' בר-אילן.

אינני מבין מה פשר מבוכתך הרבה בעניין הגייתו של 'מרדכי', כשיש בידך ידע שאינו משתמע לשני פנים על דעתו הברורה של אהרן בן אשר, גדול בעלי המסורה, בנידון. אף שמגילת אסתר חסרה היום מן ה'כתר' (כתר ארם צובה), אין ספק (לפי עדותו של ספיר) שהוא ניקד את הדל"ת בחטף קמץ, וכוונתו היתה להגייה ולא לקישוט. ומכיוון שהיום לא מעט קוראים כבר נוהגים במבטא הראוי, **אתה יכול להצטרף אליהם בלב שקט.**
בברכת פורים שמח
מנחם כהן

הרב זלמן קורן:

לשאלתך אודות הגיית השם **מרדכי**.

שוחחתי על כך בשעתו עם הרה"ג מרדכי ברויאר ז"ל, והוא הסביר לי שיש חילוק גדול בין החטפים אותם הוא משמיט, לבין חטף זה.

רוב החטפים באותיות בלתי גרוניות, אינם אלא סימן לכך שמדובר בשווא נע, והן מסומנות בהתאם לכללי ההגייה של שווא נע כפי שהיו מקובלים בזמן הרד"ק.

על פי כללים אלו, כל שווא נע נקרא כחטף פתח, אלא אם כן הוא בא לפני אות גרונית, שאז הוא נהגה כחטף שמשנתנה לפי הניקוד של האות הגרונית. (בכתר ארם צובה שהוא מרבה בחטפים מסוג זה, נמצאו בחמישה מקומות "חטף חיריק!!! על דרך זו, וכפי שהראה פרופ' ישראל ייבין).

מובן מאליו כי **החטפים** של "קִדְשׁ הַקְּדוּשִׁים" ושל "מְרִדְכִי" (או "מְרִדְכִי" בסוף פסוק), אינם שייכים לכלל זה, ולכן **אין להשמיטם**. לפי דבריו, שני חטפים אלו הם במקורם תנועת O, אשר מכלל תנועה יצאו ולכלל שווא רגיל לא הגיעו, ולכן יש לקרוא אותם ככל חטף קמץ. (במילה "הקדשים" מובן לכל כי המקור הוא הצורה "קודש". אך הוא עצמו אמר לי כי במילה מרדכי, אכן מקור התנועה O הוא בשם הבבלי).

אני עצמי נוהג לקרא בחטף קמץ. להפתעתי נתקלתי בקורא זקן שלמד בילדותו דקדוק ב"עץ חיים" בירושלים, וגם הם קראו [ו] כך, ושמעתי שאין הוא יחידי.

אינני רואה כל דמיון בין הקפדה זו לבין הקפדה על ג' בלתי דגושה בסביבה בה נשמעת אות זו בצורה שאינה מוכרת כלל לשומעים, ומזכירה להם את אחרת (כלומר המן האגגי, הופך להמן האררי).

ד"ר רפאל זר

מפעל המקרא- האוניברסיטה העברית

כפי שצינו משתתפי הדיון, הרב מרדכי ברויאר ז"ל (רמ"ב) סימן חטפים באותיות לא גרוניות רק כאשר בכתבי היד שהיו מונחים לפניו הייתה הסכמה מוחלטת לסמן חטף. כאשר מצא כ"י אחד (או יותר) שסימן שווא פשוט, היה בכך משום מתן לגיטימציה לרמ"ב לסמן אף במהדורתו שווא פשוט. דומני שכאן קיים כשל מתודולוגי קטן, שהרי רמ"ב השתמש במבחר כ"י שאסף, ולא בכל כה"י הטברניים הקיימים בספריות השונות ברחבי העולם, ואילו הביט בכולם, אפשר שהיה מוצא כ"י או כ"י המסמך/נים שווא פשוט אף במגילת אסתר בשם "מרדכי", ובמקרה כזה לא היה טוען איש שלדעת רמ"ב יש לקרוא DO, כי אם DE, על כן נראה לכאורה כי יד המקרה שולטת כאן. אפשר לומר זאת גם כך: נניח שבמהדורה הראשונה של תנ"ך ברויאר הוא התבסס על כ"י שבכולם מסומן חטף, היינו אומרים שיש לקרוא DO, והנה במהדורה השנייה כבר מצא כ"י אחד שכתב שווא פשוט, ועל כן שינה במהדורה השנייה וכתב אף הוא שווא פשוט, היינו אומרים כעת שיש לקרוא DE; הוא שאמרתי: אקראיות גרידא. ולי נראה שגם בחטפים באותיות לא גרוניות היה על רמ"ב לנקוט אותה השיטה שנקט בחסרות ויתרות, היינו: רוב כ"י, תוך התחשבות בהערות המסורה ותוך מתן משקל מיוחד לנוסח הכתר.

נקודה נוספת, אף היא לא חשובה ביותר: אחד המשתתפים כתב שרמ"ב העתיק את נוסח הכתר, אבל מגילת אסתר חסרה בכתר כפי שהוא לפנינו היום, ויש להניח שרמ"ב השתמש במידע שמצא ב"מאורות נתן", אשר שם באמת קיימת עדות לכך שבכתר נוקדה הדל"ת חטף קמץ.

ייבין בספרו (עמ' 36 למטה) מחזק את גרסת הכתר (לפי מאורות נתן) ומביא גרסה זהה שמצא בכ"י לנינגרד ובכ"י ששון 1053, אבל אני משער שיש עוד כ"י טובים הכוללים את מגילת אסתר, שבהם ייבין לא הביט, והיה מעניין לבדוק את גרסתם.

כאשר בעלי קריאה שואלים אותי כיצד לקרוא, **אני אומר לקרוא DO**, בתנאי שהציבור פתוח לשמוע קריאה כזו, אחרת המהומה העלולה לצמוח מקריאה "תמוהה" עלולה לקלקל את שמחת חג הפורים, וכבר יצא שכרנו בהפסדנו. דברים ברוח דומה אמר אחד המשתתפים בדיון.

חג פורים שמח לך ולביתך ולכל עם ישראל בארץ ובתפוצות, ויקוים בנו בקרוב מאמר המגילה ונהפוך הוא אשר וכו'.

רפי זר.

ד"ר גבריאל בירנבאום

- לשעבר המזכיר המדעי של האקדמיה ללשון עברית

כיוון שאימצנו את ההגייה הספרדית, עלינו לנהוג כמנהגם. העדויות מוכיחות שאין כמעט קהילה מזרחית או ספרדית אחת ההוגה תנועת O בדל"ת של מרדכי - **כולם הוגים שווא נע - e** (על פי אחת התגובות שצירפת, הפרסים הוגים O, וצריך לבדוק אם כולם הוגים כך). ואם מסורת זו עוזרת לנו גם שלא להיות מן המתמיהים, **בוודאי יש לנהוג כך**. פורים שמח, **גבי**

פרופ' ש"ז הבלין

אדהכי והכי, כיוון שעסיקיתון בהגיית השם 'מרדכי', אולי תתנו דעתכם לסיבה, מדוע יש הקוראים שם זה בחיריק תחת ה'כ', - מרדכי, ובמיוחד רגיל בזה הגר"ע יוסף שליט"א. שז"ה

From: [יואל אליצור](#)

הערה לשאלת פרופ' ש"ז הבלין: הרב עובדיה קורא מרדכי בחיריק רק לספר ההלכתי 'מרדכי' אבל כמובן לא לשם האיש מרדכי. הסיבה היא שספרים נקראו בימי

הבינים על שם מחבריהם בכינוי הייחוס ('נסבה'): ילקוט שמעוני, ילקוט המכירי,
חזקוני, האשרי (= הרא"ש).
יואל אליצור

מר אליהוא שנון - סופר סת'ם ומומחה מסורה, סעד

אינני יודע אם זה 'חידוש', אבל ראה בסוף התנ"ך של ברויאר אחרי כתובים בעמוד תא [בתנ"ך בהוצאת מוסד הרב קוק; בתנ"ך חורב עמ' 11-12 אין דבר בענין. **בהערה 21 שם הוא מפנה למאמרו בעמודים מרחשון תשנ"ג מא ב 559; אפ"ר**], שם מסביר את ההבדל בין לקחה-זאת ובין תיבות כמו הקדשים, מרדכי. **וישיש לקרא בחטף-קמץ. אף אני קורא כן.**

אגב, כמה שזכור לי (שכחתי כעת את המקור) חטף צריך לקרא בדיוק כמו התנועה עצמה, אלא מסומן חטף כי הוא במקום שוא. ואין כל סיבה לנסות להמציא חצי תנועה, כלומר משהו בין קמץ לשוא. בברכת התורה לחג פורים שמח.

אליהוא

הרב אלחנן בן נון

כדברים שמסר ר' יואל קטן, קבלתי מאבי מורי ז"ל ר' יחיאל בן נון, שהיה תלמיד חכם וחוקר מקרא ולשון ואת הדוקטורט שלו עשה בנושאים בלשניים. בעיקר עסק עשרות שנים בלשון המקרא, והיה גם חבר באקדמיה ללשון. בשנה שעברה יצא ספרו 'ארץ המוריה' העוסק כלו בעניני הלשון והאמונה במקרא, בעריכתו של ר' יואל אחי. הוא מסר לנו דברים רבים ואת כל מסורת הקריאה בתורה שעברה במשפחתנו. בין השאר הסביר גם את ענין החטף וקריאתו.

חטף הוא תנועה חטופה, פ"י קריאת התנועה לא רק בקצרה, אלא בהגוי חטוף, והוא קרוב יותר לשבא מאשר לתנועה.

בדרך כלל הוא בא להגוי של תנועת ביניים לא מבחנת האורך, כאמור, כדברי דר' יוחנן ברויאר, אלא בצורת ההגוי. זו צורה שאיננו יודעים לבטאה היום.

עיקרה בא באותיות גרוניות שאינן יכולות לקבל שבא, ותפקידו לאפשר הגיה הקרובה יותר לתנועה עצמה, אבל לא את התנועה עצמה.

על כן, באותיות גרוניות, שאיננו יכולים לבטא בהן שבא, אנו מבטאים אותן כתנועת החטף, אבל באות שיכולה לקבל שבא, יש להגות אותו כשבא, גם אם סמנו בעלי המסורה חטף.

הטעם שהוזכר על ידי מר ש' קוגוט מספיק גם הוא, לדעתי, מכוון אחר לגמרי בשביל להתרחק משם של ע"ז.

לכן, צריך לקרוא בשבא ולא כקמץ קטן.

בברכת שבת שלום, **אלחנן**

ד"ר יונתן ספרין

- מכללת בית ברל

בנושא זה אני מסכים עם קוגוט (שיש להגותה בשווה); מה עוד, שהשם "אסתר" מזכיר את שם האלוהות הבבלית "אישתר". מרדוכ ואישתר היו מראשי הפאנתיאון הבבלי. ועל המקור הבבלי המשוער של חג פורים כתב יוליוס לוי. "פור" היא מילה אכדית, שפירושה "גורל", ולדעת לוי פורים היה חג ניו-בבלי.

יונתן ד' ספרין

הרב הילל גרשוני

דברי ד"ר יוחנן ברויאר הי"ו ברורים ופשוטים, ותמיהותיו על דברי החכמים שתמה עליהם, תמיהות של ממש הן.

אך לגופם של דברים, צער רב הצטערתי שאף אחד מן החכמים שהוזכרו לא הציג את הסוגיה במלואה.

[אם אתה מעביר את זה לאחרים, תוכל להעיר שכאן אני מביא הקדמה הידועה למבינים, ולכן אפשר לדלג כמה פסקאות כדי להגיע לתורף העניין.]

בעייתנו בעניין הגיית מרדכי מצטרפת לשורת בעיות נוספות בהגיית המקרא, שכולנו מתחבטים בהן, וששורש ויסוד אחד להן:

כידוע, כמה הגיות היו מתהלכות בפי עמך ישראל בזמן בעלי המסורה, ונהוג לצמצמן לשלושה ענפים עיקריים: הענף הבבלי, הענף הטברני, והענף הארצישראלי. לכל אחד מן המרכזים הייתה שיטת ניקוד משלו, ובשיטות אלה ניתן היה לראות את הגיותיהם. למשל, אצל הבבלים היה סימן אחד למה שאצל הטברנים היו שני סימנים: הסגול והפתח. ומכאן שהגו את שניהם כאותה תנועה - וכפי שנוהגים אחינו התימנים עד היום (כתנועת a).

באופן כללי, ההגייה הבבלית השתמרה בעיקרה אצל יהודי תימן, כאמור, ההגייה הארצישראלית היא אמה של ההגייה ה"ספרדית", ואילו ההגייה הטברנית פחות או יותר נעלמה ללא השאיר עקבות חיים (אם כי לאחרונה יצא פרופ' אשר לאופר לטעון שההגייה האשכנזית, שמקובל לראותה כשיבוש של ההגייה הספרדית, מקורה בהגייה הטברנית דווקא).

כאמור, ההגייה הטברנית לא השאירה עקבות חיים, אך הניקוד שלה הוא זה שהתקבל בכל תפוצות ישראל - ולמעשה המסורה שלה היא זו שהייתה בעלת היוקרה הרבה ביותר. אנשים מכל העולם נסעו במיוחד לטבריה כדי לעמוד על דקדוקי הגייה שונים; אפילו אצל חכמי בבל ההגייה הטברנית נחשבה (לפחות בתקופות מסוימות) למדויקת יותר.

לעומת זאת, ההגייה שהלכה ונפוצה היא ההגייה הספרדית, שכאמור שורש לה בהגייה הארצישראלית הקדומה. הגייה זו לא הבחינה בין הקמץ והפתח הטברנים, ולא בין הצירה לסגול. לעומת זאת, בהגייה זו כן היה הבדל בין "קמץ קטן" ל"קמץ רחב" (מונח שהמציאוהו המדקדקים הספרדים). דהיינו, כאשר אנשי טבריה סימנו את תנועת הקמץ, ובכך רמזו לתנועה מסוימת (ככל הנראה תנועה אחורית מוגבת מעט, בין פתח לבין חולם, כהגוי אצל בני תימן), מסורת אנשי ספרד הייתה שלעתים קוראים את הקמץ a ולעתים קוראים אותו o, בהתאם לכללים מסוימים. זה הוביל לבלבולים רבים, ובהם המסורת העתיקה אך האבסורדית-משהו, לקרוא kal עצמותי תאמרנה, וזאת משום שהמסורה הטברנית מנתה פסוק זה יחד עם 'כל ימי עני רעים' ו'וכל בשליש עפר הארץ' כשלושה פסוקים שבהם המילה 'כל' באה בקמץ על אף שהטעם הוא מפסיק. אבל המסורה הטברנית כלל לא התכוונה למסירת הגייה שונה, שהרי כאמור לא היה אצלה הבדל בין הקמצים (אחרת הייתה מסמנת אותם בניקוד שונה!). ומכיון שברור שהמילה 'כל' בפסוק זה מקורה במילה פל בנפרד, הרי אין הגיון שתיהפך הגייתה לתנועת a, מכל התנועות האפשריות, וברור שהתנועה כאן היא "קמץ קטן" (שאגב, מקורה דווקא בתנועת u קצרה קדומה. השווה: עֶזִי=עֵזִי).

הסוגייה הקשורה לענייננו כאן היא בעיית החטפים הידועה, או אם נרצה בעיית הגיית השווא הנע. אצל יהודי טבריה, ובעקבותם אצל יהודי תימן, היו כללים ברורים להגיית השווא הנע: שווא נע בדרך כלל נקרא כתנועת a חטופה, לפני אות גרונית הוא קיבל את איכות התנועה של האות הגרונית, ואילו לפני י' הוא נהגה כחיריק חטוף. למעשה, לא היה אצל חכמי טבריה הבדל כלל בין שווא נע "רגיל" לבין חטף פתח, או חטפים אחרים, תלוי במיקום התנועה. במילים אחרות, אין הבדל בין הַלְלוּהוּ לְהִלְלוּהוּ - שניהם נקראו halaluhu (ה-a השנייה קצרה יותר). לכן תמצא בכתבי היד הטברנים במקומות מעין אלה לעתים שווא ולעתים חטף; את החטף כתבו כאשר רצו לציין שהשווא הנדון הוא שווא נע (בדומה לטכניקות אחרות שנוהגות היום בסידורים שונים, כגון הבלטת השווא).

אלא מאי? כאשר טקסטים אלה עברו לידי היהודים הספרדים, רבתה המבוכה. הרי הם קראו שווא נע e דווקא. וכך נוצר מצב שקוראים מילה מוזרה כמו "כי מאיש lukokha זאת", בלי שיהיה הסבר כלשהו לחטף-קמץ המוזר שם - כשלמעשה אין הוא אלא שווא פשוט, שבהגיית הטברנים נקרא בגוון התנועה הגרונית הבאה - קמץ (דהיינו, מעין lukokho). ועיקר הדגשת המסרנים הייתה שהשווא הזה נע, ותו לא מידי. אבל באמת במסורת ספרד נהגו רבים פשוט להתעלם מהחטפים הללו, ולקראו אותם כשווא נע לכל דבר (אמנם אין לי מידע מוצק בנושא הזה משנים קדומות, אבל כך נראה לי שהייתה המציאות).

אבל לא כל חטף קראו כשווא נע. את החטפים באותיות הגרוניות קראו תמיד כחטפים המסומנים, וכן חטפים באותיות לא-גרוניות, אשר מקורם בתנועה מן הגוון המצויין. למשל, המילה צִפְרִים נקראה כמו

חולם ("קמץ קטן") ולא כמו שווא e, שהרי תנועה זו מקורה בחולם של 'צפור', שפשוט התקצרה עקב תזוזת הטעם קדימה.

אם כן, נהדר לנדון דידן. למה דומה 'מרדכי' - ל'צפירים' או ל'לקחה'? האם לפנינו שווא נע רגיל, או שמא תנועת o (חולם) חטופה? [בהערת אגב יש לציין שבהגייה הספרדית של היום (לפחות) אין תנועות חטופות בכלל. אורך ההגייה של השווא הנע זהה לזה של הצירה ושל הסגול - הדבר נבדק במעבדות הלשון של האוניברסיטה העברית על ידי פרופ' אשר לאופר].

אם נסבור שיש כאן שווא רגיל, נתקשה, מה טעם סימנוהו בעלי המסורה בחטף-קמץ דווקא, ולא הגוהו לפי הכללים הידועים, כחטף פתח? הרי אין זה שווא שלפני אות גרונית. ומה שכתב ר"א לוין, שהדבר בא בהשפעת הקמץ בהברה הקודמת, במחכ"ת קשים הדברים להולמם. לי לפחות לא ידוע על שום כלל כזה, ועל שום מקום שבו הדבר קורה. כבר אפשר היה לומר שזה הושפע דווקא מהקמץ שבאות הבאה, אבל גם זה קשה ואינו מתאים לכללים, שהרי האות כ' אינה גרונית.

על כן מצד זה לכאורה מטים הדברים שמדובר בחטף שמקורו בתנועת o. ומנין תנועה זו? כאן באים דבריו של ר"מ ברויאר זצ"ל, שמדובר בשם שמקורו באליל 'מרדוך', ומכאן בא החטף. ואם כן ברורים הדברים שיש לקרוא, לפי המסורה הטברנית שהתקבלה על כל עם ישראל, כחטף קמץ דווקא, mordokhay.

ובאשר למסורת הספרדית, הרי שהיא באמת גורסת תמיד שווא נע רגיל (כפי שהעיד ר' חנוך גמליאל בשם פרופ' בר אשר וכפי שהעידו רבים - ומה שכתב הרב מאזוז כנראה מקורו בפלג הגייה קטן). אבל מסורת זו אולי יש להסביר במה שהארכתי לכתוב לעיל, שאוטומטית נהגו "לתרגם" כל חטף שבאות לא-גרונית לשווא נע, מלבד מקרים קיצוניים ומובהקים (כדוגמת צפירים).

המורם מן האמור: מי שדבק במסורת הספרדית ההגייה היום עד תומה, וקורא kadashim, kal atzmotay, lukokha, ועוד - ימשיך לדבוק במסורת זו גם כאן, ויתעלם מניקודם של בני טבריה, שאינם מעניינו. ואולם החפץ לקרוא כפי שעולה מן המסורת הטברנית המופתית, תוך מיזוגה להגייה הספרדית - יקרא mordokhay, ובלצ"ג בב"א.

נעימות ותופעות מיוחדות בעת קריאת המגילה לפי המסורת האשכנזית

מאת ר' מיכאל דושינסקי (להלן: מיד), פראג, צ'כיה
ב"ה, באד"ב ה'תשס"ג (עודכן פורים ה'תשס"ו)

הסיכום הבא מוקדש לזכרו של אבי מורי ר' אליהו מנחם ז"ל בן הרב יצחק מיכאל ולאה לבית גוייטיין זצ"ל, ולזכרה של אמי מרת ברכה בריינדיל ע"ה בת ר' יוסף שטיין זצ"ל ושרה מילכה הי"ד לבית לינדנבאום, ולזכרם של דודי ומורי, אחי אבי, ר' יחזקאל (ד"ר, דוד אָדָה) והרה"ג ירחמיאל יעקב (פרופ', דוד יָגָד) זצ"ל. מהם זכיתי ללמוד את המסורת. זכותם תגן עלינו ועל כל ישראל, אמן.

סיכום זה מבוסס על התלמודים, על המדרשים, על תרגום ראשון ועל תרגום שני (כל אלו יצוינו להלן: ת); על פוסקים ומפרשים ראשונים (להלן: פ); על מאור ושמש (מהמקובל ר"י קורייט הספרדי. דפוס ליווארנא תקצ"ט. להלן: מוש. וזו לשונו: **שכל מקום שכתוב במגילה זו מלך סתם, משמש קודש וחול**. ואם כן נוכל לומר שקאי על מלך מלכי המלכים הקב"ה); על מעגלי צדק (להלן: מצ), פירוש על מחזור מאת מחבר לא ידוע הודפס לראשונה בונציה שכ"ח (1567/8). כאן השתמשתי במהדורת ווילהרמרש דארף שנת: **צבי חמיד ורגיג דלאון בלעותא לפ"ק** (תע"ט = 1719); ועל אליה רבה (להלן: אר), מאת ר' אליהו שפירא, פראג 1660-1721. **בעיקר** נשענתי על המסירה שבעל פה שקבלתי מאבי מורי ר' אליהו מנחם דושינסקי ז"ל (להלן: ד [מודגשת]), נולד: הונגריה 1903, נפטר: תל אביב 1969. **חלק גדול** מהקריאות המיוחדות מתועד בתווים ע"י סלומון זולצר (להלן: ז) בספרו שיר ציון *Gesänge für den israelitischen Gottesdienst*, מהדורת ווינה 1905, ובספר טעמי המקרא מאת ס' י' וויינפלד, ירושלים 1972. וויינפלד העתיק מתוך אוצר מגניית ישראל מאת א' ז' אידלסון (ולכן להלן: ווא).

חילקתיים לששה סוגים. ראו להלן.

שים לב: סוג אות שוֹנָה (Miriam) מציין את המילים הנקראות-מושרות במגנינות מיוחדות או המלוות בתופעות מיוחדות.

שט בעולם הבריאה ועיקר שעשועיו בנשמות הצדיקים אשר בגן עדן דבריהא ואז נקראים כל זכותי הצדיקים אז אמר מלכו של העולם להביא את ספר הזכרונות מזכותי ישראל ומזכות מרדכי הצדיק ויהיו נקראים לפניו יתברך וימצא כתוב אשר הגיד מרדכי על בגתנא וגו' רומז שאז נקרא גם כן הטובה שעשה מרדכי לאחשוורוש ועל ידי זה נסתם פה שרו המקטרג מפני הטובה שעשה לו ועל ידי כן גברו זכותי ישראל ונצמח להם ישועה]. פ, מצ, אר, ז, ווא, ד)

ו,ד ויאמר המלך מי קצצר והמן בא לקצר בית-המלך החיצונה לאמר למלך לתלות את-מַרְדְּכַי על-העץ אֲשֶׁר-הָכִין לוֹ: (ת, מוש, מ) **ו,ה** וביאו לבוש מלכות אֲשֶׁר לבש-בו המלך וסוס המלך וסוס אֲשֶׁר רכב עליו המלך וְאֲשֶׁר נתן פתח מלכות בראשו: (פ, מוש, מ) **ו,ו** ונתון הלבוש והסוס על-יד-איש משירי המלך הפרתמים והלבישו את-האיש אֲשֶׁר המלך חפץ ביקרו וְהַרְפִּיבוּ: על-הסוס ברחוב העיר וקראו לפניו ככה וַעֲשֵׂה לְאִישׁ אֲשֶׁר המלך חפץ ביקרו: (מוש, ד) **ו,ז** ויאמר המלך להמן מהר קח את-הלבוש ואת-הסוס כְּאֲשֶׁר דברת וַעֲשֵׂה-כֵן לְמַרְדְּכַי הַיְהוּדִי הַיּוֹשֵׁב בְּשַׁעַר הַמֶּלֶךְ אל תפל דבר מפל אֲשֶׁר דברת: (מוש, מצ, אר, ז, ד) **ו,ח** וישח המן את הלבוש ואת הסוס ונלבש את מַרְדְּכַי וַנַּרְפִּיבוּ ברחוב העיר ויקרא לפניו ככה וַעֲשֵׂה לְאִישׁ אֲשֶׁר המלך חפץ ביקרו: (מוש, מצ, אר, ד)

ו,ט וישב מַרְדְּכַי אל-שַׁעַר הַמֶּלֶךְ והמן נדחף אל-ביתו אָבֵל וְחַפּוּי רֹאשׁוֹ: (מוש, מצ, אר) **ו,י** עודם מְדַבְּרִים עמו וסריסי המלך הגיעו ונכחלו להביא את-המן אל-הַמְּשֻׁטָה אֲשֶׁר-עָשְׂתָה אֶסְתֵּר: (מוש, ד) **ז,א** ויאמר חרבונה אחד מן-הסריסים לפני המלך גם הנה-העץ אֲשֶׁר-עָשָׂה הָמֵן לְמַרְדְּכַי אֲשֶׁר דבר-טוב על-המלך עמד בבית המן גְּבוּהַ חֲמִשִּׁים אַמָּה ויאמר המלך תלהו עליו: (ת, מוש, מצ, אר, ז, ד) **ז,ב** ונתלו את-המן על-העץ אֲשֶׁר-הָכִין לְמַרְדְּכַי וְחַמַּת הַמֶּלֶךְ שָׁכְכָה: (מוש, ווא, ד) **ז,ג** הרצים רכבי הרקש האֲחֻזְתָּרְנִים יָצְאוּ מִבְּהַלִּים וְדַחוּפִים דָּבְרוּ הַמֶּלֶךְ וְהַדָּת נִתְּנָה בְּשׁוֹשׁוֹן הַבִּירָה: (מוש, ד) **ז,ד** ויבכל-מדינה ומדינה ובכל-עיר ועיר מקום אֲשֶׁר דבר-המלך ונתו מגיע שמחה וְשִׂשׁוֹן לַיהוּדִים מִשְׂמֵחָה יוֹם טוֹב וְרַבִּים מֵעַמֵּי הָאָרֶץ מְתַהַדִּים כִּי-נִפְלַח פַּחַד-הַיְהוּדִים עֲלֵיהֶם: (מוש, ד) **ז,ה** כְּמִיָּם אֲשֶׁר-נָחוּ בָהֶם הַיְהוּדִים מֵאֲזִיבֵיהֶם וְהַחֲדָשׁ אֲשֶׁר נִהַפְּדוּ לָהֶם מִגִּזְוֹן לְשִׁמְחָה וּמֵאֲכָל יוֹם טוֹב לְעִשׂוֹת אוֹתָם וְמִמְשַׁח וְשִׁמְחָה וּמְשֻׁלוֹת מִנּוֹת אִישׁ לְרַעְוָה וּמִתְנֻנּוֹת לְאֲבִיזוּם: (ת, פ, מצ, אר) **ז,ו** על-כֵּן קראו לַיָּמִים הָאֵלֶּה כְּיָרִים על-שֵׁם הַפּוֹר על כֵּן על-כֵּל-דְּבָרֵי הָאֲגָרָת הַזֹּאת וְמָה-רָאוּ על-כֵּה וְמָה הִגִּיעַ אֲלֵיהֶם: (מצ, אר, מ)

ז,ז וְכָל מַעֲשֵׂה תַקְפוֹ וּגְבוּרָתוֹ וּפְרָשֵׁת גְּדֻלַּת מַרְדְּכַי אֲשֶׁר גָּדְלוֹ הַמֶּלֶךְ הַלּוֹא הֵם פְּתוּבִים על סֵפֶר דְּבָרֵי הַיָּמִים לְמַלְכֵי מְדֵי וּפְרָס: כִּי מַרְדְּכַי הַיְהוּדִי מְשַׁנָּה לְמַלְכָּה אֲחַשְׁוֵרוּשׁ וְגָדוֹל לַיהוּדִים וְרַצְוִי לְרֹב אֲחִיו דְּרַשׁ טוֹב לְעַמּוֹ וְדָבַר שְׁלוֹם לְכָל יִרְעוֹ: (מוש, מצ, אר, ז, ד)

סוג 4: 2 חלקי פסוקים שהקורא קורא בשתי גירסאות. שתי הגירסאות לגיטימיות בכתיבה לפי המסורה, ומתועדות במגילות שונות. האותיות המשתנות מצוינות באותיות משופעות.

ח,יא (גירסא א ←) להשמיד לְהַרְג וְלֹאבֵד
 גירסא ב ←) להשמיד לְהַרְג וְלֹאבֵד ... וְשִׁלְלֵם לְבוֹז: (ד)
 ט,ב (גירסא א ←) וְאִישׁ לֹא-עָמַד בְּמַנְיָהֶם (גירסא ב ←) וְאִישׁ לֹא-עָמַד לְפָנֵיהֶם כִּי-נִפְלַח פַּחַד עַל-כֵּל-הַעֲשִׂים: (ז)
← אפ"ר: ראה דיון לעיל

סוג 5: לשון מעגלי צדק: [וארבעה] פסוקים אומרים הקהל בקול רם לעורר השמחה. . .
 אלה הארבעה פסוקים מתחיל החזן בכל אחד מהם ואומר תיבה אחת, [רק 'איש יהודי' אומר שתי תיבות מהם], והקהל אומרים כל פסוק מהפסוקים הנזכרים בקול רם. ואחר כך חוזר החזן למקום שפסק ואומר כל הפסוק. לשון אבודרהם: לכבוד מרדכי, שעל ידו נעשה הנס. בפסוקים ח,טו-טז ו-יג, החזן, בחזורו, גם 'ממשיך הניגון ומרים קולו'.

ב,ה איש יהודי הנה בשושן הבירה ושמו מַרְדְּכַי בן יאיר בן-שִׁמְעִי בן-קַיִשׁ אִישׁ יְמִינִי: (ת, פ, מצ, ד)
ח,טו וְמַרְדְּכַי יָצָא מִלְּפָנֵי הַמֶּלֶךְ בִּלְבוּשׁ מַלְכוּת תְּכֵלֶת נְחוֹר וְעֶשְׂרֵת זָהָב גְּדוּלָּה וּמִתְכַרְפֵּה בַיּוֹם וְאֶרְגָּמָן וְהָעִיר שִׂשׁוֹן צְהֵלָה וְשִׁמְחָה: (פ, מוש, מצ, ז, ד)
ח,טז לַיהוּדִים הָיְתָה אוֹרָה וְשִׁמְחָה וְשִׂשׁוֹן וִיקָר: (ת, פ, מצ, ז, ד)
י,ג כִּי מַרְדְּכַי הַיְהוּדִי מְשַׁנָּה לְמַלְכָּה אֲחַשְׁוֵרוּשׁ וְגָדוֹל לַיהוּדִים וְרַצְוִי לְרֹב אֲחִיו דְּרַשׁ טוֹב לְעַמּוֹ וְדָבַר שְׁלוֹם לְכָל-יִרְעוֹ: (פ, מצ, ז, ד)

סוג 6: [שש] תופעות בלתי רגילות אחרות, ע"י החזן ו/או הקהל. הן מיוחדות לפורים ולמגילת אסתר בלבד.

א. לפני הקריאה, פושט הקורא (וגם השומעים! פ, ד, מיד) את המגילה כאיגרת, ומקפלה בהתאם לנוחיותו, ובאופן שלא תיגרר ארצה. (ת, פ, מצ, אר, ד)
ב. טו ובשושן הבירה הרגו היהודים וְאָבֵד **24 המילים הבאות מ-חמש עד עשרת נאמרות ע"י הכל בנשימה אחת:**

ראשית על ידי הקהל ואחר כך על ידי החזן ←
 חמש מאות טז, איש: ...עֶשְׂרֵת בְּנֵי הָמֵן בְּן-הַמְּדַתָּא צָרַר הַיְהוּדִים הִרְגוּ וּבִבְנָה לֹא שָׁלְחוּ אֶת-יָדָם: (ת, פ, מצ, אר, ד)

ג. ט,ט וְאֵת פְּרַמְשֻׁטָּא וְאֵת אָרִיסִי וְאֵת אַרְדִּי וְאֵת [יְזֻמָּא: וצריך להאריך בוי"ו של ויזמא. לפי המסורה מאריכים בכתיבתה. אך יש מפרשים ופוסקים שאמרו שצריך להאריך בקריאתה (אבל איך?!). (ת, פ, מיד)

ד. ט,כו על כֵּן קראו לַיָּמִים הָאֵלֶּה פּוּרִים על שֵׁם הַפּוֹר על כֵּן על כֵּל דְּבָרֵי [כאן צריך הקורא לנענע את המגילה ←] הָאֲגָרָת הַזֹּאת וְמָה רָאוּ על כֵּה וְמָה הִגִּיעַ אֲלֵיהֶם: (ת, פ, ד)

ט, כט ונתכתב אסתר המלכה בת אבישיל ומרדכי היהודי את כל תקף לקיים את [כאן צריך הקורא לנענע את המגילה ←] אגרות הפורים הזאת השנית: (ת, פ, ד)

ה. ציטוט ממעגלי צדק: כתב בעל המנהיג שבצרפת ובפרוב"נצא היו נוהגים התינוקות לקחת אבנים ולכתוב עליהם **המן** וכשהקורא מזכיר **המן** מְקִישִׁים **האבנים** זו על זו וכן איתא במדרש תמחה את זכר עמלק - אפילו מן העצים ומן האבנים. מכאן אולי (זה לפחות אחד המקורות הקדומים) המקור למנהג הכאת המן ולהרעשה בעת שמזכירים **את המן** (ואף את שמות עשרת בניו?). (פ, מצ, אר, ד)

ו. אחר הקריאה, הקורא **גולל** את המגילה, **ורק אחר כך** מברך את ברכת הרב את ריבנו. (פ, ד)
 מיכאל דושינסקי, midushy@gmail.com ב"ה, תשס"ב, עדכון תשס"ח.

קריאת תמיהות ושאלות בניגון מתאים

להלן שאלה ששלחתי (בשם "תמיהות ללא סימן / משפטי תמיהה מקינים") ועליה כמה תגובות מלפני כשנה: אפ"ר:

אתם מכירים דיון לשוני בנושא: משפטי שאלה או תמיהה, שאין בהם מלת שאלה? (כמו המשפט הקודם בהשמטת מלת השאלה שבראשה: "האם", וניתן לזהות שהמשפט הוא שאלה רק לפי סופו: בעל פה: ניגון עולה; בכתב: סימן שאלה או תמיהה) מקובל לומר ששאלה כעין זו אינה תקנית. האמנם?

בשבת כובדתי להפטיר, וסברתי לקרוא בניגון של תמיהה פסוק מתוך ההפטרה, שאין בו מלת שאלה, ולפי פירוש רש"י הוא בתמיהה (להלן מקור 17 - מלכים א פרק א פסוק כד), אך נמנעתי מכך, לאחר שראיתי כי י' קיל מביא בדעת מקרא על אתר שיש מפרשים אחרת (ר"מ זיידל). זאת, מעבר לעצם השאלה, האם רצוי לחרוג מניגון הטעמים לטובת ניגון של תמיהה (כגון הקוראים בתמיהה בפורים: "הגם לכבוש את המלכה עמי בְּיָתָּה?!") אסתר ז ח; ושמה קריאת מגילה שאני - ונהפוך הוא... ☺).

עכ"פ, האם יש במקרא דוגמה חד משמעית של שאלה ללא סימן של שאלה (ה' השאלה / מלת שאלה או תמיהה/ מבנה של שאלה, כגון: "הן... ו..."), כדלהלן במקור 4, 8)? לכאורה דוגמה ברורה: מקור 12

1. רש"י בראשית פרק ג פסוק יא ד"ה המן העץ

(יא) מי הגיד לך - מאין לך לדעת מה בשת יש בעומד ערום: **המן העץ** - בתמיהה:

2. רש"י בראשית פרק ד פסוק יג ד"ה גדול

(יג) גדול עוני מנשוא - בתמיהה, אתה טוען עליונים ותחתונים, ועוני אי אפשר לטעון:

3. רש"י בראשית פרק ד פסוק כג ד"ה שמעו קולי

הרגתו לפעמי הוא נהרג, וכי אני פצעתיו מויד שיהא הפצע קרוי על שמי, וילד אשר הרגתי לחבורתי נהרג, כלומר על ידי חברתי, בתמיהה, והלא שוגג אני ולא מויד, לא זהו פצע ולא זהו חברתי: פצע - מכת חרב או חץ נבריוור"א בלע"ז [פצע]:

4. רש"י בראשית פרק יא פסוק ו ד"ה לא יבצר

החלם - כמו אמרם, עשותם, התחילו הם לעשות: **לא יבצר מהם וגו' לעשות** - בתמיהה. יבצר לשון מניעה, כתרגומו

5. רש"י בראשית פרק יח פסוק יז ד"ה המכסה

(יז) המכסה אני - בתמיהה: **אשר אני עושה** - בסדום, לא יפה לי לעשות דבר זה שלא מדעת, אני נתני לו את הארץ הזאת, וחמשה כרכין הללו שלו הן, שנאמר (י ט) בבול הכנעני מצידון וגו' בואכה סדומה ועמורה וגו'. קראתי אותו אברהם, אב המון גוים, ואשמיד את

6. רש"י בראשית פרק ל פסוק טו ד"ה ולקחת

(טו) ולקחת גם את דודאי בני - בתמיהה, ולעשות עוד זאת ליקח גם את דודאי בני ותרגומו ולסיב: **לכן ישכב עמך הלילה** - שלי היתה שכבת לילה זו ואני נוטתה לך תחת דודאי בני. ולפי שזלזלה במשכב הצדיק לא זכתה להקבר עמו:

7. רש"י בראשית פרק נ פסוק יט ד"ה כי

(יט) כי התחת אלהים אני - שמה במקומו אני, בתמיהה, אם הייתי רוצה להרע לכם, כלום אני יכול, והלא אתם כולכם חשבתם עלי רעה והקב"ה חשבה לטובה, והואך אני לבדי יכול להרע לכם:

8. רש"י שמות פרק ח פסוק כב ד"ה ולא יסקלנו

ועוד יש לומר בלשון אחר תועבת מצרים, דבר שנאויו הוא למצרים זביחה שאנו זובחים, שהרי יראתם אנו זובחים: **ולא יסקלנו** - בתמיהה:

9. רש"י שמות פרק כג פסוק ה ד"ה וחדלת מעזב

כי משמש בלשון דלמא, שהוא מארבע לשונות של שמושי כי וכה פתרונו שמה תראה חמורו רובץ תחת משאו: **וחדלת מעזב לו** - בתמיהה: **עזב תעזב עמו** - עזיבה זו לשון עזרה, וכן (דברים לב לו) **עצור ועזוב, וכן** (בחמיה ג ח) **ויעזבו ירושלם עד החומה, מלאוה עפר**

10. רש"י שמות פרק כג פסוק ה ד"ה עוב תעוב

מלאוה עפר לעוב ולטיע את חזוק החומה. כיצא בו (דברים ז ז) כי תאמר בלבבך רבים הגוים האלה מפני וגו', שמה תאמר כן, בתמיהה, לא תירא מהם. ומדרש, כך דרשו רבותינו כי תראה וחדלת פעמים שאהיה חזק ופעמים שאהיה עזר. הא כיצד, זקן ואינו לפי כבודו,

11. רש"י ויקרא פרק כג פסוק י ד"ה יבצא

אמר מפרשה שלמעלה יצא. לגלג ואמר ביום השבת יערבנו, דרך המלך לאכול פת חמה בכל יום, או שמה פת חמה של חשעה ימים, בתמיהה, ומתנייתא אמרה מבית דינו של משה יצא מחוייב. בא ליטע אהלו בתוך מתנה דן, אצרו לו מה סיבך לכאן, אמר להם מכני דן אני.

12. רש"י שמואל א פרק יא פסוק יב ד"ה ימלוך עלינו

(יב) מי האומר - בלשון בזיון שאול ימלוך עלינו תנו אותם ונמיתם: **ימלוך עלינו** - בתמיהה:

תגובות:

פרופ' יוסף עופר

לאוריאל שלום רב,

הדרך הרגילה והמקובלת כיום בעברית להבעת משפטי שאלה על קיום עובדה או תמיהה, היא שלא להזדקק למילת שאלה. כך מקובל בדיבור, וכך גם בכתיבה המשקפת דיבור: "שמעת חדשות?" "אתה רוצה להגיד לי שנכשלת?!" הבעת השאלה או התמיהה נעשית באמצעות ההנגנה (ויש הבדל בין שני הסוגים – גם בהנגנה).

השימוש במילה "האם" מורגש כמלאכותי. הוא מקובל בעת דיבור במכשיר קשר, כנראה משום שלעתים אין שומעים שם כראוי את ההנגנה, ויש חשש לשיבוש הכוונה.

אשר ללשון המקרא: כמחצית מן הפסוקים שרשמת הם אכן דוגמות של משפטי שאלה בלא מילת שאלה. הרושם שלי הוא שברוב המקרים מדובר בתמיהה ולא בשאלה אינפורמטיבית. אבל הזכרת גם את "אתה זה בני עשו" ואת "אתה אמרת אדניהו ימלוך" – וכאן הפסוקים פתוחים לפרשנות אם הם מבטאים תמיהה (האומנם?!). או שאלה אינפורמטיבית (האם?).

שאלת מנגינת הקריאה בציבור בתנ"ך היא שאלה לעצמה, ואינה קשורה דווקא לתופעה של שאלות שאין בהן מילת שאלה. גם בשאלות מובהקות הפותחות ב"למה" ו"מדוע" אין במנגינת הקריאה התייחסות לכך שלפנינו שאלה. ולדעתי אין מקום להוסיף באופן מלאכותי למסורת הקריאה את ההנגנה המקובלת בימינו להבעת שאלה או תמיהה. ומי שנהג כך בקריאת מגילת אסתר – עשה זאת מחמת האווירה הפורימית של היום.

ראוי לצטט בהקשר זה דברים שכתב הרב מרדכי ברויאר ז"ל בפתיחת ספרו **טעמי המקרא** (עמ' 4):

נגינה זו של טעמי המקרא איננה תלויה כלל בתוכנם המיוחד של ספרי המקרא ופסוקיהם. מגינה אחת לרשימות הערים של יהושע – ולנבואות התוכחה של ספר ישעיהו. [...] והרי עוד דוגמה:

אמר לצפון מני ולתימן אל-תקלאי הביאי בני מרחוק ובנותי מקצה הארץ: (יש' מג, ו)
בני ציון היקרים המטלאים בפז איכה נחשב לנבלי-תורש מעשה ידי יוצר: (איכה ד, ב)

גם כאן שני פסוקים הרחוקים זה מזה בתכלית: האחד מקונן על נפילת בני ציון, והאחד מבשר את שיבת שבותם; ואף על פי כן שני הפסוקים האלה מוטעמים בטעמים זהים – ומנוגנים במנגינה אחת.

ונמצינו למדים מכך: המוסיקה של טעמי המקרא [...] באה לבטא – לא את תוכנו וערכו המיוחד של כל פסוק – אלא את תוכנו וערכו של המקרא כולו. היא נותנת ביטוי לרגשותיו של אדם הבא ללמוד את תורת ה' – מתוך אימה ורתת וגם מתוך שמחה של מצוה. [...] ויחס זה של הקורא אל המקרא – הוא התוכן המוסיקלי של נגינת הטעמים.

יוסף עופר

הרב יואל קטן

שליו שלו' אפ"ר נר"ו

אני לא זוכר את המקור, אבל זוכר בוודאות שאמרו על ר' חיים ברלין בן הנצי"ב, שבסוף ימיו היה כידוע בירושלים, והיה בין השאר גם בעל קריאה מומחה ביותר, שהוא היה מטעים את הפסוקים לפי תוכנם במקומות רבים, בניגוד למקובל [ובניגוד לדברי הרב ברויאר המפורסמים שאין שום הבדל בטעמי המקרא ובניגון בין פסוקים בעלי מבנה דומה שמדברים על קינה או על שמחה וכד']. כעת נדמה לי תוך כדי כתיבה שראיתי את זה בהקדמה לספר החדש של אגרותיו ותשובותיו של ר"ח ברלין, שהוציא לאור לאחרונה הרב קוסובסקי שחור מבני ברק.

כל טוב

הקיי"ק

אפ"ר:

הרגשתי האישי נטושה למה שהביא הרב יואל קטן (הקי"ק) בשם ר' חיים ברלין (טרם ראיתי זאת בפנים ובדיקן), ואילו דברי הר"מ ברויאר (שהביא ד"ר יוסף עופר) אינם מתיישבים על לבי. מההשוואה שר"מ ברויאר עושה בין "שני פסוקים הרחוקים זה מזה בתכלית: האחד מקונן על נפילת בני ציון, והאחד מבשר את שיבת שבותם" -- משם ראייה! נכון ש"שני הפסוקים האלה מוטעמים בטעמים זהים", אך מה שמסיים ש"מנוגנים במנגינה אחת" - לאו דווקא, שכן לאיכה ניגון נוגה, ואילו מנגינת נביאים שונה, ויש מי שיאמר שהיא מלאת תקווה. ואף שיש גם בתוך נביאים פרקי נחמה ופרקי מוסר ופורענות, ואף שבתורה ניגון אחד לברכה ולקללה -- אעפ"כ, בלבו ובקולו של הקורא לקרוא את הטעמים ברגש המתאים.

בס"ד. שלו' שלו' אפ"ר נר"ו.

אני לא חוזר בי כלל ממה שאמרתי שאני זוכר בוודאות את הדברים על הגר"ח ברלין שהיה קורה בתורה בנעימה לפי התוכן, אולם בינתיים יגעתני ולא מצאתי את מקור הדברים. זה לא בהקדמה ל'נשמת חיים', הספר החדש ובו אגרוטיו. אגע ובעז"ה גם אמצא...

כל טוב

הקי"ק

ר' אליהו לוי:

בתלמוד [בחלקים העבריים של] ובמשנה יש הרבה - אפ"ר: כאמור, גם בארמית של הגמרא! כפי הנראה אין כלל שחייב להיות ה' השאלה לפני משפט שאלה. על רש"י שמפרש בתמיה ולא סמך שהקורא יבחין בה' השאלה בחטף פתח אין תימה... גם דוגמה 9 הוא משפט שאלה ללא ספק, ובלי ה' השאלה. - אפ"ר: יש ויש ספק במקור 9 אם הוא שאלה. לא רק המדרש שמביא רש"י, שזהו ציווי לחדול מ'עזב לו', אלא גם מת' אונקלוס נראה לכאורה שלא פרשו כשאלה, אלא כחלק מסיפור המקרה שעליו מצווה התורה "עזב מעזב עמו!"

פרופ' יעקב שפיגל

שלום רב

כתבת שרצית לקרוא את הפסוק מההפטרה בתמיהה. יש לך מקור שמאפשר לעשות זאת? כלומר, הרי בעלי הטעמים לא נהגו כן, והשאלה היא האם אנו יכולים לנהוג כן מעצמנו. זכור לי כי רד"צ הילמן כתב מאמר (איני זוכר כרגע היכן) שבו הציג את השאלה ביתר חריפות. כלומר, מה דעתך על הפסוק: השופט כל הארץ לא יעשה משפט. הרי אם אין אנו קוראים אותו בתמיהה, אנו אומרים ממש את ההיפך, וא"כ מדוע בעלי הטעמים לא נתנו טעם של תמיהה. מכאן לכאורה עולה כי עצם ה' השאלה דיה כדי שלא נטעה בכוונת הפסוק, וזה שאתה מביא מקומות שהפירוש אינו ברור, אין זה כי אם לנו אינו ברור, אבל לבעל הטעמים הוא היה ברור. ואכתי צ"ע אם אכן אנו נוהגים כהלכה אולי כתבת על כך פעם, אבל לי לא ידוע בברכה, פרופ' יעקב שפיגל המחלקה לתלמוד אוניברסיטת בר אילן

ד"ר חיים כהן:

נאה דרש ידידי יוסי עופר. אכן הנגנה מלאכותית של פסוקים לפי תוכנם ולא לפי מנגינת הטעמים המקובלת אין לה יסוד. אודה על האמת שאותי היא אף מקוממת. זה נראה לי כמין חוכא ואטלולא ואף כמין יוהרא, מין שופוני יא נאס! [הנה, תראו אותי!] אני לא סתם קורא, אני אפילו מבין מה אני קורא!..

אכן אין כל הטעמים שווים אך אני חש שאני מבטא בזה דעת רבים. מכל מקום, בבית הכנסת שאני מתפלל בו (רובו ככולו עולים ותיקים וחדשים דוברי אנגלית) שום בעל קורא אינו נוהג בזה, ב"ה, והכול קוראים כמנהג אבותינו בכל הדורות. אם יבוא מישהו ויעשה זאת מן הסתם יבקשוהו לחדול ממנהגו או שפשוט לא ייתנו לו עוד לקרוא...

ובשביל פירוש העניין והמילות יש רש"י הזקן והטוב... (אני אכן יהודי פשוט. אני עדיין לומד חומש עם רש"י. מודה באשמה).

מנהג קריאה בקול ונעימה מיוחדת היה מצוי אצל כמה מאדמו"רי החסידות. כך למשל היה מנהגו של הרבי ממונקאטש בכמה מקומות, ולא שהיה מעקם את הניגון אלא שהיה קורא בקול רם מן הרגיל, ויעוין בספר דרכי חיים ושלום בכמה מקומות כגון סימן רא, תשטו, תתי, ובעיקר תתמה (לעניין קריאת מגילה, ולא מצד ליצנות ח"ו).

לספר זה: <http://www.hebrewbooks.org/root/data/pdfs/SA2/darkichaimveshaloimsa.pdf>

וגם אני שמעתי בילדותי את הרבי מקלויזנבורג קורא כך בבית מדרשו בקריית צאנז. זכורני שהייתה זו פ' כי תשא והוא קרא אותה באנחות ובבכיות עצומות (ואגב, מיושב). במבט לאחור דומני שהיה זה בשל פרשת העגל ואולי כך היה מנהגו תמיד (כידוע ממנהגיו שנהג אחרי השואה ומוראותיה שנתנסה בהם בייסורים קשים ומרים).

ומשם ראייה, לא כל אחד הוא רבע (או בלשון של רשב"ג, לא כל הרוצה ליטול את השם וכו').

לעניין הקריאה בפורים, גם בזה כמובן צודק ד"ר עופר. ואולם יש לציין בזה לשני מנהגי קריאה שכבר נוהגים בהם אשכנזים מדורי דורות (מלבד הנעימה המיוחדת של פסוקים כמו להיות כל איש, והנערה אשר טיטב, מהר קח, ועוד):

בלילה ההוא נדה שנת המלך - המלך קוראים בניגון של המלך (יושב) של ר"ה ויו"כ - לרמז למלכו של עולם ועל פי הגמרא, כידוע.

רווח והצלה יעמוד - יעמוד קוראים בניגון מסולסל כדרך שקוראים לחתן. - אכן אפשר שמקורו של זה ברוח ההלצית, אך הוא כבר מנהג ותיק.

{אפ"ר: אשמח לשמוע מהם המקורות של מנהגים קדומים אלו. אני חשבתי לתומי ש"זקנם" של כל "מנהגי הקריאה" והנעימה המיוחדת של פסוקים" במגילה, הוא כ"זקן" הנוהג לקרוא את "הגם לכבוש" וכו' בתמיהה}

Gilad Harshoshanim From:

מאמר על הנושא של חזרה לקריאה בתורה המלווה בביטויי רגשות מסוגים שונים (עוצמת קול, קצב, הפסקות, אינטונציה, וכו') המתארים את הנקרא.

"Putting Back the meaning into Leyning: An expressionist approach to the Taamei Neginah"
by Lewis Glinert (Le'eyla, 32, pp. 16-18)

כרגע אין לי הזמן להגיב. רק אודיע שהרב דוד צבי הילמן שליט"א מב"ב (ורמב"ם פראנקל) נדרש לשאלה הזאת במאמר שפירסם כמדומני לפני כ-30-40 שנה. ושכחתי שיש התייחסות לשאלה זאת אצל הכוזרי, תלמידו רבי שלמה פרחון במחברת הערוך שלו והרשב"ץ במגן אבות [חלק ההקדמה לאבות].

{אפ"ר: אודה למי שימציא מקורות אלו}

ברכה Dovid YITZCHOKI

אפ"ר (מוצ"ש זכור תשס"ט):

א. בעניין קושיית פרופ' שפיגל לעיל:

העובדה שכיום מקובל לנגן משפט שאלה בניגון עולה בסופו, אינה ערובה לכך שכך נהגו בתקופות קדומות. יתכן שנוהג זה הוא תלוי חברה (מעניין לבדוק מה קורה בתרבויות אחרות כיום, כמו בסין, פרו, וכו'), ואולי התקבל בעברית רק בעת החדשה. לפיכך יתכן שבעלי הטעמים לא נתנו טעם מיוחד של תמיהה, כי לא נהגו אז להבחין בין שאלות למשפטי חייו ע"י הניגון, אלא ע"י מילות השאלה.

על כן יש לשאול אם כיום, שמקובל נוהג זה, האם מותר לסטות מהניגון המקובל מדורי דורות, לצורך "החייאת" הקריאה, ושדרוגה מסתם דקלום לקריינות חווייתית חיה וקיימת, למען ישימו לב לתוכן הקריאה, ולא רק ינסו (במקרה הטוב) לתפוס את הקורא הטועה בדקדוקי התיבות... יתכן, שאם בעלי הטעמים היו נוהגים בדיבורם כמנהג הדיבור שלנו, היו גם הם נותנים טעם מיוחד של תמיהה ושאלה.

ב. לגבי החילוק שהצעתי, בין קריאות תמיהה בפורים (כ"הגם לכבוש את המלכה עמי בכית?!") לבין קה"ת, עקב האווירה הפורמית (חילוק שתמכוהו פרופ' י' עופר וחיים כהן), יש להוסיף שמהו גם הסיבה לכך שרק במגילת אסתר (וכן בשבת זכור, ה"מבוא" לפורים) מצאנו אצל חלק מהעדויות את

הנוהג של קריאות כפולות [ז/זכר עמלק, (ו)להרג, ב/לפניהם, ש/שורר] -- בניגוד לכל היגיון הלכתי רגיל המקובל בשאר ימות השנה.

קריאת עשרת בני המן

הרב משה הררי (מקראי קדש - פורים, פרק ז', כא, הערה פג) מביא מדברי פוסקי דורינו על מה יש להקפיד יותר: קריאת בני המן בנשימה אחת, קריאת הכל מתוך הכתב, קריאת המלים בדקדוק, קריאה לפי פיסוק הטעמים (כולל הפסקה מועטה אחר כל "ואת", עקב הפסק). בתוך הדיון הוזכר הובא בשם ר' דוד ארנד שעדיף לומר בע"פ את כל תיבות "ואת" "כדי שלא יקרא למפרע". וכאן הבן שואל: האם זה קריאה כזו נחשבת "למפרע"?! אולי "קריאה למפרע" היא רק קריאה ששומעים את המלים שלא כסדרן.

כיצא בו נסתפקתי בקריאת פרשת תרומה, שבקוראי "וחמשה בריחם לקרשי צלע המשכן" (שמות כו, כז) דלגתי לשורה השניה עקב דמיון השורות (ארבע המלים הראשונות זהות). האם במקרה כזה ניתן להמשיך ולחזור רק למילה החמישית ("השנית") שבשורה הקודמת, או שיש לחזור לראש הפסוק, כדי לקרוא מתוך השורה הקודמת גם את ארבע המלים הראשונות ממקומן הנכון.

קצפו בגתן ותרש

נסתפקתי האם הטועה וקורא במקום "קצף בגתן ותרש" (ב/כא) - "קצפו", האם נקרא שינוי משמעות ואם יש להחזירו. ראה המצו"ב שפרסמתי לאחרונה במאורות הדף היומי.

יחיד ורבים, זכר ונקבה

...ראינו כי בלשון המקרא פעל הבא לפני כמה שמות יכול להיות בלשון יחיד (בהתאם לשם הסמוך לו) ולא רק בלשון רבים (בהתאם לכל השמות). נדגים זאת מלשון מגילת אסתר (ב/כא): "קצף בגתן ותרש", במקום "קצפו". וכ"כ רבי שלמה אלקבץ בפירושו "מנות הלוי", וז"ל: "ומצד ש[ה]התעוררות יצא מבגתן, והוא היה הנקצף והמעורר הראשון שפָּתָה לחברו ושמר משמרתו ומשמרת חברו, על כן בא עליו בלשון יחיד; וכמוהו (שמות לו/א): וְעִשָּׂה בְצִלְאֵל וְאֶלְיָאֵב, מפני שהוא היה העיקר מייחס אליו העשייה, וכמוהו: וַיִּקַּח שֵׁם וַיִּקְרָא אֶת הַשְּׂמֵלָה (בראשית ט/כג; עי"ש ברש"י^א) ורבים כמוהו"^ב.

עיקרון זה נכון גם לגבי ההבחנה המקובלת בדרך כלל בין לשון זכר ללשון נקבה: בלשון המקרא פעל הבא לפני שמות שיש בהם גם זכר וגם נקבה, יכול להיות בלשון רבים (בהתאם לכל השמות), אך גם בלשון יחיד או יחידה (בהתאם לשם הסמוך לו). גם כאן, יש מסבירים כי אם הפעולה נעשתה ע"י שני הגופים בשווה, יבוא פעל בלשון רבים; אך אם אחד (או אחת) מהם הוא הפועל העיקרי, הוא יוקדם והפעל שלפניו יהיה בהתאם למינו (או למינה!).

כן כתב ר"א אבן עזרא (שמות יח) וכך כותב רד"ק (מלכים א' יז/טו), אך לעומתם ראה דברי החכם רבי יוסף אבן קספי בפרק יז-יח בספר הדקדוק שלו, "רתוקות קספי" (עדיין בכתב יד; נמצא בספרייה הלאומית בגבעת רם בירושלים), שם מסביר שחילופי זכר ונקבה או יחיד ורבים במקרא אינם מוקשים מעיקרא, שכן ניתן לתאר כל עצם בתיאור מייחד (ספציפי) או כוללני, ואם יש תיאור מייחד זהו "חסד" עבור הקורא. לכן, הייחוד של צורת נקבה לנקבה וכדו' אינם הכרח אלא רוב סטטיסטי. בדרך פשטנית זו הוא מסביר מקראות רבים בשונה מהמפרשים שקדמוהו (ראב"ע, רד"ק) עליהם הוא חולק מפורשות, כגון (שמואל א' ד יז): "וַאֲרוֹן הָאֱלֹהִים גִּלְקָתָה" (במקום: גִּלְקָח), ועי"ש רד"ק.

דקדוקי כתיב במגילת אסתר

"וְלַהֲרֹג" "לְפָנֵיהֶם"

ראה לעיל

לקיים - כתיב מלא?

אסתר ט לא: **לְקַיִם** אֶת יְמֵי הַפָּרִים הָאֵלֶּה בְּזִמְנֵיהֶם כַּאֲשֶׁר קִיַּם עֲלֵיהֶם מְרַדְּכֵי הַיְהוּדִים וְאֶסְתֵּר הַמַּלְכָּה וְכַאֲשֶׁר קִיַּמוּ עַל נַפְשָׁם וְעַל זֶרְעָם דְּבָרֵי הַצְּמֹת וְזַעֲקָתָם: אפ"ר:

בקוראי בפורים השתא במגילת קלף (אשכנזית) שמתי לב לכתיב מילה זו עם שני יודי"ן [לציון עיצוריות היו"ד או שמא היו"ד השנייה היא אם קריאה של התנועה של היו"ד העיצורית - היינו מה שמוסמ בצירי?], ואמרת לעצמי "הנה תופעה לשונית מאוחרת נוספת במגילת אסתר". אך אח"כ מצאתי שנוסח זה הוא נוסח הדפוס, אך כתבי היד (וכ"ה - מהקל לכבד: בתיקון קוראים סימנים, בתנ"ך קורן, דותן וברויאר + הנוסח ומקורותיו). בחיפוש בפרויקט השו"ת לא מצאתי מילה זו בכתיב מלא בשום מקום (להלן תוצאות החיפוש). האם יש אח ורע לתופעה זו במקרא? גם אם במקרה דומה?

1. יחזקאל פרק יג פסוק ו

שָׂא וְקָסַם כְּזָב הָאֲמָרִים נְאֻם יְהוָה וַיִּדְוֶד וַיִּדְוֶד לֹא שָׁלַחְתֶּם וַיִּחַלּוּ **לְקַיִם** דְּבָר:

2. רות פרק ד פסוק ז

וְזֹאת לְפָנַי בְּיִשְׂרָאֵל עַל הַגְּאוּלָּה וְעַל הַתְּמוּנָה **לְקַיִם** כָּל דְּבָר שֶׁלֹּף אִישׁ נַעֲלוּ וְנָמְנוּ לְרַעְהוּ וְזֹאת הַתְּעוּבָה בְּיִשְׂרָאֵל:

3. אסתר פרק ט פסוק כא

לְקַיִם עֲלֵיהֶם לְהִיּוֹת עֹשִׂים אֶת יוֹם אַרְבָּעָה עָשָׂר לַחֹדֶשׁ אֲדָר וְאֵת יוֹם חֲמִשָּׁה עָשָׂר בּוֹ בְּכָל שָׁנָה וְשָׁנָה:

4. אסתר פרק ט פסוק כט

אֶסְתֵּר הַמַּלְכָּה בַּת אֲבִיחַיִל וּמְרַדְּכֵי הַיְהוּדִים אֶת כָּל תַּקְּףָה **לְקַיִם** אֶת אֲגַרְת הַפּוּרִים הַזֹּאת הַשְּׁנִית:

5. אסתר פרק ט פסוק לא

לְקַיִם אֶת יְמֵי הַפָּרִים הָאֵלֶּה בְּזִמְנֵיהֶם כַּאֲשֶׁר קִיַּם עֲלֵיהֶם מְרַדְּכֵי הַיְהוּדִים וְאֶסְתֵּר הַמַּלְכָּה וְכַאֲשֶׁר קִיַּמוּ עַל

מכתב מנצ"ד:

לכבוד ידידי ורעי לדברי תורה, כל אחד בשמו הטוב יזכר ליט"א, שמועה שמעתי, שמנהג הסופרים דמגילות דין לכתוב "לקיים" את ימי הפורים האלה, בב' יו"ד דין. אמנם, עיינתי בכמה "תיקון קוראים", ובתנ"ך ברויאר, וכדומה, וראיתי (אסתר ט', ל"א) שהגירסא היא "לקיים" ביו"ד אחת.

לאחר עוד עיון, מצאתי כמה מראי מקומות, ואבקש אם יש לכבודכם עוד מראה מקום להבהרת הענין, נא להודיעני. כי פלא הוא בעיני שנהגו הסופרים לכתוב בתרי יו"ד דין, ואילו המדפיסים לא מציינים כלל לזה, שאינם מגלים שיש כאן קרי וכתב.

מראי מקומות:

- חומש שמות, דפוס ר' שלמה זלמן נעטטער. במסורה קטנה (אסתר שם), כתוב "לקיים. [דין כתוב בתרין יודין]". אבל בגוף המגילה נדפסה רק יו"ד אחת.
- מגילות עם פירוש המלבי"ם, ירושלים תשכ"ד (נראה שהפסוקים נלקחו מדפוס ישן...), כתוב "לקיים" בב' יו"ד דין.
- מקראות גדולות עם חמשים עטרות, ספר שמות, דף שמ"ג, נדפס בחד יו"ד. אבל, בתולדות אהרן שם נדפס בב' יו"ד דין. אולי העתיקו התולדות אהרן מדפוס קדום יותר, ושם היו ב' יו"ד דין?
- ואחרון חביב, קסת הסופר (לאחר רשימת חמשה חומשי תורה, יש רשימת תיבות דמגילת אסתר). בזה"ל, "לקיים. דין לחוד בתרין יודין (ע' מסורה ברורה)".

ובכן. מהו ספר מסורה ברורה, ומה כתוב שם?

עיינתי בספרים שיש לי, מנחת ש"י, מסורת הקריאה, ועוד. ולא מצאתי מאומה. בברכת פורים שמח, ובתפלה לגאולה שלימה במהרה, נפתלי צבי דעמביצער

מדובר במחבר אשכנזי. רצוף בזה.

יישר כח, ופורים שמח,

נצ"ד

לקיים חד יוד בת"ח נהרין יוד מזיק וסימן : (ט לא) לקיים את ימי
הפריס האלה בזמניהם : קימו מלא יוד: (ט כז) וקבל הסר ויו נחיי

הא לכם המסורה ברורה, מאת: יוסף בן מרדכי מברדיטשוב.

וכעת, גדלה תמיהתי כפליים. המסורה ברורה אינו מביא שום מדובר על זה, ורק כותב לשון הפסוק (וכותב "לקיים"). אם כן, הדרא קושיא לדוכתן. מה הוא מקורו של המסורה ברורה? ומנין לו שכן נכון, כנגד שאר ספרים המצויים בינינו? ובפרט, מדוע לא מדובר על זה ב'מסורה' על אתר, ובמנחת ש"י?

נצ"ד

PM Thursday, March 20, 2008 6:16 Sent: [Dovid Yitzchoki יצחקי דויד](#) From:

מקורו בדפוס וויניציאה מקרא גדול (אבל במקרא קטן ש"ה ביו"ד אחת) והנמשכים אחרים כגון דפוס אמסטרדם ותנ"ך מנחת שי דפוס ראשון [נדפס כ-100 אחרי מותו - וממילא שלא על ידו] מכיון ששתי המנ"ש למקרא גדול [אם כי אין מזה כ"כ ראייה - ואדרבא בודאי היה צריך להעיר על מחלוקת הספרים אם נחת לברר תיבה זו].

קסת הסופר גם נמשך אחרי המסורה הברורה.

ברכת פורים שמח, דויד יצחקי

י' בצירי מלא באמצע המילה יש במילים: וייטב, ייטיב, יינו, יינם, חייהם, החייתי, נהיית ודומותיהן - בכולם יש בסיס אטימולוגי לכל אחת משתי היו"ד - בניגוד ליו"ד לקיים שבה אין בסיס אטימולוגי ליו"ד השנייה. מעניין אם יש לנוסח הדפוסים החריג הזה מקור גם בכתבי-יד עתיקים, כדאי לבדוק אצל קניקוט.

יוסף עופר

אפ"ר:

אגב, באותו חיבור "מסורה ברורה" נאמר "קימו" - מלא יוד, עכ"ל. האם כוונתו לשתי יודין???

From: [אליהו Eliyahu](#)

כמדומה בעבר כתבתי : לו התכוון לשני יודין היה אומר כן בפירוש.

מאמר ר' יעקב לוינגר על נוסח המגילה:

תשעה עשר מי יודע?

תשעה עשר הבדלים בין נוסח מגילת אסתר ופרשיותיה על פי 'כתר ארם צובה' לבין אלה של המגילות האשכנזיות ה'מצויות'

תשעה עשר מי יודע - תשעה עשר הבדלים בין נוסח מגילת אסתר ופרשיותיה על פי 'כתר ארם צובה' (לפי מצב שחזורו היום), לבין אלה של המגילות האשכנזיות ה'מצויות' - מאמר מקוצר ללא הערות / יעקב לוינגר - Google Drive

דקדוקים בברכות ובתפילות הפורים

ברכות מגלת אסתר

באדיבות ר' מיכאל דושינסקי (פראג), והגדלתי כמה "מוקשים"; אפ"ר:
ברוך אתה ה', אלהינו מלך העולם, אשר קדשנו במצותיו, וצונו על מקרא מגלה.
ברוך אתה ה', אלהינו מלך העולם, שעשה נסים לאבותינו, בימים ההם, בזמן הזה.
ברוך אתה ה', אלהינו מלך העולם, שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה.

לאחר הקריאה (בציבור, ו"א גם ביחיד; ואכמ"ל) מברך:
ברוך אתה ה', אלהינו מלך העולם,

1. [האל] הרב את ריבנו,
2. והדן את דיננו,
3. והנוקם את נקמתנו,
4. והמשלם גמול לכל אויבי נפשנו,
5. והנפרע לנו מצרינו.

ברוך אתה ה', [האל] הנפרע לעמו ישראל מכל צריהם, האל המושיע.
[יש שאומרים את המילה האל רק בחתימת הברכה; ויש שאין אומרים אותה, אלא בסוף חתימת הברכה;
יש עוד שינויי נוסח, כגון הקדמת שורה 5 לשורה 4^ט, ועי': לוח ארש, עמ' קלב; אפ"ר]

אשר הניא

על פי: מחזור ויטרי סימן רמח, ניקוד ועריכה: מיכאל דושינסקי, ה'תשס"ז. midushy@gmail.com

אשר הניא עצת גויים, בקים עלינו אדם רשע, גאה בעושרו וקרה לו בור, דימה בנפשו ללכוד ונלכד, המן הודיע איבת אבותיו, ולא זכר רחמי שאול, זמם רשע להכרית צדיק, חסד גבר על שגגת אב, טמן בלבבו מחשבות ערומוי, ידו שלח בקדושי אל, פראות מרדכי כי יצא קצף, לבש שק וקשר מספד, מי זה יעמוד לכפר שגגה, גץ פרח מלולב, סריסיה מבהילים להמן, עמד בעושרו ונפל ברשעו, פיהם פתחו כל יושבי חלד, צדיק נחלץ מיד רשע, קיימו עליהם לעשות פורים, ראית תפילת מרדכי ואסתר,	ויפר מחשבות ערומים, נצר זדון מגזע עמלק. וגדולתו נוקשה לו לכד, בקש להשמיד ונשמד מהרה. מעורר שנאת אחים לבנים, כי בחמלתו על אגג נולד אויב. ונלכד טמא בידי טהור, רשע הוסיף חטא על חטאיו. ויתנכר לעשות הרע, כספו נתן לאבד זכרם. ודתי המן נתנו בשושן, גזר צום וישב על האפר. למחול חטאות עוון אבותינו, הו הדסה עמדה לעורר ישנים. להשקותו יין חמת תנינים, עשה לו עץ ונתלה עליו. כי פור המן נהפך לפורינו, אויב ניתן תחת נפשו. ולשמוח בכל שנה, המן ובניו על העץ תלית.
--	--

שושנת יעקב צהלה ושמחה, בראותם יחד תכלת מרדכי,
תשועתם היית לנצח,
להודיע שכל קויוך לא יבושו,
כי אתה מגן לצדיקים
ארור המן אשר בקש לאבדי,
ברוך מרדכי היהודי!

אַרוֹרָה זָרַשׁ אֲשֶׁת מַפְחִידִי,

נוסח ששמעתי בישיבות 'נחל-יצחק', מושב נחלים, 'הנגב',
נתיבות ו'חברון-כנסת ישראל', ירושלים, בשנים: תש"כ-תש"ל:

אַרוּרִים כָּל הָרָשָׁעִים,

בְּרוּכִים כָּל הַצְּדִיקִים!

וְגַם חֲרַבּוֹנָה

בְּרוּכָה אֶסְתֵּר -מְגִנָּה בְּעַדִּי!

נוסח קהל עדת ישורון ירושלים, המנסה לשמר מנהגי
אשכנז, בעיקר וורנקוורט. ראה להלן.

אַרוּרִים כָּל הָעֲרָלִים,

בְּרוּכִים כָּל יִשְׂרָאֵל!

אפ"ר: בחלק מסידורי האשכנזים נשמטו מלים
אלו כלייל! הנוסח בסדור קורן (יוסף לע"ם):

אַרוּרִים כָּל הָרָשָׁעִים,

בְּרוּכִים כָּל יִשְׂרָאֵל!

זְכוּר לְטוֹב!

אצל עדות המזרח אומרים רק זאת (וי"א ג"פ):

אַרוּר הָמוֹן, בְּרוּךְ מְרַדְכִי, אַרוֹרָה זָרַשׁ, בְּרוּכָה אֶסְתֵּר!

אַרוּרִים כָּל הָרָשָׁעִים, בְּרוּכִים כָּל יִשְׂרָאֵל!

וְגַם חֲרַבּוֹנָה זְכוּר לְטוֹב!

☞ הרב דויד יצחקי, לוח ארש, עמ' תצד: **זְכוּר** (לשון ציווי)

תיקוני שגיאות מאת יהושע בוך:

וְהַמְשַׁלֵּם (ללא דגש במ"ם)

גוֹיִם (יו"ד יתירה) **לפי התקן צריך שני יודים; רא"ל**

עְרוּמִים (ללא דגש במ"ם – כמו במשלי יד פס' יח ועוד)

בְּעֶשְׂרוֹ (עי"ן בקמץ קטן)

וּגְדֹלְתוֹ (וי"ו יתירה)

עְרוּמִיו (ללא דגש במ"ם)

וַיִּתְנַכֵּר לַעֲשׂוֹת הָרָע - צ"ל: וַיִּתְמַכֵּר לַעֲשׂוֹת הָרָע (כמו במלכים א כא פס' כ ו-כה וכן

במלכים ב יז פס' יז) - **כוונת המשורר להשתמש במליצה ע"פ הפסוק הוא התנכר**

ז"א נהג כנוכרי כדי לעשות רע; רא"ל

מְבַהִילִים - צ"ל: הבהילו

בְּעֶשְׂרוֹ

לְפוּרְנוֹ

נְחַלֵּץ - צ"ל: נְחַלֵּץ (משלי יא פס' ח) **אם זה בהפסק כן לגבי שוא או חטף לא**

כ"כ משנה אבל כנראה אתה צודק; רא"ל

נִיתַן - צ"ל: נָתַן

קִיְמוּ - צ"ל: קִיְמוּ

תְּפִלַּת

בְּכָל שָׁנָה - צ"ל: בכל שנה ושנה (מטעמי משקל)

לְנֶצַח - צ"ל: לְנֶצַח

וְתִקְוַתְּם

Original Message -----

AM Friday, February 26, 2010 9:17 **Sent:** [Eliyahu אליהו](#) **From:**

Subject: Re: יוגיות לשוניות לפורים תשע

אברהם פרנקל העיר על אשר הניא שהגירסא הנכונה היא

אולי אפיץ בהזדמנות את כל מאמרו

נץ פרח מלולב חן הדסה עמדה לעורר ישנים.

נעין מעט בשורה 14: הנוסח המקובל של השורה הוא 'נץ פרח מלולב, הן הדסה עמדה לעורר ישנים'. אבל נוסח זה משבש את המשקל בשני הטורים. בשני כתבי יד מצא ד"ר בנימין אליצור את הנוסח '**נץ פרח מלולב חן**'. לפי חלוקה זו 'חן' הוא כינוי לאסתר, שעליה נאמר 'ותהי אסתר נושאת חן'. ביאור הטור הוא, אם כן, זה: הניצן (הוא אסתר) פרח מגזעו של הלולב הנאה (הוא שאול האב, הנזכר לעיל בשורות 6, 8). נראה שגם 'חסד' (8) הוא כינוי לאסתר, שעליה נאמר באותו עניין: 'ותשא חן וחסד לפניו'. לפי פירוש זה רומזת שורה 8 להמלכתה של אסתר. את התשועה מביאה אסתר בעזרת תפילתה ובעזרת תכסיסה (שורות 14 - 15). הביטוי 'לעורר ישנים' יכול להתפרש 'לעורר את האבות' כדי שיתפללו עבור עם ישראל, אך אפשר לפרש שהכוונה לעורר את עם ישראל לצום ולתפילה, לפי המדרש שישראל היו 'ישנים מן המצוות'.

אליהו

----- הודעה מקורית -----

מאת: Fraenkel Avraham נשלח: יום חמישי 25 פברואר 2010 22:55

שלום מצ"ב לינק למאמר שכתבתי על 'אשר הניא'

<http://www.piyut.org.il/articles/834.html>

בברכה

אברהם פרנקל

שים לב לדיון בנוסח המיוחד הבא (בתוך המאמר)

נץ פרח מלולב חן / הדסה עמדה לעורר ישנים.

avraham.fraenkel@dspg.com

שיבושים מחמת צנזורה בתענית אסתר ובפורים

להלן תוספת תשע"ג:

לכל מי שחפץ שלא להתפלל סליחות בנוסח המקורי,

הנה הצעה לנוסח חלופי:

שמע תפלה והעבר תפלה

לוהצינו ישלימו אתנו לאחר שנגיש את הלחי השנייה

):

צום משמעותי,

שבת שלום

ופורים שמח

אפ"ר

טיוטת מאמר אפ"ר:

להלן אעיר על נוסח הסליחות שבסידור קורן, שבאופן כללי החזיר עטרה ליושנה.

ואלו לשבח:

בסליחות ליום תענית אסתר יש שיבוש חמור בעטיה של הצנזורה, המצוי בסידורים רבים בפיט ("פזמון") הפותח "במתי מספר", מאת ר' משלם בן קלונימוס²⁶: להלן נוסח שני הבתים האחרונים:

הנוסח המקורי (מופיע אל נכון בסידור קורן ²⁷)	נוסח הצנזורה
בינה הגיגנו עתה וראה בצר בְּאַפָּה קוּמָה עַל צוֹרֵר הָצָר אדון קראנוך מן המצר אנא הוציאנו למרחב וחלצנו מצר. מאוד תרבה לנו מחילה שמע תפלה והעבר תפלה לוחצינו המצעד ומלאם חלקה ממנו רחמיך לעד לא תכלא.	בינה הגיגנו עתה וראה בצר השיבנו ²⁸ למנוחתך כי ידך לא תקצר אדון קראנוך מן המצר אנא הוציאנו למרחב וחלצנו מצר. מאוד תרבה לנו מחילה שמע תפלה והעבר תפלה לוחצינו ישלימו אתנו ועוונותינו תשליך במצולה ממנו רחמיך לא תכלא.

ואלו לגנאי:

בפיט "אזון תחן" שבסליחות לשני בתרא שובש, בין השאר, אזכור של מאמיני אותו האיש התלוי.

הנוסח המקורי	נוסח הצנזורה
עושקיהם יקניאום בנצר נאפוף... פדה דבקיך מחרץ וכלוי פלטם מצורר ותנם לעלוי צוה ישועות משחרריך בחלוי צַמַת בְּקַצְפֶּךָ שׁוֹחֲתֵי תְּלוּי. קנא ונוקם קנא לשמך קצץ סמלונים מצואר עמך	עושקיהם הקניאום ונתנום לשיסוף... פדה דבקיך מחרץ וכלוי פלטם מצורר ותנם לעלוי צוה ישועות משחרריך בחלוי צור עולמים הושיענו בגלוי ²⁹ . קנא ונוקם קנא לשמך קצץ עולם מצואר עמך...

הדוגמות שצוינו כאן אינן אלא מדגם זעיר משינויי הצנזורה הרבים בנוסח פיוטים וזמירות, ברכות ותפילות³⁰. ויש לתמוה, כיצד קורה שסידורים היוצאים לאור במדינת היהודים מצונזרים לגמרי או מצונזרים למחצה לשליש, ולרביע. יתכן ששורש הענין הוא שהגם שיצאו ישראל מהגלות, טרם יצאה הגלות מהם. יתכן שיידרשו שנים רבות עד אשר ישליכו כל היהודים את ההרגלים הגלותיים, את התפיסות הרופסות, ואת הפחדים המוגזמים מתיקונים מוצדקים והכרחיים בנוסח הסידור שירשנו מסבא. "אָבִינוּ מְלַכְנוּ, הָרַם קָרָן יִשְׂרָאֵל עִמָּךְ".

²⁶ מחכמי איטליה לפני אלף שנים.

²⁷ יש סידורים שתיקנו רק בבית האחרון.

²⁸ כנראה שמי שהמציא שורה זו מפחד הצנזורה, לא פתח אותה באות ב', כמתחייב מהאקרוסטיכון של המחבר, בכדי "להשאיר עקבות".

²⁹ כך מופיע גם בסידור קורן.

³⁰ המעוניין להרחיב בנושא וכול לעיין בערך "צנזורה" במפתח העניינים של ספר לוח ארש, מהדורת ר"ד יצחקי.

ע"כ מאפ"ר.

מכאן מאת ר' אליהו לויין שליט"א

(ע"פ מכתביו ל"יתד" ובמאמרו תולדות הצנזורה על ספרי קודש בעבר והיום, ערכתי את הנוסח שלהלן; אפ"ר):

א.

בסליחות ליום תענית אסתר יש שיבוש המור של הצנזור או מאימתו. ויש כמה סידורים שמבלי משים עדיין מטעים את המתפללים בנוסח המשובש והמעוות. בפזמון **במתי מספר** בבית האחרון כתוב בסידורים המצונזרים:

לוּחֲצִינוּ יִשְׁלִימוּ / תְּשַׁלְּמוּ אֶתְנוּ (!) וְעוֹנוֹתֵינוּ תְּשַׁלְּמוּ בַּמְצוּלָה.

גם בלי שיהיה לפנינו סידור מתוקן ברור שזה נוסח מעוות שאינו מופיע בתפילותינו, ועדיף לא לומר כלום מלומר זאת. הנוסח הנכון:

לוּחֲצִינוּ הַמְּעַד וּמִלְאָם תִּלְחָלָה.

יש לציין שבסידורי וילנא, אזור אליהו, ותפילה ברורה הנוסח נכון.

ב.

יש דינא דתלמודא מהירושלמי שאינו מקוים עקב השמטת הצנזור והוא: באו"ח ס"ה תר"צ סעיף טז צריך שיאמר 'ארור המן ברוך מרדכי ארוה זרש ברוכה אסתר ארוה כל וכו' ברוכים כל וכו'. מהו הוכו? המנהג אצלנו האשכנזים לשיר שושנת יעקב [שהוא הסיום של אותיות ש' ות' של **אשר הניא**], ואחריו בחרוזים ארוה המן וכו' ובסידורים לא נדפס אחר כך. אבל שרים, ארוהים כל **הרשעים** ברוכים כל **הצדיקים**. ובאמת בירושלמי [לא שלנו המצונזר אף הוא] כתוב: **אָרוּרִים כָּל הָעֵרְלִים בְּרוּכִים כָּל יִשְׂרָאֵל**. ומי שאומר או שר ארוהים כל **הרשעים** אינו מקיים דין מהשלחן ערוך שמקורו בתלמוד ומובא ברא"ש מכ"י הלא מצונזר וברבנו ירוחם ובטור.

על עניין זה התנהלה התכתבות ארוכה (וע"ע הרב דויד יצחקי, לוח ארש, עמ' תצד), וזהו סיכומו של רא"ל: ההלכה בשולחן ערוך היא לומר ארוה המן.... ערלים כל הערלים; ברוך מרדכי ברוכים כל ישראל. מי שאומר במקום זה ארוהים כל הרשעים – לא קיים דין של השולחן ערוך ללא חולקים. האם גם לא קיים דין של התלמוד הירושלמי? לפי דברי הרב יעקב לויפר שבירושלמי כתוב רק 'המן ומרדכי', ו'ערלים וישראל' היא תוספת קדומה, הרי לא עבר על דין התלמוד. בכל אופן יש להצטער על כך ועל כבודם של ישראל לנקוט בדווקא נוסח ששונאינו שמו בפנינו. ויש להצטער על כבודם של ישראל, בעוד שאבותינו ניסו וסיכנו את עצמם לעקוף את הצנזורה, הרי כאן כשאין פחד הצנזורה דבקים בנוסח הכמרים המשומדים והאפיפיור! הערה נוספת, "שושנת יעקב" ו"תשועתם היית" הם הבתים האחרונים של הפיוט "אשר הניא" אשר נאמר בקהילות אשכנז אחרי קריאת המגילה. "ארור המן" הוא חריזה של הדין לומר ארוה המן אחרי קריאת המגילה.

ג. אגב, יש להעיר בענין קריאת המגילה כי יש קוראים שבסוף כל פרק מנגנים ניגון מיוחד (כעין זרקא סגול של המגילה). אין לזה מקום! כי חלוקת הפרקים היא נוצרית, ואין לייסד מנהגים על חלוקת הנוצרים.

תגובת ר' יהושע בוך - על ברוכים וארוהים

בתלמוד ירושלמי מסכת מגילה פרק ג נאמר:

רבי חייה בריה דרבי אדא דיפון, רבי ירמיה בשם רבי זעורה: צריך לאומרן בנפיחה אחת, ו"עשרת בני המן" עמהן.

רב אמר: צריך לאמר: "ארור המן ארוהים בניו".

אמר רבי פינחס: צריך לומר: "חרבונא זכור לטוב".

רבי ברכיה, רבי ירמיה, רבי חייה בשם רבי יוחנן: רבי יונתן, כד דהוה מטי להווא פסוקא "אשר הגלה נבוכדנצר", הוה אמר: "נבוכדנצר שחיק עצמות", שכל "נבוכדנצר" דכתיב בירמיה חי היה, ברם הכא מת היה.

לפני מאמרי רב ורבי פינחס, הירושלמי מדבר על אופן קריאת שמות עשרת בני המן על ידי קורא המגילה. לאחר מאמריהם, הירושלמי מספר על מה שאמר רבי יונתן בשעה שהגיע קורא המגילה ל"נבוכדנצר".

שלא למד כלום מחכמה זו מעולם. וא"כ יש לתמוה עליו מי דחק אותו שהכניס עצמו בדקדוק זה והביא דברי המדקדק שכתב "לזמן", ואח"כ בא לחלוק עליו מסברתו, ובאמת כל ראיותיו הן חלושות ומורות חסרונו בדקדוק הלשון... ומכל זה מוכח למבין שדברי המדקדק שהביא הרב הם נכונים... וכל המשנה ידו על התחתונה, ואילו הייתי יודע את דברי הרב כשהיה הרב בעל מ"מ בחיים - הייתי מורה לו הדרך הישר בענין זה, ובלי ספק היה מודה לי... כי כן הודה לי בכמה עניינים"

מכתב מד"ר חיים כהן:

מבחינת הדקדוק המטה משה לא טעה. אמנם אין כל צורך בתיקונו מפתח לחיריק וגם ניתוחו הדקדוקי חסר שחר, אבל לזמן/בזמן הזה בחיריק אינו טעות. בלשון חז"ל אפשרי המבנה הזה ועל דרך כנסת הגדולה, חסידים הראשונים.

ובאמת בכתבי יד טובים של המשנה כמו כתב יד קאופמן ופרמה מנוקד בחיריק. ראה למשל ברכות ט, ג ומע"ש ה, ז. פשיטא שהמט"מ לא נסמך עליהם, ורק במקרה מסקנתו עולה כשיטתם.

המ"ב לא פסק על פי המט"מ ישירות אלא עפ"י המג"א שהוא שפסק עפ"י המט"מ. עיין במג"א על אתר. המג"א נוהג להביא הרבה מן המט"מ.

ולמעשה לזמן הזה בפתח הוא גרסה ישנה וטובה והוא מנהג העולם. אכן במקרה זה דעת המט"מ שהתקבלה על דעת המג"א וממנו על דעת המ"ב לא התקבלה ברוב הסידורים.

אפ"ר: ע"ע: הרב דויד יצחקי, לוח ארש: עמ' 55 הערה 273 (כדוגמה לשינוי מודרני מן המנהג ע"פ "פסקי" משנ"ב); ריעב"ץ בעמ' מב ([ה]אב הרחמן) והערה 135 שיצחק סטאנוב הוא שחידש תוספת ה', וע"ע שם במפתח הנוסחאות; בעמ' נא-נג (לאל ברוך... למלך); עמ' עג-עד (בזמן הזה); רז"ה בעמ' רסא (בזמן הזה) והערה 134.

תוספת תש"ע: מהרב משולם קלרברג

בחנוכה האחרון פורסם הקונטרס שלהלן [והערותיי בשוליון]:

פירוורי דקדוק

ליום ראשון של חנוכה

ושאר התחדשויות

בא"י אמ"ה

שהחינו וקימנו והגיענו

לְזַמֵּן/לְזַמֵּן/לְזַמֵּן

הזה

מלקט ועורך

משולם קלרברג

משך חכמה 35/4

מודיעין עלית

טל 089742979

Klarberg <fredit@bezeqint.net>

ה'תש"ע

ניקוד המילה "לזמן"

ביום ראשון של חנוכה, כמו בהרבה הזדמנויות אחרות מברכים ברכת "זמן". עלינו לברר מה הנקוד הנכון למלה "לזמן" וכן של "בזמן" של ברכת על הנסים. פשוט שלדעת הכל דין אחד לשניהם.

"זמן" במקרא

המילה "זמן" מופיעה ארבע פעמים במקרא, פעמיים בעברית ופעמיים בארמית. פעם ראשונה בקהלת (א:ג) ושם היא באתנחתא, ופעם שניה בנחמיה (ב:ו) ושם היא בסוף פסוק; שני הטעמים האלה הם טעמים מפסיקים. בשני המקומות הניקוד הוא שוא וקמץ. בספר דניאל זמן מופיע בארמית, פעם עם מונח בשוא וקמץ (שם; ב:זט), ופעם עם מרכא בשוא ופתח (שם; ז:יב); שני הטעמים האלה הם משרתים. לא מצאנו זמן עם קידומת במקרא.

בספר מכלול הרד"ק כולל ומסכם מחקרי הראשונים בדקדוק לשון המקרא. שם הוא נותן רשימה ("משקל") של שמות-עצם (nouns) שניקודם שוא וקמץ וכותב:

... זמן, במוכרת (= נפרד, לא סמיכות ולא כינוי) הם קמוצים, ובסמוך (בסמיכות) פתוחים, יקר וגדולה (אסתר ו'), כי קָתַב אשר נכתב (שם ח'). ... אבל זמן ישתנה מהם כי הוא דגש בקבוצו (ברבים) ובסמיכותו אל הכנויים זמנו זמנים כלי, ליק תר"ב/ירושלים תשכ"ו שער השמות קמ"ה:ב)

הרי שלדעת רד"ק הניקוד הנמצא במקרא (מ"ם קמוצה) הוא הדין לכל מקום שזמן נפרד ואין מ"ם של זמן במקרא קמוצה בגלל הנגינה המפסקת. אמנם הוא מוסיף שבסמיכות המ"ם של זמן יקבל פתח. בספר השרשים רד"ק כולל ומסכם מחקרי בעלי מילונאות של לשון המקרא הראשונים ומביא ההופעות העבריות במקרא בלי כל הערה. (ברלין 1847/ירושלים תשכ"ז, ערך זמן)

"לזמן" בברכה

ישנן שתי דרכים לתאר שם עצם:

כשמתארים שם עצם על ידי תואר השם (adjective) צריך התאמה במספר ובמין ובה"א הידיעה. היינו אם שם העצם זכר ולשון יחיד ויש לו ה"א הידיעה גם שם התואר צריך לכל אלה למשל הדור ההוא (שמות א:ו) "דור" זכר יחיד ויש ה"א הידיעה גם "הוא" צריך כל אלה.

כשמתארים שם עצם על ידי שם עצם אחר אין צורך בהתאמה. למשל אדני הארץ (בראשית מב:ל) "ארץ" (שם עצם) מתאר את האדון, (הוא איננו אדון-העיר ובוודאי איננו אדון עולם!) ואין כל צורך בהתאמה (השם המתואר אדני רבים זכר ואין ה"א הידיעה, השם המתאר הארץ יחיד נקבה ויש ה"א הידיעה)

אפ"ר: דומע 39

מניסוח זה משמע שה' היידוע מיידעת את הסומך ולא את הנסמך, הנשאר בסתמיותו.

ולענ"ד אינו כן, אלא ה' היידוע שמקומה בד"כ לפני הסומך, בעצם מיידעת את כל צירוף הסמיכות. אבל צורת השם הראשון השתנה, מ"אדנים" נעשה אדני- ונקרא השם הנסמך, הארץ הוא השם הסמוך וחיבור בצורה לשונית זו נקראת סמיכות. כלל הוא בסמיכות שרק הסמוך מקבל ה"א הידיעה. צורת השינוי בשם הנסמך תלוי במשקל אליו הוא שייך.

(1) לְזָמַן הַזֶּה. המילה לזמן נאמרת עם קידומת למ"ד ואחריה המילה הזה בה"א הידיעה לזמן הזה. לכאורה "זה" הוא שם תואר אפ"ר: דומע40
"זה" - הוא "כינוי רמז", ולא שם תואר. וצריך התאמה כנ"ל. ויש הרבה במקרא בצורה זו למשל למועד הזה (בראשית יז:כא) ושם יש התאמה בין הקידומת למ"ד של למועד ובין ה"א הידיעה של הזה נעשה על ידי הניקוד אפ"ר: דומע40
ניסוח לא ברור שהלמ"ד פתוחה והמ"ם דגושה, שפתח ודגש הם הניקוד של ה"א הידיעה. לכאורה כן צריך להיות בברכה, לפי זה הניקוד הוא לְזָמַן הַזֶּה פתח בלמ"ד [ו] דגש ושוא בזי"ן וקמץ במ"ם.

(2) לְזָמַן הַזֶּה. אמנם יש גם דְּבִשׁ הַזֶּה (שמ"א יד:כט) משם רואים שאפשר להשתמש במילה "זה" כסמוך בצורת סמיכות אף על פי שאינו שם עצם. אם נטעון שיש בפסוק כעין סמיכות (דבש של זה) וכן בברכה פרושו "לזמן של זה" הרי ניקוד המ"ם צריך להיות פתח לפי הרד"ק הנ"ל. אבל אם כן אין מקום לנקד את הלמ"ד בפתח והיא צריכה לקבל שוא שהרי אנו יודעים שבסמיכות שם העצם הנסמך (הראשון) אינו מקבל ה"א הידיעה וממילא גם הקידומת אינה מקבלת ניקוד ה"א הידיעה אלא שוא. אבל כיון שאין שני שוואים בראש המילה שמים חירק במקום שוא (כמו בדברו) ולכן הנקוד לְזָמַן. בלשון חכמים צורה זאת של סמיכות של שם עצם הנסמך למילה שאינה שם עצם שכיחה: עולם הזה (בבא בתרא ע"ה ב), נערה המאורסה (גדרים פ"י מ"א).

(3) לְזָמַן הַזֶּה. בספר דניאל זמן מופיע בנפרד בארמית פעם עם מ"ם פתוחה ופעם עם מ"ם קמוצה. אם נקבל את צורתו פעם אחת במ"ם פתוחה בארמית גם בשביל עברית, שיטה זאת מתקיימת.

בשביל מי שאינו מבחין בין קמץ לפתח אין כאן ענין אפ"ר: דומע40
שפר ניסוח, אבל למבחינים בין קמץ לפתח, (ומרן הבית יוסף נמנה ביניהם אפ"ר: דומע40
אי מהא - איכא למפרך: כוונת הבי"י להבחנה ע"י הדגשת נ' או ריפוייה.

שהרי פוסק: יברך להניח בקמץ תחת ה"א ולא בפתח ובדגש (שולחן ערוך או"ח סי' כ"ה סע' ז), צריכים לברר ההבדל בין לְזָמַן בין לְזָמַן.

השתלשלות הדברים לזמניהם

סדור מהרש"ל מגדולי הפוסקים ובקי בדקדוק מובא שלמ"ד של לזמן היה מנוקד חירק. היום הסדור לא נמצא

מטה משה - להגאון רבינו משה מפרעמיסלא תלמיד המהרש"ל האריך להוכיח שהלמ"ד של לזמן בחיריק (סימן תתק"פ)

סדור מה"ר שבתי סופר - מפרעמישלא, קיבל הסכמות מגדולי דורו, ביניהם: מהרש"א, ב"ח, כלי יקר
סותר ראיותיו של מטה משה (הקדמה כללית, פרק ד הערה ח)

בְּרוּךְ ... שֶׁחֲיֵינוּ וְקִיְמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לְזֶמֶן הַזֶּה:

לזמן הזה, כ"ה הלמ"ד בפת"ח לידיעה שהוא כמו להזמן הזה כענין עד לדבר הזה (עזרא י') שכתב הרד"ק [במכ' מו.] שהוא בא בשתי ידיעות ורבים כמוהו ומפני שהפת"ח שבלמ"ד מורה על ה"א הידיעה נדגשת הזי"ן כדין אחר ה"א הידיעה ומפני הדגש היא נקראת בשב"א נע והמ"ם בקמ"ץ כי מלת זמן במוכרת המ"ם בקמ"ץ ובסמוך בפת"ח וכאן איננה סמוכה: (כרך א הגדה של פסח עמ' ג')

בְּרוּךְ ... שֶׁעָשָׂה נְסִים לְאֲבוֹתֵינוּ בִּימֵי הַהֵם בְּזֶמֶן הַזֶּה:

בזמן, כ"ה הבי"ת בפת"ח לידיעה ואין להקשות הלא כתיב אחריו הזה שהוא מורה על ידיעת הזמן ולמה לי לנקוד הבי"ת בפת"ח כי כן נמצא בפסוק ידיעה אחר ידיעה להורות על חוזק הידיעה ועל אמיתתה כמו ובדבר הזה אינכם מאמינים (דברים א) ובדבר הזה תאריכו ימים (שם ל"ב) והרבה כאלה במקרא לאין מספר ומפני פת"ח הבי"ת הזי"ן דגושה ונקראת בשב"א נע מפני הדגש שבה והמ"ם בקמ"ץ כי איננו סמוך (וכבר הארכתי בזה בפרק ד' בהג"ה) (כרך ב על הנסים עמ' 158)

מִגֵּן אֲבֵרָהֶם - הַפּוֹסֵק הַשֵּׁנִי לְאֲשַׁכְּנִיזִים אַחֲרֵי הַרְמָ"א

לזמן הזה למד בחיר"ק [רש"ל מט"מ]. (הלכות חנוכה ס"א תרע"ו: הקדמה)

שַׁעֲרֵי תַפְלָה לְרִז"ה - פּמ"ג מְבִיאָו כְּמָה פְעָמִים וְכֵן רַש"ש, אֲמַנָּם הַנוֹב"י כּוֹתֵב עֲלָיו

"שינה כמה דברים בזדון ... אין לסמוך על מה שחידש." (בהסכמתו להשגות של ר' מרדכי דיסלדארף על סידור שערי תפלה)

כל זְמַן הַמ"ם בפת"ח שהרי ברבות המלה בתנועות תהיה המ"ם פתוחה והנו"ן דגושה כמו זְמַנָּם זְמַנִּיהֶם וזה יורה הוראה ברורה שהמלה ממשקל פֶּעַל בפת"ח ועל ידי ר' אליה ור' עזריאל נדפס זְמַן בקמ"ץ המ"ם שלא כדין שהרי בהדיא כתיב עד זְמַן ועדן (דניאל ז'). בפתח המ"ם. ומה שמצאנו לכל זְמַן (קהלת ג'). ואתנה לו זְמַן (נחמיה ב'). שהמ"ם קמוצה היינו לפי שבאתנח סוף-פסוק נשתנה הפת"ח לקמ"ץ כמשפט הלשון. ואף על גב שמצאנו די זְמַן ינתן לה (דניאל ב') בקמ"ץ המ"ם ההוא לזר יחשב ואין מביאים ראיה מן הזרים לכן נמסר עליו במסורת לית (=אין עוד במקרא). אף על פי שיש עוד שנים אחרים בקמ"ץ באתנח סוף-פסוק. ועל זְמַן ועדן (דניאל ז') לא נמסר עליו לית עם היות דלית דכוותי' פת"ח בכל המקרא. ובזה יבקע כשחר אורך דההוא זְמַן בקמ"ץ המ"ם שלא באתנח וסוף-פסוק בכלל הזרים הוא. ומה לי להאריך בראיות הלא משקלו יעיד עליו כי נטיית פֶּעַל בקמ"ץ בלא דגש כמו מן פְּתַב עֲנַק נֶאֱמַר פְּכַתְבָּם עֲנַקִּים. ונטיית משקל פֶּעַל בפת"ח בדגש הלמ"ד כמו הַדָּס אָגַם מְעַט נֶאֱמַר הַדָּסִים ועל הָאֲגָמִים (שמות ה'). מְעַטִּים. וכיון שמצאנו ככתבם וְכִזְמָנָם (אסתר ט'). לקיים את ימי הפורים האלה בְּזִמְנֵיהֶם (אסתר ט'). שהנו"ן דגושה ידענו נאמנה שהם ממשקל זְמַן בפת"ח המ"ם וזה ברור. (שערי תפלה סימן כב)

עֲמוּדֵי שָׁמַיִם לִיעֵב"ץ - מַחֲוֹתָנוּ שֶׁל יַעֲב"ץ מוֹהַר"ר יַחֲזַקְאֵל קֶצְנֶעֱלִינְבוֹגֵן כֹּתֵב

בהסכמה לסדור זה בין השאר: יש לו יד ושם טוב לעמו בחכמת הדקדוק. וגם לו מנה אפים בקבלה (העתק הסדור המקורי, אלטונא תקי"ג, כרך ב).

בְּרוּךְ ... שֶׁחֲיֵינוּ וְקִיְמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לְזֶמֶן הַזֶּה: בְּגִלְלַת טַשְׁטוּשׁ הַדְּפוּס אוֹ הַהֶעֱתָקָה

לא ברור אם יש דגש בזי"ן של זמן. (שם, שער השיר, ד' כד עמ' א)

בְּרוּךְ... שַׁעֲשֵׂה נְסִים לְאַבוֹתֵינוּ בַּיָּמִים הַהֵם בְּזֶמַן הַזֶּה: (שם, שַׁעֲרֵי נִקְנוֹר, ד' קמח עמ' ב)

וע' לעיל סדור ר' שבתי סופר ולהלן שכולם משויים ניקוד שתי ברכות הללו וגם יעב"ץ עצמו כתב שהם שויים (להלן, לוח ארש סי' קעח). מדוע שינה יעב"ץ בסדורו לנקד לְזֶמַן אבל בְּזֶמַן? ונראה לי שעשה כן מפני שהוא מקיים את שתי הצורות. אודות לְזֶמַן הוא כותב "שכמוהם נמצאו רבים בכתובים." ואודות בְּזֶמַן הוא כותב "חסרון ה"א הדעת מצויה לרוב מאד. כמו יום הששי וזולתו." הרי לשניהם מקור במקרא.

לוח ארש להנ"ל - השגות על שערי תפלה לרוז"ה הנ"ל

גלוי וידוע הוא שחז"ל מתקני התפלות והברכות נשתמשו בתוכם באותו הלשון הרגיל אצלם. שעליו אמרו (ע"ז נח:ב', חולין קלז ב') לשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד (שם הקדמה ד"ה וצריך).

עוד כתב:

[כל זמן] [שהנשמה בקרבין] העמיד מ"ם פתוחה. וצריך להיות קמוצה במוכרת (=נפרד) כי הוא בפלס (=במשקל): שאר, כתב, יקר, (ונמצא במשקלו קמוץ גם בסמוך) כי על כן הוא דגוש בנטיה לקיום הנח, ובעל שערי תפלה נמשך אחר הרגל ההמון, אשר לא ידעו ולא יבינו: שוב ראיתי בשערי תפלה (ס"ב) כתב המ"ם בפתח. שהרי ברבות התנועות המ"ם פתוחה והגון"ן דגושה זמן זמניהם. יורה הוראה ברורה שהמלה במשקל פעל בפתח: הנה כבר תבין שגיונו בזה. מתוך דברינו הנ"ל המעטים. כי אמנם מחמת [א.] פתחות המ"ם בנטיה. הוצרך הדג"ש. והוא השיג על המנקדים אותו קמוץ. מפני שמצא פעם אחת זמן ועדן פתוח. ולא שת לבו שכנגדו ימצא גם כן אחד קמוץ [דניאל ב, טז], ומאי אולמיה דהאי מהאי. ומה שחשב שנקבע לו אור, להוכיח ממה שנמסר על זה לית, שהוא מן הזרים, (עי' שאלת יעבץ חלק א' סי' קיח א"ר) פגש חשך ולא אור, דאוקי חד, להדי חד, ואטו כי רוכלא ליחשוב וליזיל. כי הלא בתרגום שבמקרא לא נמצאו רק שני אלה. ומכלל האחד נשמע חברו. והשנים שנמצאו עוד. הם בעברית. מנייהו לא קמיירי בעל מסורה זו. ולכן אין להביא משנים הנ"ל ראייה מופתית. כי לא יקום עד אחד באר"ש. אבל נאמן באשוריים"ם (עד אחד נאמן באיסורים – באשוריים"ם – כלומר לאשר ולתמוך בנוסה, רד"י) להכשיר ולא לפסול: ומה שכתב עוד מנטיית כתב כו' נאמר ככתבם. ומן הדס. אגם. מעט. נאמר הדסים אגמים מעטים דגושים. וכיון שמצאנו וכזמנם בזמניהם דגושים ידענו נאמנה שזמן ממשקל פתח עד כאן דבריו:

ואמרתי שגם זה הבל. והראה חסרון ידיעתו. כי משקל פעל בפתח העצמי. לא יצטרך לדגש הלמ"ד בנטיה. כי לא יאמר מן דבש דְּבִשִי אלא דְּבִשִי. וכן לא נאמר מן גְּבַר גְּבַרִי אלא גְּבַרִי. ולא מן סְּבָה סְּבָפִי אלא סְּבָכִי. אבל אלו הדגושים ברבוי. אינם ממשקל הפתוח אלא מקמוצי עין הפעל. ונפתחו במקרה. לכן הוצרכו להדגש כנז"ל. וכמו שמצאנו גמלים שפנים דגושים. להשלים חסרון הנח. כן הוא הדבר בזמנים זמניהם. מקרה אחד להם. וככה הוא באגמים הדסים. הנפרד הַדָּס אַגָּם בקמוץ. ואם לא נמצא בברור. כי הדגש יורה עליו. ואם לא ימצא כתוב. אמנם יסבלו שני המשקלים. אכן רבוי אגמיהם הכתוב מוזר הוא לאחיו. אינו מן הדגושים. הנה הוא יורה שנמצא הנפרד ממנו בשני המשקלים. ואשר הוא דגוש. יורה היותו מן הקמוצים בנפרד. כמו שכתב הרד"ק ... (סי' טו)

גם כתב:

[בימים ההם] בְּזִמְנָן [הזה] כן צריך להיות. בי"ת פתוחה מ"ם קמוצה. עין מה שכתבתי לעיל. אך האחרונים ז"ל [ריש סי' תרע"ו] כתבו שצריך להיות בחיר"ק האות השמושית. גם אנכי לא ידעתי למה. ועל מה זה: באמת נראין בזה דברי בעל שערי תפלה שראויה להיות בפתח. עם שכתבתי למעלה [סי' נה וקלג] שאין לחוש לחסרון ה"א הדעת. [לה:] בין בתואר בין במתואר. שכמוהם נמצאו רבים בכתובים. וצריך עיון מדוע אמרו ככה. מאין בא להם. שהרי אפשר להיותם פתוחים. כמנהג הפשוט במקרא. ונראה לי שבודאי הכרח הוא לפי דרכם. וכפי מנהג העולם לומר בזמן (וכן לזמן דשהחינו) המ"ם פתוחה שהוא אמנם דרך הדבקות (סמיכות). (ואז יתכן יוחר שלילת הידיעה במלה) כי אמנם שם זמן במוכרת (נפרד) קמוץ הוא. שמתעם זה נדגשה הנו"ן בכנוי וברכוי זמנו זמניהם. תמורת הנח. כמו שכתב הרד"ק במכלול [קמה:] בשם הרי"ץ גיאת. ואם אמת נכון הדבר. שהשמושית צריכה להיות פתוחה להורות על הידיעה. הלא בהכרח לנקד מ"ם זמן בקמ"ץ כדינה (שאם לא כן תהיה על דרך הסמוך, עם שאינו. גם לא תבוא ידיעה על סמוך אם לא בדרך זרות) ובזו יש להקפיד יותר. כי חסרון ה"א הדעת מצויה לרוב מאד. כמו יום הששי וזולתו (עי' לעיל סי' נח). מה שאין כן בשינוי השם ועוות משקלו. לכן על כל פנים בזה טעה בעל שערי תפלה טעות עצום. שהניח מ"ם זמן פתוח בכל מקום (כמש"ל שם) עם פתחות השמושית אשר לא יתחברו: (סי' קעה)

סכום שיטת יעב"ץ: חכמינו תקנו התפלות בלשון חכמים. [קְזָמַן/בְּזָמַן הזה בחירק הוא לשון חכמים] ויעב"ץ מסביר שבעל שערי תפלה שגה גם לפי הדקדוק של לשון המקרא שהרי לפי הפסוקים אין ראיה שמ"ם של זמן בנפרד יש פתח. ואדרבה משקלו דומה יותר לגמל ושפן שבנפרד הם קמוצים ובנטיה פתוחים ודגושים. ולפוסקים היה הכרח לנקד את הבי"ת (וכן הלמ"ד) השימושית בחירק מפני שהעולם קוראים את המ"ם בפתח שהוא כעין סמיכות (ובסמיכות ה"א הידיעה דוקא בשם השני), אמנם אינה סמיכות אמיתית שהרי "זה" שם תואר. וגם במקרא יש כעין סמיכות לשם תואר בלי ה"א הידיעה למשל יום השישי. ועל פי זה גם בלשון תורה אפשר לומר לְזָמַן הַזֶּה (למ"ד בחירק מ"ם בפתח) מפני שאין צורך בה"א הידיעה ואין שני שואים בראש מלה.

סדר תפילות מכל השנה למוהר"ר שניאור זלמן - בעל התניא והשו"ע (ריז"ש)
 פְּרוּךְ ... שְׁהַחֲיֵנוּ וְקִיְמָנוּ וְהַגִּיעֵנוּ לְזָמַן הַזֶּה:
 פְּרוּךְ ... שַׁעֲשֵׂה נְסִים לְאַבּוֹתֵינוּ בַּיָּמִים הָהֵם בְּזָמַן הַזֶּה:

סדור עבודת ישראל לר' יצחק בן אריה יוסף דוב המכונה דר' זליגמן בער עם הסכמת הרב שלמה זאב קליין (מנהיג היהדות האורתודוקסית בצרפת) על פי צילום דפוס ראשון רעדעלהיים תרכ"ח/ירושלים ללא תאריך. סדור זה נחשב כסמיכות ומוציאי סדורים בגרמניה ובאנגליה סמכו עליו.
 פְּרוּךְ ... שְׁהַחֲיֵנוּ וְקִיְמָנוּ וְהַגִּיעֵנוּ לְזָמַן הַזֶּה:
 פְּרוּךְ ... שַׁעֲשֵׂה נְסִים לְאַבּוֹתֵינוּ בַּיָּמִים הָהֵם בְּזָמַן הַזֶּה:
 הוא מצדיק את הפתח בלמ"ד אבל אינו עוסק בניקוד המ"ם ומסיים "ומה שכתב בעל מט"מ בס' תתק"פ להליץ (כן!) בעד בזמן בחירק, במח"כ טעה והחליף שמות סמוכות בנפרדות."

סדור תפלות ישראל למוהר"ר ש. ר. הירש לוחם נגד הרפורמים, מחבר,
 מפרש, ובעל דקדוק וכן הוא בעוד הרבה סדורים
 פְּרוּךְ ... שְׁהַחֲיֵנוּ וְקִיְמָנוּ וְהַגִּיעֵנוּ לְזָמַן הַזֶּה:
 פְּרוּךְ ... שַׁעֲשֵׂה נְסִים לְאַבּוֹתֵינוּ בַּיָּמִים הָהֵם בְּזָמַן הַזֶּה:

ערוך השלחן למוהר"ר יחיאל מיכל עפשטיין - אב"ד נאווהרדק
וצ"ל בזמן בחירי"ק ... וצ"ל גם כן לזמן הזה בחירי"ק (או"ח סי' תרע"ו ס"א ג')

משנה ברורה למוהר"ר ישראל מאיר - מראדין בעל ה"חפץ חיים"
והגיענו לזמן הזה הלמ"ד בחירי"ק ולא בפת"ח (או"ח סי' תרע"ו ס"א א')

געשיכטע פון דער יידישער שפראך (יידיש: היסטוריה של יידיש) למלומד
מאקס וויינרייך - ארבעה כרכים (שני כרכים של טקסט ושני כרכים של מראי מקום
והערות), ניו-יארק 1973. החיבור הזה הוא עבודת חייו והיה בבית הדפוס כשנפטר. (שני
הכרכים של טקסט תורגמו לאנגלית).
הוא מביא רשימה של כ-50 מילים עבריות המנוקדות קמץ שקריאתן הנהוג בין האשכנזים
בין בעברית בין בידיש הוא כאילו מנוקדות פתח. דוגמאות אחדות: אחראיות, כְּתִים (של
תפלין), גְּמֵר, דְּאָגָה, ווּלְד, זָמֵן, חֶשֶׁשׁ, יָד, כְּלָל, לְוִיָּה, מְקָרֵב (זיין), נְחֻמָּה (שם אשה), סָמך
(שם אות), פֶּשֶׁט, קֶעֶרָה, רְאָיָה, שְׁבָט (שם חודש), (רבנו-)תָּם (כרך 2, ע' 111.100).

הוא מביא ראיות שלפני שהניקוד הטברני פשט באשכנז קריאת האשכנזים היתה דומה
לזה של הספרדים. במאתיים שלוש-מאות שנה הראשונות של האלף השישי בהשפעת
הניקוד הטברני האשכנזים שינו את מבטאם (שם באריכות). במלים אלה משום מה, נשאר
מבטאם הקודם. אולי זה קרה מפני שמלים אלה היו מלים עממיות ונמצאו לרוב בלי ניקוד.

יש לציין שיעב"ץ הרגיש מעין זה כשכתב "ובעל שערי תפלה נמשך אחר הרגל ההמון,
אשר לא ידעו ולא יבינו" (לעיל, לוח ארש סי' טו).

סכום הדעות

- (1) לְזָמֵן הִזָּה. כן דעת ר' שבתי סופר ויעב"ץ (על פי רוב המקומות במקרא).
- (2) לְזָמֵן הִזָּה. כן דעת מהרש"ל, מטה משה, מגן אברהם, יעב"ץ, רז"ש, ערוך השלחן,
משנה ברורה. (יעב"ץ בודאי ידע שזה לשון חכמים. אמנם הוא מציין שגם לשטה
זו יש מקורות במקרא. בין שאר הפוסקים רק מטה משה מנסה לבאר טעמו.)
- (3) לְזָמֵן הִזָּה. כן דעת רז"ה, דר' זליגמן בער, מוהרש"ר הירש, והרבה סדורים.
(רז"ה טען שבזמן המ"ם פתוחה גם בנפרד על פי פסוק אחד בארמית - ונגד רד"ק.
יעב"ץ מעיד שכן הרגל ההמון המוטעה. לפי מחקרו של מאקס וויינרייך מקור
הדבר הוא שאחרי שהניקוד הטברני נתקבל, העם המשיך לקרוא לקמ"ץ כאילו
הוא פת"ח בהרבה מלים וכן זמן בכללם.)

תגובות תשס"ט

שלום אוריאל

מצורף מאמרו של חברי (עוד מבית הספר באנגליה) LEWIS GLINERT, ואשר השבתי לעיתון 'לעילא' (של JEW'S COLLEGE) מאמר שלא הסכימו להדפיס. (קטלתי את דברי חברי הטוב, והצעתי חלופות). אגב, באתר שלי תמצא עוד חומר על המגילה (כתיבה וגם קריאה, כולל קטעי MP3: הרבה משתמשים בלמוד) ועל קה"ת בכלל. [www.saad.org.il/elihu]

עוד רצוי להוסיף לך כי בספר 'מקראי קדש' של ש"ז צייטלין וחיים בר-דין יש אוסף מכובד בענין מנהגי קריאת המגילה. (הוצאת קרית ספר תשלג בערך) מקורות המנהגים גם מוזכרים שם.

הוציאו גם ספר עב-כרס על קה"ת אבל אבדתי אותו (נתתי בהשאלה ואינני זוכר למי). יש בספריות טובות. עיקר עינים בצד המוסיקלי, אבל יש להם הרבה חומר טוב מלבדו.

בברכת התורה
אליהוא

An Expressionist Approach to Ta'amei Neginah

Lewis Glinert

There is a set cantillation for the Reading of the Law and of the Prophets in the synagogue. It is rare in practice that the musical notes used highlight the action in the stories related.

Dr. Lewis Glinert is Reader in Hebrew at the School of Oriental and African Studies of the University of London and author of *The Grammar of Modern Hebrew, Hebrew in Ashkenaz and Chik -Chak!* reviewed elsewhere in this issue. Here he outlines some methods of using the set note to enliven the events unfolding in each Sidra. He owes a personal debt of gratitude to Dr. Barnett Joseph, a late spiritual leader of the London community of Hackney, whose weekly rendition of the parasha gave him his first intimations of the oratorical method.

Leyning (public Torah reading) should rightly be about meaning, and in particular experiential, as against academic, meaning. Nehemiah 8:8 describes the public Torah reading in terms of *som sechel*, explained by Rashi as profound interpretation, aside from basic translation of the text. And, like prayer itself, this has archetypically been a community experience. Today's conventional solution is the sermon - academic and experiential. But the problem nowadays of packing an expository sermon or, perhaps better, a running commentary into an already crowded service hardly need stating. A far more exciting - and pragmatic - question is what can be done with the *leyning* itself.

It is just another of those nagging problems with contemporary Western Judaism that no one, from Orthodox through to Reconstructionists, appears to have a coherent method for putting experiential meaning directly into *leyning*. Even in places where the *chazan* reciting the virtuoso obscurities of *piyyut* allows himself the hope that someone somewhere is catching the occasional allusion, there is but the faintest of likelihoods that the *taamei neginah*, over which the *baal kore* labours week in week out, will mean anything to anyone - beyond the satisfaction of being technically *yotze*.

A vital function of the *trop* (to use the Yiddish name derived from the ancient Judeo-Greek) is to cut the verse into its constituent phrases. Here, ironically, the listener (or more accurately, the reader) can do without an expert *baal kore*: Even if the latter fails to distinguish *etnachta* from *sof pasuk* or to allow *tipcha* or *zakef katan* to mark the phrasing clearly, by distinctive intonation or by judicious pausing, the reader's own Hebrew competence is equal to the task.

But grammatical structure aside, is the *baal kore* doing anything to involve his audience in the text? With a text they only vaguely understand - and even (or even more so?) with a thoroughly familiar text - the sheer monotony of a conventional *leyning* is an open invitation for talking, dreaming, or, for the scholarly, communing with Rashi. Meanwhile there is undoubtedly a semantic purpose to the *trop*, though presumably there is no one simple, explicable meaning to any one symbol - in this respect, the *trop* would be no different than the intonational system of English or any other language. But what these semantic contours are, is a matter of conjecture and obscure controversy.

This paper suggests a practical methodology, evolved by the writer as a *baal kore* in British and American communities over some fifteen years, for involving the listener in the *leyning*, by utilising established oratorical techniques that complement - rather than in any way usurp - the traditional *trop*. By way of illustration, we make reference to sections of *Parashot Toledot* and *Vayyetze* (Genesis 25-31).

The *baal kore* can use at least five parameters of variation without in any way affecting the basic *trop*: absolute key; volume; tempo; rhythm; spacing.

Absolute Key

Key is, of course, an ingredient in the *teamim*, witness the fact that they can be written in musical notation. However, there is no objection to varying one's *absolute* key. Between sections or verses, one can in principle go up or down by any number of notes.

A small change in key is a startling way of signalling that the Torah has switched topic. Of course, a noticeable pause can itself signify a new topic, and it is a pity that the typical *ba'al kore* gives such little thought to pauses, but a change in key has much greater impact -- being unusual in both speech and song. For example, consider the sequence of Genesis 31:55 and 32:1: 'And Laban rose early in the morning and kissed his sons and daughters and blessed them; then Laban went and returned home. And Jacob went on his way, and angels of God encountered him..' Hebrew's very use of the *paal* rather than the *yifal* sense for 'Jacob went on his way' is meant to create contrast, and a change of key is suggestive of a cinematographic change of scene.

The effect can be dramatic. In Genesis 30:43, following the details of Jacob's ruse with the speckled and spotted flocks, comes the prompt information that he became exceedingly rich - - not a switch of scene but a quickening of action. A sudden rise in key here has this effect.

By judicious variation between pause and key change, novelty can be maintained.

Volume

The switch between *forte* and *piano* is in fact commonly utilised in one place, *viz.* the *tokhacha* ('retributions') in *Parashot Bechukkotai, Behaalotkha* and *Ki Tavo*; and there the effect of reverting to regular volume is a powerful one indeed. But far more use could be made of sweeping or subtle variations with anger, for example 31:36 reads: 'And Jacob was angry and quarrelled with Laban, and Jacob said to Laban: "What is my transgression, what is my sin, that you have pursued me?" ' The ensuing verses until Genesis 31:42 continue Jacob's tirade -- or was it a tirade? Whether or not Jacob screamed the whole thing at Laban, it would be good oratory to revert to low volume, an almost whispered anger, immediately after the opening shot of verse 36, and to gradually build to a crescendo in verse 42. The aim of the *ba'al kore*, it cannot be too often stated, is to rivet the attention of the congregation. *Keriat hatorah* is not private study, it is group experience -- in the best tradition of the storyteller.

Tempo

As with key, relative length of note is built into the conventional *trop*, but tempo is not. To render any particular stretch *adagio* or *allegretto* is the *ba'al kore's* choice. Mere variation of tempo, can achieve a variety of effects, let alone a pronounced slowing or acceleration.

Genesis 27:1: 'Now when Isaac grew old and his eyes grew dim...' slowly and quietly captures this nicely, particularly by way of contrast with the previous verse 'And they were a source of bitterness for Isaac and Rebekah'. As in most cases, it is *contrast* with the preceding and following verses, rather than an absolute value, that creates the effect -- though something like a high-speed chase (Laban pursuing Jacob in Genesis 31:23 for example) will naturally be in fast tempo. The *baal kore* must develop a sense of the symbolic and the cinematographic; thus the common sequence 'and he saw (or: he dreamed, etc.) and behold...' can be portrayed as the eyes slowly 'panning round' and suddenly noticing...The *trop* appears to underscore this by commonly choosing the *revia* note for the verb of seeing, making it easy to take the verb very slowly, e.g. Genesis 28:12: 'And he dreamed and behold a ladder resting on the ground ...' Genesis 30:16 cries out for the treatment: On the premise that there is room for occasional humour, one can play 'And Jacob came in from the field in the evening' comically slowly ('am I exhausted...!') and then speed up for 'and Leah came out

towards him, etc'.

Rhythm

The conventional *trop* throughout has an inbuilt *rubato* (concertina-like) rhythm of its own.

But this should not prevent one occasionally superimposing additional rhythms. It is sad that the songs in the Torah, i.e. the *Shirah* of the Exodus, the *Haazinu* and such smaller snatches as the Song of the Well in *Chukkat* and Lemech's song in Genesis 4:23, although clearly formatted as songs or styled as songs, are generally read indistinguishably from the other texts -- except for the beautiful chanted portions of the *Shirah*. The same is true of the *Haftarah*: the prose of Joshua and Kings comes out sounding the same as the poetry of Isaiah.

One solution is to add a regular sense of beat to the rhythm of the songs. Take Deuteronomy 26 (*Haazinu*). Conventionally, each half-line is read as one complete rhythmical unit, with a pause of indeterminate length after every *zakef*, *etnachta*, and *sof pasuk*. The unfortunate effect is to break up the lyrical flow into monotonous staccato. Attempt instead to add enough spacing between each half-line to create two slow and steady 4 / 4 bars for each half-line, e.g. in line 1:

haazInu hashamayim vaadabera.....vetishma haaretz imrey fi

For variety or expressiveness, one can also introduce a quick 3 / 4 beat for every taam, reminiscent of a chasidic waltz.

A good instance of contrast through rhythm could be *Haftarat Vayyetze*, Hoshea 12:13-14:10. The searing wrath of chapters 12 and 13 suddenly gives way to a promise of mercy: 'I shall heal their backsliding, I shall love them...I shall be as dew to Israel ...' A prompt switch from a violent and unstructured rhythm to a gentle waltz could do a lot for this long *Haftara*.

Spacing

Thus far, we have said nothing about the most severe challenge to the *baal kore*, the lengthy lists of names and places or (to us today) purely technical details of sacrifice and impurity. Consider the *korbanot* in *Pinchas* (Numbers 28-29): After every heading, e.g. 'and on the *day of first fruits*, when you offer ...', 'and *their meal offering*: fine flour mixed with oil...', one might pause slightly --not a great attention-grabber, but a valuable way, nonetheless, of structuring the thing for the listener and avoiding monotony.

Alternatively, take a cue from the newscasters (*lehavdil*) and pause slightly *before* a word you wish to highlight; this is more sophisticated and subtle than raising the voice. For example, in the list of *korbanot* for *Sukkot* (Numbers 29:12-39), where the numbers of sacrifices are of obvious interest, one might pause before each number, e.g. '*uvayom hashelishi parim* pause *ashte' asar*, *eilim* pause *shenayim*, *kevasim bnei shanah* pause *arba' asar temimim*.'

Intonation

The most challenging and possibly controversial parameter is intonation itself. While the foregoing five parameters are essentially above and beyond the conventional *trop* itself, the contours of intonation are its very essence. And yet the tradition itself chooses on occasion to override the *trop*. Thus the list of spies in *Shelach Lekha* (Numbers 13) is often sung to a special melody, as are the last words of every book and *vayehi erev vayehi voker* in Genesis.

Our suggestion is that a judicious degree of leeway may be employed, for expressiveness' sake - particularly for dialogue. When Laban says (Genesis 31:43) 'the daughters are my daughters and the sons my sons and the flocks my flocks ...'. one might raise the pitch repetitively on *benotai*, *banai* and *tsoni*, despite the *zakef* on *tsoni*, to evoke the avarice of the man. When Rachel and Leah rhetorically ask 'Are we not considered foreigners?', and in one hundred and one other places where a question is asked, question intonation - interwoven

somehow with the *trop* - adds a lively touch. There seems to be particular leeway with the 'flatter' notes such as *munach-zakef* and *mercha-tipcha*. One might thus inject a tone of indignation into Genesis 31:1 where Laban's sons are saying 'Jacob has taken everything of our father's'.

Audience Interest

There is in theory no limit to the creativity of *leyning*, though we have repeatedly stressed the value of subtle contrast and the dangers of overkill. And, no doubt, for many who are not natural actors, these ideas will spell much more labour than they already have to expend on their preparation anyway. Yet the rewards are great; in this writer's experience, even the smallest note of realism or lyricism has a congregation leaning forward in its seats, and joining in what is essentially a group experience to which any one can actively contribute, fulfilled in the bosom of the *minyan*.

(from L'eylah # 32)

Copyright 1991 Jew's College Publications

הוספות שלהי פורים תש"ע:

הערות "על קצה המזלג" בעקבות עיון בפירושי רש"י למגילה

[בתקופת אשפוז בתי להשתלת שתל שבלולי]:

1. רש"י אסתר פרק א פסוק א ד"ה מהדו ועד כוש וגו' - המולך על מאה ועשרים ושבע מדינות כמו שמולך מהדו ועד כוש שעומדים זה אצל זה וכן (מלכים א ה) כי הוא רודה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה שהיה רודה בכל עבר הנהר כמו שהוא רודה מתפסח עד עזה:
השוה:

בראשית פרק יד פסוק כג

אם מחוט נעד שרוף נעל נאם אקח מקל אֲשֶׁר לְךָ וְלֹא תֹאמַר אֲנִי הִעֲשֵׂתִי אֶת אֲבָרָם:
שמות פרק כב פסוק ג

אם הִמְצֵא תִמְצֵא קִנְדוּ הַגְּנֵבָה מִשׁוּר עַד חֲמוֹר עַד שֵׁה חַיִּים שְׁנַיִם יְשָׁלֵם: ס

2. רש"י אסתר פרק א פסוק ח ד"ה יסד - לשון יסוד - {מה הניקוד? שם פעולה או ש"ע?} כלומר כן תקן וצוה:
3. משמעויות שונות של "רב":

- רש"י אסתר פרק א (י) ויין מלכות רב - הרבה, ורבותינו אמרו שהשקה אותם כל אחד ואחד יין שהוא זקן ממנו:
- רש"י אסתר פרק א פסוק ח ד"ה על כל רב ביתו - על כל שרי הסעודה שר האופים ושר הטבחים ושר המשקים:

4. משמעויות שונות של "דת":

1. רש"י אסתר פרק ג פסוק יד ד"ה להנתן דת - ציווי הכתב שהיה אומר להנתן חוק גזירת המלך:
2. רש"י אסתר פרק ג פסוק טו ד"ה (טו) והדת נתנה בשושן - מקום שהיה המלך שם ניתן החוק בו ביום להיות עתידים ליום י"ג לחדש אדר לכך:
3. רש"י אסתר פרק ד פסוק טז ד"ה (טז) אשר לא כדת - שאין דת ליכנס אשר לא יקרא, ומ"א אשר לא כדת [=דורשים: כדת של תורה, כלומר, שאינו דת יהודית, דהיינו: עבירה על דין תורה (=ד"ת)] שעד עתה באונס ועכשיו ברצון: וכאשר אבדתי אבדתי - וכאשר התחלתי לילך לאבוד אלך ואמות, ומ"א כאשר אבדתי מבית אבא אובד ממך שמעכשיו שאני ברצון נבעלת לגוי אני אסורה לך:
4. רש"י אסתר פרק ד פסוק יז ד"ה (יז) ויעבר מרדכי - על דת להתענות בי"ט ראשון של פסח ששהתענ' י"ד בניסן וט"ו וט"ז שהיה ביום י"ג נכתבו הספרים:
5. רש"י אסתר פרק ט פסוק יד ד"ה (יד) ותנתן דת - נגזר חוק מאת המלך:

5. מחלוקת רש"י [הפרתמים - שלטונים בלשון פרס.] וראב"ע [הפרתמים - מזרע המלוכה ולא נדע אם המלה עברית או פרסית כי לא מצאנוה רק בספר דניאל ובמגילה.] בנוגע לאטימולוגיה של "פרתמים".

• ע"י מעייני אג"ם והשוה:

1. רש"י מסכת תענית דף כב עמוד א ד"ה דיסתנא - דרך דיסתנא - דרך נשים לה, ומאוסה היא, והוא לשון פרסי.
3. רש"י מסכת גיטין דף כח עמוד ב ד"ה פורסי שנמג - פורסי שנמג - לשון פרסי הוא פסק דין.
6. רש"י מסכת סנהדרין דף צה עמוד א ד"ה גולמו הרג - חתוכה של חומה, לשון פרסי אבן רעועה מן החומה ונבקעה.
7. רש"י מסכת סנהדרין דף צה עמוד א ד"ה שכר ביזאי - שכר ביזאי - לשון פרסי, קריטא, לישנא אחרינא: כפר היא.
3. רש"י מסכת סנהדרין דף מט עמוד א ד"ה פריס - לשון פריס - לשון פרס שנוטלין מבית המלך, ופסוק זה בדברי הימים, כשלכד דוד את מצודת ציון.

רש"י מסכת עבודה זרה דף ל עמוד א ד"ה מי בארג
מי בארג - משקה משובה בארג לשון פרס משובה כמו סוסיא בארג בחלק וכולן אין נחש שותה מהן.

1. רש"י דברים פרק כא פסוק יד ד"ה לא תתעמר
לא תתעמר בה - לא תשתמש בה בלשון פרסי קורין לעבודות ושימוש, עימראה. מיסודו של רבי משה הדרשן למדתי כן;
2. רש"י מסכת פסחים דף מא עמוד א ד"ה כדאמרי פרסאי
כדאמרי פרסאי אברנים - אותה צליה שבלשון פרסי קרויה אברנים, בלשון הקודש קרי נא.
3. רש"י מסכת יומא דף עז עמוד א ד"ה דמשמהיג - דבר
דמשמהיג - דבר מלכות בלשון פרסי, לפי שהוא מעלה שם מרגליות כדאמרינן בראש השנה.
4. רש"י מסכת תענית דף כב עמוד א ד"ה דיסתנא - דרך
דיסתנא - דרך נשים לה, ומאוסה היא, והוא לשון פרסי.
5. רש"י מסכת סוטה דף מב עמוד ב ד"ה נאנאי - זהו
נאנאי - זהו אב בלשון פרסי.
6. רש"י מסכת גיטין דף כח עמוד ב ד"ה פורסי שנמג
פורסי שנמג - לשון פרסי הוא פסק דין.
7. רש"י מסכת גיטין דף פו עמוד א ד"ה עד טצהר
עד טצהר - בל' פרסי שתי שנים והאי דקא אמר'ל סמפון בעבדים ליכא היינו דובין סתמא אבל הכא כיון דאתני מקחו בטל
וזה
8. רש"י מסכת בבא מציעא דף לט עמוד א ד"ה מחמת מרדין
דמים, כדאמרינן בבבא קמא (ק"ז, א), מרדין היא רציחה בלשון פרסי, וכן מפורש בשערים דרב האי גאון (שער מ).
9. רש"י מסכת בבא בתרא דף כה עמוד א ד"ה אוריה - אני
אוריה - אני שמעתי כך קורין למערב בלשון פרסי, ול"ג שכך קורין למזרח בלשון לעז והיינו דקאמר אוריה יה שהשכינה במערב
ופניו
10. רש"י מסכת סנהדרין דף צה עמוד א ד"ה גולמו הרג
גולמו הרג - חתיכה של חומה, לשון פרסי אבן רעועה מן החומה ונבקעה.
11. רש"י מסכת סנהדרין דף צה עמוד א ד"ה שכר ביזאי
שכר ביזאי - לשון פרסי, קריטא, לישנא אחרינא: כפר היא.
12. רש"י מסכת סנהדרין דף צה עמוד א ד"ה חויר - מאה
חויר - מאה בלשון פרסי.
13. רש"י מסכת עבודה זרה דף כד עמוד ב ד"ה דביר - הוא
דביר - הוא ספר בלשון פרסי.
14. רש"י מסכת חולין דף סו עמוד ב ד"ה אקונס ואפונס
אקונס ואפונס כספתיאס ואכספטיאס - כולן לשון פרסי הן.

6. מחלוקת רש"י [ומי יודע אם לעת כזאת הגעת - ומי יודע אם יחפון ביד המלך לשנה הבאה שהוא זמן ההריגה: לעת כזאת - שהוא היה
עומד בניסן וזמן ההריגה באדר לשנה הבאה: הגעת למלכות - אם תגיע לגדולה שאת בה עכשיו.] וראב"ע [ומי יודע אם לעת כזאת - הטעם

הגעת

7. מחלוקת רש"י [אל בית הנשים שני - השני.] וראב"ע [אל בית הנשים שני - הטעם פעם שני ובא הטעם לשון זכר כמו אך בפעם הזה.
וכ"פ בנחמיה ג, ל: <אחריו אֶתְרֵי הַחַיִּים הַנְּנִיחַ בְּן שְׁלֵמִיָּה וְחַנּוּן בְּן צִלְפַּן הַשֵּׁשִׁי מִדֵּה שְׁנֵי ס אֶתְרֵי הַחַיִּים מִשְׁלֵם בְּן בְּרַכְיָה נֶגֶד נִשְׁפָּתוֹ:
אבן עזרא: מדה שני - כמו שנית וכן אל בית הנשים שני: וכך נראה מספרי דאגדתא על אסתר - מדרש פנים אחרים (בובר) גוסס
ב פרשה ב ד"ה אל בית הנשים שני. א"ר יהודה בן פזי **מהו שנית**, אחר כל אותן הכבוד מתקשטות י"ב חודש ליכנס אל בית המלך
לילה אחת, ובצפרא שינה עלה עידינה.] בפירושו המילה שני באסתר ב, יד: בְּעֶרְבָּהּ הָיָא כְּאָהּ וּבִפְקֻרָהּ הָיָא שְׂבָהּ אֶל בֵּית
הַנְּשִׁים שְׁנֵי אֶל יָד שַׁעֲשֻׁגוֹ סְרִיס הַמֶּלֶךְ שֶׁמֶר הַפִּילִגְשִׁים.
8. פירושים שונים של "דבר המלך"³¹:

1. שמואל א פרק כא פסוק ט
נתית או תרב פי גם תרבי וגם פלי לא לקחתי כְּנִי פִי הִנֵּה דָבָר הַמֶּלֶךְ נְחוּץ: ס
2. שמואל ב פרק כד פסוק ד
וַיִּחַדּוּ דָבָר הַמֶּלֶךְ אֶל יוֹאָב וְעַל שָׂרֵי הַחַיִּים וַיִּצְא יוֹאָב וְשָׂרֵי הַחַיִּים לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ לִפְקֹד אֶת הָעָם אֶת יִשְׂרָאֵל:
3. מלכים ב פרק יח פסוק כח
רַב שָׂקָה וַיִּקְרָא בְּקוֹל גְּדוֹל וַיְהִי דָבָר וַיֹּאמֶר שָׂמְעוּ דָבָר הַמֶּלֶךְ הַגְּדוֹל מֶלֶךְ אַשּׁוּר:
4. אסתר פרק א פסוק יב
וַתֵּמָאן הַמֶּלֶכָה וַשִּׁית לְבוֹא בְּדָבָר הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר בְּיַד הַסְּרִיסִים וַיִּקְצֹף הַמֶּלֶךְ מְאֹד וַתִּמְתָּו בְּעֶרְבָהּ בּוֹ:
5. אסתר פרק א פסוק יג
וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לְחַכְמָיִם יָדְעֵי הָעֵתִים כִּי כֵן דָּבָר הַמֶּלֶךְ לִפְנֵי כָל יָדְעֵי דַת נְדוּן:
6. אסתר פרק ב פסוק ה
וַיְהִי כִּשְׁמַע דָּבָר הַמֶּלֶךְ וַתָּתוּ וּבִהֻבָּבָהּ נִעְרֹת רַבּוֹת אֶל שׁוֹשׁוּ הַבִּירָה אֶל יָד הִגֵּי וַתִּלְקַח אֶסְתֵּר אֶל בֵּית הַמֶּלֶךְ אֶל יָד הִגֵּי שֶׁמֶר
7. אסתר פרק ג פסוק טו
הַרְצִיִם נִצְאוּ דְחוּפִים בְּדָבָר הַמֶּלֶךְ וַתִּדְתָּ נִתְנָה בְּשׁוֹשׁוּ הַבִּירָה וַתִּמְתָּו וַתִּשְׁבִּי לְשִׁתּוֹת וַתַּעֲרִיר שׁוֹשׁוּן נְבוּכָדְנֶצַּר:
8. אסתר פרק ד פסוק ג
וּבְכָל מְדִינָה וּמְדִינָה מִקּוֹם אֲשֶׁר דָּבָר הַמֶּלֶךְ וַתְּתוּ מְגִיעַ אֶבֶל גְּדוֹל לְיְהוּדִים נְצוּם וַיִּכְּזִי וַיִּמְסַפֵּד שֶׁק וַאֲפֹר רַצֵּעַ לְרַבִּים:
9. אסתר פרק ה פסוק ה
הַמֶּלֶךְ וַתִּמְתָּו אֶל הַמִּשְׁתָּה אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לָהֶם וּמִתָּר אֶעֱשֶׂה בְּדָבָר הַמֶּלֶךְ:
10. אסתר פרק ה פסוק יד
הַרְצִיִם רַכְבֵּי הַרְכָּשׁ הָאֲשֻׁתְרִיָּים נִצְאוּ מִבְּהֵלִים וַדְחוּפִים בְּדָבָר הַמֶּלֶךְ וַתִּדְתָּ נִתְנָה בְּשׁוֹשׁוּ הַבִּירָה: פ
11. אסתר פרק ה פסוק יז
וּבְכָל מְדִינָה וּמְדִינָה וּבְכָל עִיר וַעֲרִיר מִקּוֹם אֲשֶׁר דָּבָר הַמֶּלֶךְ וַתְּתוּ מְגִיעַ שְׂמֵקָה וַשׁוֹשׁוּ לְיְהוּדִים מִשְׁתָּה יוֹם טוֹב וְרַבִּים מְעַמֵּי
12. אסתר פרק ט פסוק א
עֶשֶׂר חֹדֶשׁ הוּא חֹדֶשׁ אֲדָר בְּשִׁלּוּשֵׁה עֶשֶׂר יוֹם בּוֹ אֲשֶׁר הִגִּיעַ דָּבָר הַמֶּלֶךְ וַתְּתוּ לְהַעֲשׂוֹת בְּיוֹם אֲשֶׁר שִׁבְרוּ אֲנִי הַיְּהוּדִים לְשָׁלוֹת
13. דברי הימים א פרק כא פסוק ד
וַדָּבָר הַמֶּלֶךְ חָזַק עַל יוֹאָב וַיִּצְא יוֹאָב וַיִּתְּהַלֵּךְ בְּכָל יִשְׂרָאֵל וַיָּבֵא יְרוּשָׁלַם:
14. דברי הימים א פרק כא פסוק ו

מהרה ה' אלהינו ישמע בערי יהודה ובחוצות ירושלים קול ששון וקול שמחה וגו' פסוק הוא ובמקום קול אומרים הודו את ה' צבאות. ואומר **קול מצהלות חתנים ממשחה** ע"ש דאמרינן אין חופות בלא סעודה.

ונערים מנגינתם ואינו אומר ובחורים כמו שהוא לשון הפסוק לפי שמנגינת הנערים לא יבא לעולם הפסד ותקלה אלא מנגינת הבחורים באה חרבה לעולם שנא' (איכה ה, יד) זקנים משער שבתו מה טעם משום דבחורים מנגינתם כלו' מנבליים את פיהם בפריצות.

9. רמב"ם הלכות אישות פרק י הלכה ג

קול ששון קול שמחה קול חתן קול כלה קול מצהלות חתנים **ממשחה** ונערים מנגינתם ברוך אתה י"י משמח חתן עם הכלה.

10. טור אבן העזר סימן סב

וקול שמחה קול חתן וקול כלה קול מצהלות חתנים מחופתם ונערים **ממשחה** נגינתם בא"י משמח חתן עם הכלה:

1. רש"י קהלת פרק ב פסוק ג ד"ה (ג) תרתי
  - (א) תרתי בלבי - חזרתי לתור בלבי להחזיק בכולן במשחה בחכמה ובסכלות ולמשוך ולעדן **במשחה** היין את בשרי, כל **סעודת** עונג קרויה על שם היין:
  2. רמב"ן בראשית פרק לא פסוק מו ד"ה ויאכלו שם ויאכלו שם על הגל, הזבח הנזכר למטה, כי אמר להם לקטו אבנים ונעשה גל לאכול עליו, ויהיה עד בבואנו בברית, ואחרי כן אכלו עליו זבח. וטעם ויאכלו לחם - שעשה להם **סעודה** גדולה ללון עמו לא **משחה** בלבד:
  3. מצודת דוד יחזקאל פרק מה פסוק טו ד"ה ממשקה ישראל דישראל ר"ל מבהמות הטובים והמבחרים שבידם יביאו הקרבנות וכן מסלת היפה יביאו למנחות ורו"ל אמרו מן המותר לישראל וכאומר מן הראוי לסעודת ישראל כי **הסעודה** נקראת ע"ש המשקה וכן אל **המשחה** וגו' (אסתר ה):
  4. מצודת ציון שמואל ב פרק ג פסוק כ ד"ה (כ) משחה
    - (כ) **משחה** - כל **סעודה** קרויה ע"ש המשחה כמו אל בית משחה היין (אסתר ז):
    5. מצודת ציון ישעיהו פרק כה פסוק ו ד"ה (ו) משחה
      - (ו) **משחה** - כן נקרא **סעודת** שמחה וכן עשה משחה (אסתר א):
      6. מצודת ציון ירמיהו פרק טז פסוק ח ד"ה (ח) משחה
        - (ח) **משחה** - ענין **סעודה** כמו עשה משחה (אסתר א):
        7. רש"י מסכת כתובות דף פא עמוד א ד"ה יעשה לה יעשה לה **סעודה** - יפה לפתותה **במשחה** היין.
        8. רשב"ם מסכת בבא בתרא דף צא עמוד א ד"ה לכל אחד לכל אחד ב' סעודות - סעודת אירוסין שהיא מצוה כדאיתא בפסחים (דף מט) ו**סעודת** נשואין כל שבעת ימי **המשחה** קרי סעודה אחת יש לשונות אחרים ואין בהן ממש.

13. רש"י אסתר פרק ד פסוק ז ד"ה (ז) פרשת הכסף - פירוש הכסף:

14. אסתר פרק ו (ח) וביאו לבוש מלכות אֶשֶׁר לְבָשׁ בוּ הַמֶּלֶךְ וְסוּס אֶשֶׁר רָכַב עָלָיו הַמֶּלֶךְ וְאֶשֶׁר נָתַן פֶּתַר מַלְכוּת בְּרָאשׁוֹ: (ט) ונתון הלבוש והסוס על יד איש משרי המלך הפרתמיים והלבישו את האיש אשר המלך חפץ ביקרו והרקיבוהו על הסוס ברחוב העיר וקראו לפניו ככה יעשה לאיש אשר המלך חפץ ביקרו:

רש"י (ט) ונתן הלבוש והסוס על יד איש - ואת הכתר לא הזכיר שראה עינו של מלך רעה על שאמר שיתנו הכתר בראש אדם:

-- צ"ע. אם קושייתו על כך שבפס' ט' לא נכפל מה שנאמר בפס' ח' [מודגש לעיל בקו תחתיו], הרי פרטים נוספים על הלבוש ואף על הסוס עצמו לא הוכפלו! [מודגשים לעיל]

15. רש"י אסתר פרק ט פסוק יט הפרושים - שאינם יושבים בערי חומה בארבעה עשר ומוקפין חומה בט"ו כשושן והיקף זה צריך שיהיה מימות יהושע בן נון" כך דרשו ולמדו רבותינו: - ביטוי יחידאי: "דרשו ולמדו", וצ"ע אם שונה מלשונות אלו:

1. רש"י שמות פרק כג פסוק ה ד"ה עזב תעזב וגו', שמה תאמר כן, בתמיה, לא תירא מהם. ומדרשו, כך דרשו רבותינו כי תראה וחדלת פעמים שאתה חדל ופעמים שאתה עוזר. הא
2. רש"י יהושע פרק יז פסוק ה ד"ה (ה) ויפלו אחי אביהם שמת במדב' בלא בנים ונטלו נחלה בחלקו כך אמרו רבותינו בבב"ב = בכבא בתרא= ולא הוזקק הכתוב להשמיענו מנין חלקי
3. רש"י שמואל ב פרק כ פסוק כו ד"ה היה כהן היה כהן לדוד - לו היה נותן כל מתנות כהונה שלו כך אמרו רבותינו ופשוטו של מקרא שעשאו ור שופט:
4. רש"י ישעיהו פרק לו פסוק יב ד"ה את חריהם דרך הנקב שלהם, ול' נאה תקנו סופרים לקרותו צאתם כך שנו רבותינו מקראות הכתובים לגנאי קורין אותו לשבח כמו (דברים כח)
5. רש"י יחזקאל פרק א פסוק ד ד"ה באה מן אומה שפלה היו שנאמר זה העם לא היה (ישעיה כ"ג) כך דרשו רבותינו במסכת חגיגה:
6. רש"י יחזקאל פרק מד פסוק לא ד"ה (לא) כל

- נבלה וטריפה הוצרך להזהירם על שאר נבלות וטריפות כך פירשו רבותינו :
7. רש"י יחזקאל פרק מז פסוק ב ד"ה מים מפכים
- מים מפכים - בויאונ"ט בלע"ז רחבים כרוחב פי הפך כך פירשו רבותינו כדלעיל:
8. רש"י הושע פרק א פסוק ג ד"ה (ג) את
- (ג) את גומר - רבותינו אמרו כך שמה על שם זנותה שהכל גומרין בה ודשין בה כדבלה, וי"ת גומר שאם ישובו מדרכם גמרה
9. רש"י הושע פרק יג פסוק ב ד"ה זובחי אדם
- הוא להיות נושק העגל שהרי דורון חביב הקריב לו כך פירשו רבותינו בסנהד' ומיושב הוא על לשון המקרא יותר מתרגום של יונתן:
10. רש"י תהלים פרק נח פסוק ט ד"ה נפל אשת
- בלעז, שאין לה עינים והיא תנשמת דמתרגמינן אשותא כך פירשוהו רבותינו, ויש פותרין נפל של אשה כמו אשת הזמה (יחזקאל כ"ג),
11. רש"י תהלים פרק קד פסוק כו ד"ה (כו) לשחק
- (כו) לשחק בו - שלש שעות ביום כך אמרו רבותינו במסכת ע"א וכך מפורש בספר איוב התשחק בו כצפור:
12. רש"י קהלת פרק ז פסוק כז ד"ה (כז) ראה
- לפני הקב"ה אחת על אחת עד שמצטרפות לחשבון גדול כך פירשו רבותינו במסכת סוטה:
13. רש"י קהלת פרק ט פסוק ח ד"ה (ח) בכל
- יהיו כל שעה בגדיו לבנים והוא רחוק וסך כך דרשוהו רבותינו במסכת שבת:
- 16. שם ברש"י: ומשלח - שם דבר כמו משמר משמע לפיכך השי"ן נקודה רפי: -- כלומר האות מ' איננה מ' השימוש, אלא חלק מתבנית המילה: משקל "מפעל". כאן, מכיוון שאיננו "מפעל" [כמו משלח יְדָכֶם, דברים יב, ז] אלא "מפעל" - עלולים לטעות ולחשוב שהוא מ' השימוש עם צורת מקור, כמו בשמואל א פרק כו פסוק יא: קליקה לי מידנד מְשַׁלַח יְדֵי בְמִשִּׁים יְדָנְד. הוכחתו מרפיון האות ש', כי לאחר מ' השימוש יבוא דגש חזק.**

מתוך לוח של מכון מורשת אשכנז עם הערות הר"א לוין

מנהגי בית הכנסת לבני אשכנז

לוח לשבתות ומועדי השנה לשנת תשס"ו

פרשת תצוה – פרשת זכור

בליל שבת 'ברכו', 'מלכותך', 'ונאמר', 'השכיבנו' וחלקו השני של חצי קדיש נאמרים בניגונים המיוחדים לשבתות בהן קוראים בשני ספרי תורה.

בשחרית אומר הש"ץ את המילים 'וכתוב רננו צדיקים בה' לישרים נאוה תהלה', בניגון 'ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם' של ברכת המגילה. 'בפי ישרים' – בניגון המיוחד לשבתות שמוציאים בהן שני ספרי תורה.

אומרים יוצר 'זכור את אשר עשה', נוסח 'אמת ויציב' הקצר והחל מ'על הראשונים' אומרים אותו בניגון, זולת 'אתה מלא רחמים'.

בחזרת הש"ץ אומרים קרובות 'אזכיר סלה'. בסילוק 'אלקים אל דמי' אומר החזן את הקטע 'והמזכירים את ה' עד 'שוש אשיש בה', בניגון פרשת זכור.

חצי קדיש שאחר קריאת התורה נאמר בניגון פרשת זכור.

רבים מקפידים על הוראת רבינו נתן אדלר שנשים תשמענה את קריאת פרשת זכור. למפטיר מעלים את הרב.

הקריאה המקובלת היא 'תמחה את זכר עמלק', הזי"ן של 'זכר' בצירה, ולא נהגו לכפול את הקריאה. בהפטרה את המילה 'יָמָה' (קול הצאן הזה באזני)', יש האומרים אותה בהטעמה מיוחדת כדי להבליט את הרמז של הנביא לגעיית הצאן.

קדיש 'תתקבל' אחר מוסף נאמר בניגון פרשת זכור.

שחרית תענית אסתר

אומרים סליחות בברכת 'סלח לנו' של חזרת הש"ץ אחר המילים 'כי פשענו'. סדר הסליחות הוא כמנהג אשכנז.

ר"א לויך:

בפזמון במתי מספר בבית האחרון: לוחצינו ישלימו אתנו (!) ועוונותינו

תשליך במצולה. גם מי שלא מבין בנושא יבין שאסור לומר כן, ועדיף לא

לומר כלום מלומר את זה. במקור: לוחצינו המעיד ומלאם חלחלה.

לבדוק אם זה גם באשכנז.

אחר נפילת אפים אומרים 'שומר ישראל', שהוא פיוט הנועד לימי תענית ציבור בלבד. ש"ץ אומר כל חרוז של 'שומר ישראל' בנעימה ידועה, והציבור חוזר עליו באותה נעימה. לפני הוצאת ספר תורה אומרים 'א-ל ארך אפים', ככלל תענית ציבור, גם כשאינה בימי שני וחמישי. סדר 'אבינו מלכנו' ניתקן לאמירה בעשרת ימי תשובה בלבד, ואין אומרים אותו בתעניות ציבור בשאר ימות השנה. בבית הכנסת אין לימוד אחרי התפילה.

מחצית השקל

נותנים כספי צדקה לפני מנחה לתוך שלוש קערות מיוחדות, המסומנות במילים: 'מעות פורים', 'מחצית השקל' ו'צדקה'.

'מעות פורים'. עבור: חלוקה לעניי העיר לסעודת פורים, היינו מתנות לאביונים. סכום הנתינה: ג' מחציות מטבע של אותה מדינה.

'מחצית השקל'. עבור: לומדי תורה בירושלים, זכר לשקלים שנשלחו לירושלים. סכום הנתינה: ערך מחצית השקל בזמן שבית המקדש היה קיים, שהוא קרוב לעשרה גרם כסף טהור - העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט. (מרחן ה'חתם סופר' נתן מחצית שקל עתיקה אמיתית שהיתה ברשותו, ופדאה אחר כך.) 'צדקה'. עבור: מטרות צדקה שונות, מצד אגרא דתעניתא צדקתא. סכום הנתינה: דמי הסעודות שלא נאכלו בתענית, ככל אשר ידבנו לבו.

ר"א לויך:

מה מנהג ירושלים? זה שייך לערב פורים או לתענית אסתר?

מנחה של תענית אסתר

קוראים לישראל לעלות לתורה, בלא הזכרת שמו, במילים: "יעמוד מפטיר". בפסוק אחרון של 'ויחל', קוראים המילים 'אשר אתה בקרבנו' בניגון קדמא ואזלא של מגילת אסתר. כהנים עולים לדוכן בארץ ישראל. 'שים שלום'. אין אומרים לא 'אבינו מלכנו', לא תחנון ולא 'שומר ישראל'.

ליל פורים

מרבית באורות ונרות בבית הכנסת. אביל אינו עובר לפני התיבה בכל תפילות פורים. 'שיר המעלות' וחצי קדיש נאמרים לפני ערבית, ככלל מעריב בזמנו בחול. 'ברכו'—בניגון ימים שאין אומרים בהם תחנון. אחר שמונה עשרה אומרים קדיש 'תתקבל', וקוראים את המגילה.

בגמר קריאת המגילה והברכה שאחריה, אומרים 'אשר הניא' ומזמרים 'שושנת יעקב'. לפני וגם חרבונו' יש להוסיף את הקטע שהושמט בידי הצנזורה: 'אָרוּרִים כָּל הַעֲרָלִים. בְּרוּכִים כָּל יִשְׂרָאֵל'.
ר"א לוין: ואין לומר ארורים כל הרשעים ברוכים כל הצדיקים

אומרים 'ואתה קדוש' ושוב קדיש 'תתקבל'. עלינו.
קריאת המגילה

לקריאת המגילה עומד הרב לימין הקורא והגבאי – לשמאלו. פותחים את המגילה ופושטים אותה עד סופה וכופלים את היריעות זו על זו באופן שתהיינה היריעות הראשונות לעיני החזן בתחילת הקריאה. יש הנזהרים שלא לגעת במגילה בעת הקריאה משום 'האוחז ערום', ואוחזים אותה בעמוד ונרתיק המחברים לה.

לפני אמירת הברכות מכריזים: "שתיקה יפה בשעת קריאת המגילה והברכות". בקריאה של ליל פורים ראוי לכוין בברכת 'שהחיינו' על משלוח מנות וסעודת פורים של מחר, מפני שאין מברכים 'שהחיינו' ביום. את הפסוקים הבאים אומר הקהל תחילה ואחר כך הש"ץ: 'איש יהודי' עד 'ימינו' (ב, ה) / 'ומרדכי' עד 'ושמחה' (ח, טו) / 'ליהודים' עד 'ויקרא' (ח, טז) / 'חמש מאות איש' עד 'עשרת' **ר"א לוין**: חיי אדם ומשנה ברורה בשמו שאינו מנהג, כנראה כל אחד רצה להראות את כוחו לאמרם מהר, אבל אי תניא – תניא. (ט, ו-י) / 'כי מרדכי' עד הסוף (הפסוק האחרון).

בפסוקים הבאים קוראים בניגון איכה: 'וכלים מכלים שונים' (א, ז) / 'אשר הגלה מירושלים עם הגולה אשר הגלתה עם יכניה מלך יהודה, אשר הגלה נבוכדנצר מלך בבל' (ב, ו) / 'והמלך והמן' עד 'ומרה' (ג, טו - ד, א) / 'אבל גדול' עד 'לרבים' (ד, ג) / 'וכאשר אבדתי אבדתי' (ד, טז) / 'כי איככה אוכל וראיתי ברעה אשר ימצא את עמי ואיככה אוכל וראיתי באבדן מולדתי' (ח, ו). בפסוקים הבאים משמיעים ניגוני שמחה ידועים: 'להראות' עד 'היא' (א, יא) / 'להיות' עד 'עמו' (א, כב) / 'והנערה' עד 'ויעש כן' (ב, ד) / 'ובהגיע תור אסתר בת אביחיל' (ב, טו) / 'ויאהב' עד 'ושת' (ב, יז) / 'בלילה ההוא נדדה שנת המלך' (ו, א) / 'מהר' עד 'אשר דברת' (ו, י) / 'ויתלו' עד 'שככה' (ז, י) / 'הרצים' עד 'הבירה' (ח, יד) / 'ומרדכי' עד 'ושמחה' (ח, טו) / 'ליהודים' עד 'ויקרא' (ח, טז) / 'וכל מעשה' עד 'ופרס' (י, ב) / 'כי מרדכי' עד הסוף (הפסוק האחרון).
ר"א לוין: להזהר לא להפוך מלעיל למלרע ולהפך.

בפסוקים הבאים מרים הקורא את קולו, מפני שהשם הוי' מופיע בראשי התיבות או בסופן: 'היא וכל הנשים יתנו' (א, כ) / 'יבא המלך והמן היום' (ה, ד) / 'זה איננו שוה לי' (ה, ג). וכן מרים קולו באמירת: 'רוח והצלה' עד 'אחר' (ד, יד) / 'ככה' עד 'ביקרו' (ו, יא).

שחרית פורים

אחת מחמש ההשכמות.

אומרים 'אדון עולם' באחד מניגוני פורים, וכן 'ועלו מושיעים' עד 'לאמר'.
מאריכים באמירת 'ברכו' בניגון מוצאי שבת, כנהוג בכל יום שאין בו תחנון.

בחזרת הש"ץ אומרים קרובות 'ויאהב אומן'. בסוף כל קטע הש"ץ אומר את שני החרוזים האחרונים בניגון, ובמילה הנזכרת מהפסוק הש"ץ מגביה את קולו. בברכת המינים, אומר הש"ץ בניגון זה את החרוזים 'לכד' ו'רנן'. לפני סיום ברכת המינים, הש"ץ מנגן מ'יום ליום' בניגון פורים אבל מ'ראשי קמותיו' מנגן בניגון הידוע הנ"ל. באמירת 'שובר אויבים ומכניע זדים' מרים הש"ץ את קולו בניגון הנהוג בברכת 'שומע תפילה'. חצי קדיש לאחר קריאת התורה נאמר בניגון של פורים. אין מברכים 'שהחיינו' בקריאת המגילה של שחרית, שכבר יצאו בברכה של אתמול. אין אומרים 'אשר הניא', מפני שאמרו קרובות בחזרת הש"ץ, אך מזמרים 'שושנת יעקב'.

אם יש ברית מילה בפורים, מלים בסוף התפילה כבשאר ימים.
בבית הכנסת אין לימוד אחרי התפילה.

סעודת פורים

מתפללים מנחה גדולה ומהדרים להקדים את הסעודה בעוד היום גדול.
אוכלים בשר מעושן ומכונה 'המן' (מפני שתלוי בעת העישון), ואת המאפה בצורת אדם הקרוי 'המן'.
יש נוהגים לזמר 'אגני קם לאבד ידידים', או זמירות ושירים אחרים בלשון הקודש וביידיש-דייטש.

תוספות תשע"ב

תוספת 1: הכין לו

ו ד הכין לו – דרשת חז"ל סוטה מן הפשט בשאלה מיהו "לו"

תוספת 2: יחי ההבדל - הקטן או הקטן

פעמיים באסתר (פרק א) מופיע "קטן".

פס' ה, ופס' כ – בצירוף "למגדול ועד קטן".

הט' קמוצה ולא חלומה כמו בפרשת וירא (בראשית יט, יא): הכו בַּסְנַרִים **מקטן**
ועד גדול.

הבוקר עלתה בליבי השאלה מהו ההבדל בין הצורות?
האם הבדל סימנטי?

וא"כ, היש להחזיר את הקורא הטועה?

החיפוש במחשב (#קטן [-2:2] #גדול) העלה 26 תוצאות ש"קטן" בא עם
"גדול" וברובן המוחלט הט' חלומה. האם אפשר לשער שהמשקל של

"הגדול" השפיע על ה"קטן" והפכו ל"קטן"?

חיפוש נוסף (#קטן [-10:10] #גדל) העלה עוד 5 תוצאות.

אם בחיפוש הראשון היה אפשר אולי לטעון שהמיעוט הוא רק מלשון

ספרים מאוחרים (אסתר ודבה"י), כאן בולטות שתי דוגמות מספר

בראשית (פרק כז) של "בְּנֵה הַגְּדֹל" לצד "בְּנֵה הַקָּטָן". האם הדבר קשור
לכתיב החסר "גדל"?

- ראה על כך: משה בר-אשר, "קטן וקטן במקרא ובמשנה ובחיבורים שביניהם בזמן" –

קישור נמצא כאן: [יחי ההבדל - הקטן או הקטן | מענה לשון \(maanelashon.org\)](http://maanelashon.org)

תוספת 3: כאמרם/באמרם

From: בני דה לה פואנטה

Sent: PM 11:42 Thursday, March 08, 2012

Subject: כאמרם-באמרם

שלום,

השתמשתי השנה במגילה של מוסד הרב קוק עם פירוש העקידה ופירוש "מחיר יין". בנוסח הופיע "באמרם" בלי סימון לקרי וכתוב.

האם יש איזה שהוא סיכוי שלא מדובר בטעות?

בני

בתאריך 9 במרץ 2012 02:22, מאת Uriel Frank <u-frank@neto.bezeqint.net>

שלום ר' בני,

להלן מתוך הערות הרב לוי המצוטטות בקובץ שלי "סוגיות לשוניות לפורים"

שבטח הצצת בו ....

שלחתי אותו במייל למי שקרא אצלנו בלילה וקרא פעמיים [כמנהג ה"פסול" ...]

ג ד **כתיב** **בְּאֶמְרָם קרי:** **בְּאֶמְרָם:** כמו כל כתיב וקרי הכתיב אינו נקרא, ואין ל"הדר" לקוראו כיון שעל פי המסורת קוראים את הקרי בלבד^[1].

^[1] לכן יש להתפלא על מי של"חומרא" קוראים פעמיים גם בב"ת וגם בכ"ף. הרי לא מדובר כאן רק בשיבוש אלא בפגיעה בעיקרי האמונה. וזו לשון השלחן ערוך אורח חיים סימן קמא סעיף ח: כל תיבה שהיא קרי וכתוב, הלכה למשה מסיני שתהא נכתבה כמו שהיא בתורה ונקרית בענין אחר; ומעשה באחד שקרא כמו שהיא כתובה, בפני גדולי הדור: ה"ר יצחק אבוהב והר"ר אברהם ואלאנסי והר"ר שמואל ואלאנסי בנו ז"ל, והתרו בו שיקרא כפי המסורה, ולא רצה, **וְנִידוּהוּ וְהוֹרִידוּהוּ מֵהַתִּיבָה**. ע"כ. מי הוא זה ואיזה הוא אשר יערוב ליבו לבלע את הקודש. ולכן לקרוא בְּאֶמְרָם.

From: eliyahu.levin

Sent: Friday, March 09, 2012 11:40 AM

אין סיכוי

משום מה מוסד הרב קוק מדפיס ספרים כמו אור החיים על התורה או הרד"ק על תהלים וכנראה גם את

זה

מקרא בנוסח משובש

אליהו

בתאריך 11 במרץ 2012 00:43, מאת Uriel Frank <u-frank@neto.bezeqint.net>

From: Yaaqov and Judith Loewinger **Sent:** March 09, 2012 10:16 AM, Friday

Subject: Re: כאמרם-באמרם

במהדורת תנ"ך מוסד הרב קוק, הדפסה תשס"ח ברויאר עמ' שכו **באסתר** ג ד הכתיב

הוא: **באמרם** והקרי **כאמרם** והקרי: **מסומן שם בשוליים כדין**.

ולכן, כנראה מדובר בטעות דפוס במהדורה שנקבת.

יכול להיות שהטעות קשורה במה שצינתי במאמרי (שהופץ על ידי, אבל לא פורסם) על 20

הסטיות בין הכתר למגילות המצויות. שם הערת:

יש שקוראים קריאה כפולה, ללא הצדקה כלשהי ובניגוד לדיון, הן את הכתיב והן את הקרי בתיבה באמרם/כאמרם [ג', ד] (כשרק הקריאה לפי הקרי: כאמרם מותרת);

בברכה

- Yaaqov Loewinger יעקב לוינגר

From: [יב](#) **Sent:** Sunday, March 11, 2012 11:54 AM

אם כבר דנו בזה רצוני לשאול האם ידוע למישהו מנין נולד מנהג פסול זה לקרוא גם את הכתיב באמרם? אם יש הנוהגים כן, מסתמא מישהו המציא את זה, האם ידוע למישהו מי והיכן? יעקב

From: shakla-vetarya@googlegroups.com

הגר"ע יוסף (חזו"ע, פורים עמ' פח) מזכיר מנהג זה, ושולל אותו.

From: [דורון ומירית יעקב](#) **Sent:** Monday, March 12, 2012 3:30 PM

מנהג יהודי עדן לקרוא באמרם בלבד. ויש כתבי יד בתימן שאין הערת קרי על התיבה הזאת. עדות מפורשת ודיון על כך יש בספר 'עלי תמר', חלק ג. הוא מביא ראיה מתרגום ראשון 'במללותהון', ואף מכריע שהקורא באמרם אינו חוזר. דורון

ייש"כ חכם דורון!

אכן הדיון בעלי תמר, מגילה, עמ' פ. עי"ש!

לדבריו יוצא שכבר תרגום ראשון ושני נחלקו אם הקרי הוא ב או כ (בהתאמה).

לאור האמור שם, לענ"ד אין לבטל מנהג זה,

ואף שלכתחילה יש לנהוג כנוסח כתר אר"ץ (לכתוב בי"ת ולקרוא פעם אחת בלבד כ"ף), אעפ"כ

מי שנהג לקרוא פעמיים (ואפילו מי שמסורת אבותיו לקרוא רק בבי"ת) - אין לגעור בו, אך יש

להבהיר שאינו חייב נידוי רק מכיון שיש כאן מחלוקת מהו הקרי, כדי שלא יבואו "להחמיר"

ולקרוא במקראות נוספים לפי הכתיב.

אפ"ר

נ"ב תוספת מוצאי פורים תשע"ד:

בפורים השתא טעה הקורא (מבני אשכנז) וקרא את הכתיב: באמרם. באופן ספונטני הערתי

ותיקנתיו בקול רם במיוחד, על מנת שכל הציבור ישמע שזו היתה טעות, ושהקורא חזר מפני

שהעירו לו, ושלא לתת פתחון פה שיש לכתחילה לקרוא פעמיים.

וחשבתי שמא כך בדיוק היתה הורתו ולידתו של "מנהג" זה: פעם אחת ארע שקורא לא מיומן

טעה וקרא את הכתיב, ותיקנוהו, אך מאן דהוא סבר שכך צריך לנהוג, ולשנה אחרת קבעום...

From: [midushy](#) **Sent:** AM Tuesday, March 13, 2012 1:52

Subject: כאמרם-באמרם ; זעכער \ זעייכער

לי היו הדברים האלה :

(1) מנהג יהודי עדן לקרוא באמרם בלבד.

(2) ויש כתבי יד בתימן שאין הערת קרי על התיבה הזאת.

(3) ראיה מתרגום ראשון 'במללותהון',

(4) ואף מכריע שהקורא באמרם אינו חוזר.

חידושים עצומים !! ותודה על העוארת העיניים. על המידע.

איני מסכים כ"כ עם (3) לעיל... התרגום אינו "ראייה", הוא רק תרגום = פירוש, אחד מני כמה... וגם על הכרעתו (4) שהקורא באמרם אינו חוזר, איני יודע על מה סומך..

אני מסכים מאוד עם זה: **אך יש להבהיר שאינו חייב נידוי ז"א שהייתה הו"א כן לנדותו כי לא מקבל המסורה וחולק עליה! יפה!**

וצריך להסביר לו לקורא-כפול זה שהסיבה שאין משתקין אותו (ואפילו מנדין!) היא שכאן "מותר" לו לקרוא גם הכתיב רק מכיון שיש כאן מחלוקת מהו הקרי, [אם אומנם כתבי היד התימניים ומסורות עדניות מהוות "צד" לגיטימי במחלוקת כזו?!]

וחייבים אכן לפרסם הסיבה שהיה צריך לכתחילה לנדותו, להחזרו לשתקו: כדי שלא יבואו "להחמיר" ולקרוא במקראות נוספים לפי הכתיב. - שזו בעצם בפועל ובתוצאה: "חומרא המביאה לידי קולא" כי אין יותר אפוטרופוס לנוסח התורה, וכל אחד יעשה בה ח"ו כבשלו! הצב"י מי"ד החופ"ף

מאת: אליהו Eliyahu <levin-11@neto.net.il>

עדיין על משמרתי אעמוד!
אם זה אמנם מנהג עדן הרי יש להם ולהם בלבד על מה לסמוך
מה שנהגו כן [בדורות האחרונים] בכל מיני "חסידויות" הוא בורות
ופגיעה בעיקרי האמונה.
זה דומה לטענת הסרק על יששכר שלפי בן נפתלי קוראים כן
[מה שלעצמו לא נכון, וזו גופה עמהארציות לטעון כך]
שגם לו יהיבנא להו כל טעותייהו שזו דעת בן-נפתלי הרי "כיוונו" לדעתו כסומא בארובה.
כמובן שהתרגום אינו מסייע אפילו סיוע שאין בו ממש.
אליהו

תוספת תשפ"ב:

ר' יוסף חיים מזרחי, קובץ בית הלל, גיליון כב, אדר ב' תשס"ה, עמ' צד-צה (קישור)
ר' אברהם חפוטא, "בקריאת המגילה בענין באמרם כאמרם", קובץ בית הלל, גיליון כג, עמ' צז-צח (קישור)
בספר עלי הדס - קונטרס מילואים מאת ר' סטבון, דוד (קריית ספר תשע"ה) בשם רבי אברהם חפוטא הנ"ל
שמנהג קדום במראכש לקרא כאמרם באמרם.

הרב יוסף אליהו בנו של הרשל"צ הרב מרדכי אליהו

[האם בקריאת המגילה צריך לומר באמרם | שאל את הרב\(ask-dh.org\)](http://ask-dh.org)

29 ביוני 2018 18:37

שאלה

האם צריך לאומר בקריאת המגילה "כאמרם" ולחזור ולומר "באמרם"?

תשובה

לא. יש עדות אצל התמנים שנהגו לשוב ולומר באמרם.

מקורות

אע"פ שכתב בעלי תמר (מגילה פרק ב'): "אכן נודעתי מאת המופלא סופר מובהק רבי עזרא קרח נ"י מפה, שבתימן הספרים חלוקים במלה זו, שיש שכתוב בהם "באמרם" ויש שכתוב בהם "כאמרם". ובהתאם לזה יש שקורין בציבור "באמרם" ויש "כאמרם", אולם הרוב כתוב במגילות שלהם "באמרם" וקורין "כאמרם". ושמעתי כאן בביהכ"ס של עולי עדן שקראו לפי קבלתם "באמרם". באופן שלפי ספרי תימן אלו אין קרי וכתבי, אלא שהספרים חלוקים בזה". מ"מ המנהג המסור לנו מדורי דורות שהינו קרי וכתבי, ולכן לא היה חוזר לומר את הכתיב וכן כתב בשו"ת אור לציון (ח"ד פנ"ד הערה ז').

הארכה ב'ניזתא' - תוספת תשע"ז

האם יש להאריך בקריאה?

¹⁰ הרא"ש (מגילה פ"א סימן ט'), והר"ן (מגילה דף ד' ע"א ד"ה ת"ר) הביאו דעה זו, שפירשה מה שכתוב בגמרא (מגילה ט"ז ע"ב) אמר רבי יוחנן וי"ו דויזתא צריך למימתחה בזקיפא, לא לענין הכתיבה אלא לענין הקריאה. והרמ"א (סי' תרצ"א סעיף ד') ג"כ הביא דעה זו שיש להאריך בקריאת הוי"ו, ובדרכי משה (סק"ח) כתב שכן נהג מהרי"ל.

¹¹ עיין בהערה לעיל שכן נהג מהרי"ל. וכן הובא למעשה בערוך השולחן (סימן תרצ"א סעיף ח'), ובכף החיים (סימן תרצ"ב אות צ'), ובשו"ת תשובות והנהגות (חלק ב' סימן שנ"ח).

ובשו"ת תשובות והנהגות העיר שמשום מה אין נוהרים בזה כל כך. ואולי אפשר לומר שמשום שיש מחלוקת בראשונים האם הכוונה שצריך להאריך בכתיבתה או בקריאתה, והרי אנו מאריכים בכתיבתה (שכותבים וי"ו רבתי), א"כ מוכח שאנו סוברים כדעה שהכוונה להאריך בכתיבתה, ולכן אין מאריכים בקריאתה. אך אין זה מוכרח, כי יתכן שמאריכים בכתיבתה רק מספק שמא זו כוונת הגמרא, וא"כ ראוי להאריך גם בקריאתה. ואף אם נאמר שהוכרעה ההלכה שכוונת הגמרא שצריך להאריך בכתיבתה, הלא אין חסרון לצאת גם את דעת הראשונים הסוברים שצריך להאריך בקריאתה, ובפרט אחר שדעה זו הובאה ברמ"א. ויתכן שמשום הקושי לקרוא את עשרת בני המן בנשימה אחת לכן לא תושיש להאריך עוד בוי"ו, אך מ"מ למעשה מי שיכול להאריך בקריאת הוי"ו, ראוי לו להאריך בקריאתה (ובפרט שלרוב אין קושי אמיתי לקרוא את עשרת בני המן בנשימה אחת, ואפשר להספיק לקרואם בנחת, והקושי שנוגשים בזה הוא רק משום הלחץ שיודעים שצריך לקרוא בנשימה אחת).

בנוגע לקריאת 'ויזתא':

לענ"ד יותר מתאים לכתוב כך:

ורוב ישראל לא נהגו כמהרי"ל. ונראה טעמם, שהולכים על פי נוסח המסורה שלא סימנו שום סימן, לא מתג (געיא/מעמיד) ולא דגש, שירה על הארכה בו' זו. לכן, אע"פ שהמאריך יש לו אילנות גדולים להיתלות בהם, הנח להם לישראל, אם אינם נביאים הם בני נביאים הם.

לפי מה שאני מבין, "להאריך בהגיית ו" זהה להארכה באות שמסומנת בדגש חזק, וקצת דומה להארכה בתנועה בגלל שמסומן מתג ליד ניקוד.

אם הבנה זו נכונה - אז זה היה צריך להיות מסומן, כלומר, לו חכמי המסורה געו -- היו מוסרים זאת, ומסמנים זאת.
ואת"ל שזהו הפירוש בבבלי, הרי ההכרעה בקריאה צריכה להיות ככל מחלוקת בין המסורה לבין התלמוד הבבלי, שקי"ל שקוראים לפי מסורה דידן.
הצב"י אפ"ר

בתאריך 8 במרץ 2017 בשעה 1:43, מאת Israel Yedidya <yedidya@cs.biu.ac.il>:
בגמרא שם אמרו גם שיש לומר חמש מאות איש ואת וכו' עשרת - כל זה בנשימה אחת (כמובן למי שיכול).
זה לא לפי פיסוק הטעמים לנשום ולהפסיק לאחר "עשרת" ולא לחברו ולהסמיכו ל"בני המן" ובכלל גם לקורא שיכול לומר בנשימה אחת חזקה עליו שלא יקפיד בטעמים (כמו למשל פסקים של "ואת"). ופה א"א לומר שסברו אחרת מבעלי המסורה כמו שאפשר היה לומר בהעמדה בואו של ויזתא.
וראה שהפוסקים פסקו הלכות אלו, אע"פ שהיו מודעים לאפשרות שלא יהיה ע"פ המסורה והטעמים, ובכל זאת הדבר לא הפריע להם. ובניהם גם מרן הב"י שדאג שיהיה לו עותק של הכתר (ושלח אותו אותו אח"כ לרמ"א), לראיה שהיה אכפת לו הדיוק ע"פ המסורת.
הארכה כל שהיא לשם הרמז בדבר, גם המדקדקים יכולים לקבל... הרי אין כלל שמודד במיקרו שניות כמה צריך להיות האורך של כל הברה,
ישראל ידידיה

איך מאריכים?

תאריך 27 בפברואר 2017 בשעה 19:53, מאת אוריאל פרנק: <franklashon@gmail.com>

האם מי שמאריך, מאריך בעיצור ו' (כאילו יש דגש חזק) או בתנועה (כאילו יש געיא לאחר הפתח?)
הקשיבו למה שמצאתי:

חבושה:

<https://www.youtube.com/watch?v=jFq-6iwyWy4>
36:39

הגר"ע יוסף אינו מאריך כאן:

<https://www.youtube.com/watch?v=7ZJ9wb9xzbo>
29:23

וגם כאן

<https://www.youtube.com/watch?v=16xuV7unbyQ>
28:39

הגר"ע יוסף מאריך כאן באות ז':

<https://www.youtube.com/watch?v=cfmmw5zEdpk>
36:23

בתאריך 27 בפברואר 2017 בשעה 21:10, מאת Michael Dushinsky <midushy@gmail.com>:
וההארכה ב-ו"ו היא רק ב- vvvvvvv -
ולא בתנועת ה, a-שלאחריה !

כי אם אתה "גועה" את ה"פתח" -- לא בוי"ו הארכת אלא בתנועה שלאחריו, וזה בוודאי לא מה שאמרו חז"ל.

בתאריך 28 בפברואר 2017 בשעה 14:40, מאת טעמי תורה <tameytora@gmail.com>

לענין אופן האריכות בוי"ו של 'ויזתא', להלן ממכתב אחד המנויים שנשלח אלי בעבר:

ושמעתי מהרב שריה דבליצקי שליט"א שהאריכות היא בתנועה דהיינו ואאיזתא ע"כ דבריו.

בתאריך 28 בפברואר 2017 בשעה 15:09, מאת אברהם אומן: <avaumann@gmail.com>

באריכות של "אחד" מפורש שצריך להאריך בדלית עצמה ולא בפתח של החית שלפניה. אבל האם יש כאן איזה מקור מוקדם לפני הגר"ש דבליצקי?

בתאריך 27 בפברואר 2017 בשעה 19:05, מאת אדם בן נון: <adam.bin100@gmail.com>

מנהג תימן לגעות באות ו', שלא עפ"י כללי המתגים, וכן ציינתי במגילת אסתר שהוצאתי. וכן הוא בכל הקלטות זקני תימן ששמעתי מעודי ועד היום. ואין בכך משהו מיוחד וחריג לדידן, שכן אנו זוקפים הרבה אותיות מכוח מסורת אף שאין להן שום מקור דקדוקי. כ"ש הכא שלפחות יש לנו מקור קלוש בדמות פוסקים שניתן להישען עליהם קימעא....

בתאריך 27 בפברואר 2017 בשעה 19:12, מאת דוד כוכב <david@darga.org.il>

געיא היא בדיוק הארכה, והארכה בלבד. הגעיות המסומנות תפקידן לפעמים מוזיקלי לפעמים פונטי או כל סיבה שהיא. אם היתה הארכה היא היתה צריכה להיות מסומנת. גם את"ל שהיה מנהג בבבל להאריך, זה לא היה מנהג א"י והמסורה. ובענייני הקריאה נוהגים כמסורה. מה שאפשר לומר זה שאין במנהג המסורה מסירה כאילו קיים "איסור" להוסיף געיא חדשה מטעם כלשהו, לכן ניתן לשלב מנהג ממקור אחר. אבל בחידושי הריטב"א מסכת מגילה דף טז עמוד ב: "והא דאמר רבי אלעזר ו"ו דויזתא צריך לממתחיה בזקיפא. יש שפירשו שעושין אותה ארוכה, וזו טעות שהרי אינה כתובה במנין אותיות ארוכות". הרי שתפס שאין להוסיף על מנייני המסורה. ועוד שלשון חידושי הר"ן מסכת מגילה דף טז עמוד ב: "צריך להאריך בה בטעם קריאתה ולא יחטוף אותה". כלומר רק להאריך שלא יהיה חטוף, ולא להאריך כגעיא. ועוד שפירוש זה קשה, כי מורדיא הוא משוט, ומשוט ארוך בצורתו ואינו ענין לאריכות בקריאה. ועוד שהאריכות היא בפתח, ולא בוא"ו. וכ"כ המ"ב בדעת הי"א - כלשון הר"ן - שלא יחטוף אותה.

אפ"ר:

ה"זקיפה" שעליה מדבר אדם בן נון בו' של ויזתא היא הארכה מועטה בתנועה (המסומנת בניקוד פתח), ולא הארכה בעיצור (במסומנת ע"י אות ו'), בדיוק כפי הזקיפות שיש בהמשך ההקלטה במילים: לא שלחו את ידם, בא מספר ההרוגים, הרגו היהודים...

הרוצה לשמוע דוגמה של קריאה במסורת תימן שעליה מדבר אדם בן נון, יוכל להאזין כאן:

<https://www.youtube.com/watch?v=-diZg6Zjo2Q>

40:13

אך בשיטוט מהיר במרשתת מצאתי הקלטות של מסורת תימן שבהן יש הארכה בתנועה של האות ו' ושל האות ז':

https://www.youtube.com/watch?v=6wCDC_wp3R8

35:45

וכמה שיש הארכה רק בתנועה של האות ז':

<https://www.youtube.com/watch?v=ZqjuZKFHbOo>

36:06

וגם כאן:

<https://www.youtube.com/watch?v=y6iYYHmCzps>

24:39

וגם כאן:

<https://www.youtube.com/watch?v=K88hOQBTFGo>

25:09

בקריאה המוקלטת ששלח אליהוא - הפך השווא הנח שביו"ד של ויזתא לשווא נע!

שבת שלום

אפ"ר

לשון בני אדם

"יש לי יום-יום חג" – האם כל חג הוא "חג"?

הפרק האחרון ממאמרי, "חומרות, הידורים ושיבושים בלשון העברית: על תיקוני שגיאות ועל שגיאות מתקנים",

מים מדליו, תשע"א-תשע"ב, עמ' 273 – 320 (נגיש גם במרשתת באתר "ארכיון מענה לשון").

במקורותינו הקדומים נתייחד השם "חג" למועדים וזמנים שבהם יש להקריב קרבן חגיגה³². כמה

הלכות תלויות בהגדרה המדויקת של השם "חג", כגון האם יש לומר "חג" בתפילות בשמיני

³² ראו רלב"ג שמות יב, יד.

עצרת³³, וכגון ההלכה בשולחן ערוך "מותר לישא אשה בפורים" (או"ח תרצו, ח), המתבססת על העובדה שפורים אינו נקרא "חג"³⁴, כמוסבר ב"בית יוסף" על אתר:

כתב הרשב"א (שו"ת ח"ג סי' רעו) שְׁאַלְתָּ אִם מוֹתֵר לִישָׂא אִשָּׁה בְּפוּרִים. מִסְתַּבְּרָא שֶׁהוּא מוֹתֵר דְּנִשְׁמַחֵת בְּחֻגָּה כְּתִיב (דברים טז, יד) - בְּחֻגָּה וְלֹא בְּאִשְׁתֶּךָ (בבלי מו"ק ח, ע"ב); אבל בפורים מותר... (שם).

ומה המצב בלשון הדיבור בימינו? הגדרתו הראשונה של מילון אבן שושן ל"חג" היא: "יום טוב, יום שמחה שנקבע לזכר מאורע חשוב, לאומי או דתי", ובין ערכי המשנה נמצא: "חג האורים, חג החנוכה". כמו כן, סדרת ספרי הלכה העוסקת בכל מועדי ישראל, כולל חנוכה ופורים (מאת הרמ"מ קארפ), נקראת בשם "הלכות חג בחג"³⁵.

ואולם, יש דווקנים הנמנעים מלברך "חג שמח" בחנוכה ובשאר מועדים שאין בהם קרבן חגיגי. אם כן, כיצד מברכין? "חנוכה שמח". אך גם על כך יוצא קצף הנקרנין, המעירים שהואיל וחנוכה לשון נקבה, יש לומר "חנוכה שמחה"! ויש מהדרין לברך "חנוכה לשמחה" (על דרך לשון "מועדים לשמחה"). כיו"ב יש מדקדקים בפורים לברך "פורים שמחים"!

אך נראה כי אפשר להכשיר את כל הברכות האלה: "חנוכה שמח" הרי הוא כעין מקרא קצר: "[חג] חנוכה שמח" (ומי שלא נוח לו עם המילה "חג", אז: "[יום] חנוכה שמח"). וכך כתב אבינרי: "שמות החגים ישמשו לעולם בלשון זכר, ואפילו אם השם עצמו הוא לשון נקבה או רבים, למשל: פורים שמח, סוכות נעים, החנוכה עבר מהר³⁶" (עמ' 170). גם ברכת "חג שמח" כשרה לבוא בקהל³⁷, אף על חג שאין בו שום קרבן, שהרי "לשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד, וכל שכן לשון בני אדם לחוד"³⁸. ומה בדבר חגי אומות העולם? האם גם עליהם ראוי לפרוס את השם "חג"? אף על פי ששגור בפי רבים "חג המולד"³⁹, נראים דבריו של אבינרי (אבינרי, תשכ"ה, עמ' 171): אבותינו נהגו בגולה לקרוא לחגי הנוצרים בשם 'חגאי'⁴⁰, לגנאי... גם במסכת עבודה זרה (דף יא, ב) נקרא חג הערביים בלשון נקבה: 'חגתא דטייעי'...

³³ ראו שולחן ערוך, או"ח, סימן תרסח; ברכי יוסף, ס"ק א; שערי תשובה, ס"ק ב.

³⁴ העירני הרב ד"ר מרדכי הלפרין כי בתחילת מאמרו של הגר"ש זיין על פורים המשולש בהלכה (פורסם בשנת תשל"ד ע"י האגף לתרבות תורנית בעיריית ירושלים בתוך חוברת "דינים ומנהגים על פורים המשולש וערב פסח שחל בשבת") הוא מצדיק את הכינוי "חג הפורים" כך: "רב סעדיה גאון בסידורו, עמ' קלא, כולל את פורים במערכת החגים". ברם, המעיין בסידור רס"ג יבחין כי במקור הערבי נכתב שפורים הוא אחד "מסבע אל עי'אד", כלומר אחד משבעת המועדים, אך אין מכאן ראייה לכלול את פורים "במערכת החגים".

³⁵ בביטוי תלמודי זה משמעות "חג" היא "חג הסוכות": "משה תיקן להם לישראל שיהו שואלין ודורשין בענינו של יום: הלכות פסח בפסח, הלכות עצרת בעצרת, והלכות חג בחג" (בבלי, מגילה ד, ע"א). כיו"ב, נקראות שתי סדרות ספרי הלכה על מועדי ישראל, כולל חנוכה ופורים, בשם "מקראי קדש" (הראשונה מאת הגרצ"פ פראנק זצ"ל והשנייה מאת ר' משה הררי נ"י). יש לציין שאפילו ראשי חדשים הנזכרים בתורה לא זכו לשם זה בלשון התורה (מכילתא, פרשת בא, ריש פרשה ט). ברם, לשון תורה לחוד ולשון מחברים אחרונים לחוד.

³⁶ ובעמ' 319 שם הוכיח כך מהתלמוד הירושלמי (ביכורים פ"א ה"ו): "הפרישן קודם לחנוכה, ועבר עליהן חנוכה", ולא "ועברה"!

³⁷ עיין בדברי אבינרי (אבינרי, תשכ"ה, עמ' 170) המגן על ברכה זו מפני התקפות אחרות.

³⁸ קביעה זו, שהיא הרחבה של דברי רבי יוחנן הנ"ל במבוא, נמצאת בדברי ראשונים ואחרונים, כגון: שו"ת דברי יציב, אה"ע, סימן פה.

³⁹ ואפילו אצל הגר"ע יוסף מצאנו לשון זו (שו"ת יביע אומר, ח"ז, יו"ד, סימן כ).

⁴⁰ על פי ישעיה יט, יז: "וְהָיְתָה אֶדְמַת יְהוּדָה לְמִצְרַיִם לְחָגָא", וכפי שמעיר אבן שושן במילונו (ערך "חגאי"), במבטא ישראלי יש לקרוא "חגאי" (קמץ חטוף).

אבותינו כפופי הגוף, קוממיות היתה בנשמתם, ותמיד הביטו על הגוי מלמעלה למטה... בנגוד גמור לרבים מן העם היושב בציון, המבקשים להתלעז ולהיות כגויים גמורים לכל דבר ולמלא כרסם בתרבות לא לנו... נשמור, אפוא, על ה'חגא' אשר הנחילונו אבותינו: בלעגם ובהתולס צוו לנו את החיים.

כאן המקום להעיר על מנהגם של קדמונינו לכנות בדרך גנאי⁴¹ את חגי הגוים: "יום אִידִם" (כאמור בשירת האזינו: דברים לב, לה) וכן "אידיהן", או "עידיהן" (נוסחאות רב ושמואל בפתחת מסכת עבודה זרה, כמובא בתלמוד הבבלי דף ב, א). על זלזול זה, כצפוי, לא עברה הצנזורה הנוצרית לסדר היום, ובדרך כלל היא שְׁלָחָה וְהִקְדִּיחָה בנוסח המכובד יותר: "חג"⁴². מן הראוי לזנוח את הרגלי הלשון שנכפו עלינו בגלות, ולהחזיר עטרה ליושנה, וּלְהַבְדִּיל בֵּין הַקִּדְּשׁ וּבֵין הַחֵל, בֵּין הַטְּמֵא וּבֵין הַטְּהוֹר וּבֵין יִשְׂרָאֵל לַעֲמִים.⁴³ מסקנה: אין שום חשש בברכת "חג שמח" גם ביום העצמאות. אפשר גם לברך "מועדים לשמחה", ויש מברכים "מועדים לשמחה לגאולה שלימה". ודעבד כמר עבד.

- ראו גם "חג שמח ומועדים לשמחה" באתר האקדמיה ללשון העברית ([קישור](#))
- "משמעותם של שמות החגים" מאת: יצחק שלו, לשוננו לעם, כרך כו חוברות ג-ד (תשל"ה), עמ' 67-74 ([קישור](#))
- בְּרָכוֹת וּבְטוּיֵי נְמוֹס (תרפ"ח) ([קישור](#))

איחולי פורים:

במרחשוון תשפ"ג סיימתי לכתוב מחקרן בעזרת שאלון בשם "מושגי זמן ואיחולים שהזמן גרמם" [למעוניינים, ניתן לקבלו ב**דוא"ל**].

מתוך המיזם הקולי "נפש יהודית":

47. מרבים בשמחה

<https://www.maanelashon.org/?p=308>

41. וְטוֹב לֵב מִשְׂתֵּה תְמִיד (משלי טו, טו)

⁴¹ כינויי גנאי, לעג וזלזול בעבודה זרה נועדו לסייע במיגור השפעתה, בהתאם למצות התורה לאַבֵּד עבודה זרה, "והכוונה שלא נניח רושם לעבודה זרה, ועל זה נאמר (דברים יב, ב) 'אֲבַד תִּאֲבָדוּן אֶת כָּל הַמְקוֹמוֹת אֲשֶׁר עֲבָדוּ שָׁם הַגּוֹיִם'... משרשי המצוה למחות שם עבודה זרה וכל זכרה מן העולם, (ספר החינוך מצוה תל"ו). כך נהגו נביאי ישראל ('וַיִּהְיֶה בָּהֶם אֱלֹהִים'; מלכים א' יח, כז, כמובא בקיצור שולחן ערוך ל, ו), וכן הורונו חז"ל (בבלי מגילה כה, ב) ופוסקי ההלכה (כגון שו"ת אגרות משה חלק יו"ד ב סימן נג).

⁴² "ביום אידם" (בבלי ערובין פ, א; אגב, בפירוש ר"ח על אתר לא שובש הנוסח המקורי); "יום איד" (פירוש רש"י שבת כט, ב ד"ה מפני נכרים, ועוד) "איד" (הלכות עבודה זרה לרמב"ם פ"ט ה"ה, ובכל אותו הפרק).

⁴³ על פי ויקרא י, י ונוסח ההבדלה שתיקנו חז"ל למוצאי שבת.

<https://www.maanelashon.org/?p=293>

46. מה משותף לפרשת פקודי, פרשת פרה וחג פורים?

<https://www.maanelashon.org/?p=306>

51. זכר עמלק יגע

<https://www.maanelashon.org/?p=322>

52. ברוך מרדכי או מרדכי

<https://www.maanelashon.org/?p=324>

קישורים נוספים:

1. קישור לכלל הקבצים של פורים ששולח צבי שביט (שטרן) כאן

2. ענייני לשון נוספים על פורים:

[האקדמיה ללשון העברית](#) > [בית ובכיתה](#) > [עברית לכל מועד](#)

[תחומים פורים - האקדמיה ללשון העברית \(hebrew-academy.org.il\)](http://hebrew-academy.org.il)

תושלב"ע

^א מאמרו בעניין זה ובעניין "זכר-זכר" התפרסם במגדים בשנת תש"ן ויצא לאור גם כקונטרס מיוחד, ומופיע בגרסה מלאה באתר מכללת הרצוג: <http://www.herzog.ac.il/main/megadim/10breuer.html> (העירוני שהקישור המעודכן למאמרו של הרב ברויאר ז"ל "מקראות שיש להם הכרע" (מגדים י) הוא זה:

http://www.herzog.ac.il/index.php?option=com_content&task=view&id=739&Itemid=657

תודה לגלעד הרשושנים, גבעת שמואל).

להלן תורף דבריו:

מנהג מקובל בקהילות האשכנזים לקרוא שתי פעמים את הפסוקים שבמגילת אסתר, שנוסחם נחשב 'מוטל בספק'. קוראים "להשמיד ולהרג ולאבד", וחוזרים וקוראים "להשמיד ולהרג ולאבד" (אסתר, ח', יא); קוראים "ואיש לא עמד בפניהם", וחוזרים וקוראים "ואיש לא עמד בפניהם" (אסתר, ט', ב). בכך מבקשים לצאת ידי הספק שנתעורר ביחס לשני הפסוקים האלה: כי הסופרים האשכנזים כותבים במגילה "להרג", "בפניהם"; אולם כבר הורה בעל מנחת שיי, שהנוסח הנכון הוא "ולהרג", "לפניהם". משום כך קוראים את שני הנוסחים האלה בבחינת "הילכך נימרינהו לתרווייהו": קוראים את מה שכתוב במגילה וחוזרים וקוראים את מה שראוי היה להיות כתוב במגילה.

מקורו של הנוסח האשכנזי המוטעה - "להרג", "בפניהם" - הוא במקראות גדולות דפוס ויניציאה רפ"ד--רפ"ו. מהדורה זו הוגהה בידי יעקב בן חיים בן יצחק בן אדוניהו, שטרח - כמיטב יכולתו - לנקות אותה מהשגיאות הרבות, שהיו מצויות בכתבי-היד האשכנזים שבאותה תקופה; והוא גם הוסיף לה מסורה גדולה ומסורה קטנה, שליקט אותה מכתבי-יד שונים. מהדורה זו הועתקה אחר-כך במהדורות רבות בוויניציאה ובערים אחרות כגון אמסטרדם ווארשה; וגלגולה האחרון הוא במקראות גדולות הנפוצות כיום בציבור, שצולמו ממהדורת וארשה.

אולם אף-על-פי שיעקב בן חיים טרח הרבה על הגהת נוסח המקרא, הוא לא הוציא מתחת ידו דבר מתוקן. שכן יש במהדורה שלו אלפי שגיאות בכתב, בניקוד ובטעמים. שגיאות הכתיב שלו נוגעות בעיקר למלא וחסר, אך יש שם גם חילופי א-ה, ב--כ, השמטות או הוספות של ו הגייה או החלפות של מלים שלמות. על מדוכה זו ישב תחילה ר' מנחם די לונזאנו בעל אור תורה, שתיקן את כל השגיאות שמצא בנוסח התורה. והשלים את מלאכתו ר' ידידיה מנורצי, בעל מנחת שי, שתיקן את השגיאות שמצא בכל המקרא: בתורה, בנביאים ובכתובים. הגהות אלה של בעל מנחת שי נתקבלו אחר-כך ברוב תפוצות ישראל. רגילים לומר, שמקראות גדולות דפוס ויניציאה מייצג את 'הנוסח המקובל בישראל'. אלא שאין הדברים אמורים באותה מהדורה, שיצאה מתחת ידו של יעקב בן חיים עצמו, אלא הם אמורים במהדורתו של יעקב בן חיים, כפי שתוקנה על-ידי בעל מנחת שי.

ועל-פי הדברים האלה עלינו להבין את נוסח מגילת אסתר, כפי שנתקבל בעדה האשכנזית. יש במהדורת יעקב בן חיים שתיים עשרה שגיאות כתיב במגילה. עשר שגיאות במלא וחסר: תבא (א', יט - צ"ל: תבוא), בתולת (ב', ב - צ"ל: בתולות), ישב (ב', כא), ויבא (ד', ט), יודעים (ד', יא), אהשרש (ו', ב), והלבשו (ו', ט), ומשלוש (ט', כב), לקיים (ט', לא), לרוב (י', ג), ושתי שגיאות אחרות: להרג, בפניהם, שכבר הובאו לעיל. עשר מתוך שתיים עשרה השגיאות האלה - למעט רק והלבשו [1], לקיים [2] - תוקנו בידי בעל מנחת שי [3]. והואיל והוא נחשב סמכות בכל הנוגע לנוסח המקרא, יכולים היינו לצפות, שכל התיקונים האלה יתקבלו על-ידי הסופרים והמדפיסים; ונוסח המגילה יהיה מתאים אפוא כמעט בכל מקום למה שנקבע במסורה.

אולם דברים אלה נתקיימו רק בחלקם. כי הסופרים והמדפיסים קיבלו את כל תיקוניו של בעל מנחת שי, הנוגעים לכתיב מלא או חסר [4]; כנגד זה שני התיקונים הנוגעים לאותיות השימוש - ולהרג, לפניהם - לא פשטו בציבור; ועדיין המגילות האשכנזיות והדפוסים המקובלים - כגון מהדורת טריס, שצולמה אחר-כך בהוצאות יבנה, אשכול וסיני - מציגות את הנוסח המוטעה של יעקב בן חיים: להרג, בפניהם.

דברים אלה מוכיחים, שבעל מנחת שי לבדו לא נחשב מעולם סמכות מוחלטת וסופית, ומבחינה זו יש להבחין בין הגהות מנחת שי לתורה ובין הגהותיו לנ"ך. בכתב התורה הלך מנחת שי בעקבות אור תורה; ואור תורה הלך בעקבות הרמ"ה, שהיה מגדולי הראשונים, והכרעותיו ביחס לכתיב התורה נתקבלו כולן בעדה האשכנזית. ורק במקומות המועטים, שהרמ"ה נשאר בהם בספק, הכריע אור תורה על-פי דעת עצמו. נמצא, שכתב התורה נקבע בכל מקום על פי שניים עדים או על פי שלושה עדים; ודי היה בעדים הנאמנים האלה כדי להוציא את הספק מלבו של כל אדם; שונה הדבר בכתיב נביאים וכתובים - כולל גם מגילת אסתר. שהרי הרמ"ה ובעל אור תורה עסקו רק בתורה, ואילו בנ"ך פעל בעל מנחת שי לבדו; והיה עליו להכריע בכל הספקות על-פי דעת עצמו - בלא כל סיוע של שאר גדולי ישראל. אולם דעת היחיד של בעל מנחת שי לא הספיקה כדי להוציא את הספק מלב הרבים.

ועל-פי הדברים האלה נוכל להסביר את העובדה, שהגהות מנחת שי למגילת אסתר נתקבלו רק באותם העניינים הנוגעים לכתיב מלא וחסר, ולא בשני העניינים הנוגעים לאותיות השימוש: ולהרג, לפניהם. שהרי זה מן המפורסמות, שמגילת אסתר איננה נפסלת על-ידי כתיב משובש - ואפילו על-ידי השמטת תיבות שלמות - ובלבד שהקורא יקרא בפיו את הנוסח כהלכה⁵. אולם שיבושי כתיב מלא או חסר אינם משנים את הקריאה; כנגד זה שיבושים הנוגעים לאותיות השימוש - כגון להרג-- ולהרג, בפניהם--לפניהם - יש בהם כדי לשנות את הקריאה; ואם יקרא הקורא את הנוסח המשובש הכתוב במגילה, יש מקום לחשוש, שלא יצא כלל ידי חובת הקריאה.

ועל-פי זה נוכל לתאר כך את התפתחות הנוסח האשכנזי של מגילת אסתר: בתחילה היו הסופרים כותבים את המגילות על-פי נוסח כתבי-היד האשכנזיים, כפי שהועתק במהדורתו המשובשת של יעקב בן חיים. אך במשך הזמן הוכרה סמכותו של בעל מנחת שי, והגהותיו פשטו בציבור. מכאן ואילך העתיקו את נוסחו של יעקב בן חיים, כפי שתוקן על-ידי בעל מנחת שי. אך הם נהגו כן רק בכל התיקונים הנוגעים למלא וחסר; שכן כדאי הוא בעל מנחת שי לסמוך עליו בעניינים כגון אלה; שהרי אפילו יתברר שדעתו מוטעית, אין בכך כלום; שהרי אין המגילה נפסלת על-ידי טעויות מסוג זה, וגם הקריאה איננה משתנה על ידיהן. אולם כאשר הגיעו לשני התיקונים המשנים את הקריאה - ולהרג, לפניהם - נרתעו. כאן לא מלאם לבם לשנות את המנהג הקדום; וגם סמכותו של בעל מנחת שי לא הספיקה. ומסתבר, שכך אמרו לעצמם: הואיל והנוסח מוטל כאן בספק, והכרעה מוטעית עלולה להכשיל את הרבים, הרי שב ואל תעשה עדיף. משום כך השאירו את הנוסח הישן של יעקב בן חיים, ולא החליפו אותו בנוסח החדש של בעל מנחת שי.

ואפשר עוד לשער, שהייתה גם סיבה מעשית לרתיעת הסופרים לשנות את הנוסח בשני העניינים האלה. הנקל לסופרים לבצע את הוראות מנחת שי בכל הנוגע לכתיב מלא וחסר; שהרי התיקונים האלה אינם מגיעים לידיעת הציבור הרחב; ומי ששקנה את המגילה מידי הסופר לא ירגיש כלל, שהסופר שינה את הנוסח שהיה מקובל מקדמת דנא. שונה הדבר בשני התיקונים האלה הנוגעים לאותיות השימוש. שהרי בכל המגילות הכתובות והמדפוסות שבידי הציבור כתוב עדיין: להרג, בפניהם; ורק מגילה זו, שהסופר כותב עתה לצורך אחד מבני העיר, מציגה נוסח חדש: ולהרג, לפניהם. ואם אותו אדם יקרא בציבור מתוך המגילה שלו,

תעורר מהומה בבית-הכנסת; ולא תנוח דעת השומעים, עד שלא יחליף את מגילתו במגילה כשרה למהדרין, ויקרא מתוכה את הנוסח המקובל: להרג, בפניהם. והקונה יבוא בתרעומת אל הסופר, שהכשיל אותו במגילה שאינה כשרה לכתחילה. ובוודאי אין הסופר חייב לסכן את פרנסתו בשל נוסח, שרק בעל מנחת שי מעיד עליו - ומי יודע, אם הדין עמו.

כל הדברים האלה רמוזים, כנראה, בדברי ר' שלמה גנצפריד, בעל קסת הסופר. המחבר הזה ידוע לרבים על-ידי ספרו קיצור שולחן ערוך; והוא ידוע לסופרים במיוחד על-ידי ספרו קסת הסופר. בספר זה הוא בירר את הלכות כתיבת ספר תורה וגם קבע את נוסח הכתיב של התורה ושל מגילת אסתר. כשהוא מגיע למחלוקת להרג--ולהרג (אסתר, ח', יא) הוא מספר, שאחד מגדולי הרבנים הביא לו ראיה ברורה מן המסורה, שהנוסח הנכון הוא ולהרג - כדעת מנחת שי. ועל ראיה זו לא היה בידי ר' שלמה גנצפריד להשיב דבר דבור על אופניו. אף-על-פי-כן הוא סיים: "ובכל זאת לפע"ד קשה לשנות המנהג". הוזה אומר: אחרי שכבר נהגו לכתוב וגם לקרוא "להרג", קשה לשנות את המנהג - מחמת הספק שעודנו מכרסם בלב וגם מפני תרעומת הציבור.

כך אירע, שכל מגילות האשכנזים מציגות נוסח של מגילת אסתר, שאיננו מתאים למסורה. ונוסח מוטעה זה לא היה מצוי רק במגילה הכתובה, אלא הוא גם הנוסח שהיה נקרא בציבור במשך מאות בשנים. ויש לנו עדות על כך, שעוד בימי בעל קסת הסופר - לפני כמאה וחמשים שנה - היו קהילות האשכנזים קוראות רק את הנוסח הזה בלבד. ואלמלא הכלל של "דילוגו עלי אהבה", הייתה שורת הדין נותנת, שלא יצאו כלל ידי חובת קריאת המגילה.

אולם מצב זה לא היה יכול להימשך. שהרי קושטא קאי, שיקרא לא קאי. והכרעתו של בעל מנחת שי - בצירוף הראיות החד-משמעיות מן המסורה - הגיעו בסופו של דבר לידיעת הציבור. ולא היה אפשר עוד להתעלם מן העובדה, שנוסח מגילת אסתר, כפי שהוא מקובל בידי האשכנזים, הוא נוסח שאין לו שחר, המכשיל את הציבור מדי שנה בשנה. ראשית התיקון היה מצער ומהוסס. בעל קסת הסופר מעיד (שם) על רבו, בעל אמרי אש, ש"היה נוהג שלאחר שקרא 'להרג' אמר בלחש, 'ולהרג'". ומנהג היחיד של בעל אמרי אש פשט אחר-כך בכל קהילות האשכנזים: אחרי שהקורא אמר "להרג", הוא הוסיף - לא בלחש, אלא בקול רם - "ולהרג". וכעין זה נוהגים גם ביחס אל "בפניהם"--"לפניהם". ובלוח מנהגי ארץ-ישראל של רי"מ טוקצ'ינסקי כבר נאמר (בהלכות פורים), שנוהגים לקרוא את כל הפסוק כולו שתי פעמים (כלומר: פעם אחת על-פי הנוסח המשובש הכתוב במגילה ופעם אחת על-פי הנוסח המתוקן של מנחת שי).

ונמצינו למדים מכל זה: המנהג האשכנזי לכפול את קריאת שני הפסוקים האלה איננו מנהג ותיק המקובל בידי הקהילות מקדמת דנא, אלא מנהג חדש, שפשט רק בדורות האחרונים. משום כך ראשים אנו לשאול, שמה הגיעה השעה להוסיף תיקון לתיקון הזה; שמה כבר הוכשרה העת לפשוט את הספק הזה, שלאמתו של דבר איננו בגדר ספק כלל; ויהיה בכך משום תוספת שמחת פורים - שהרי אין שמחה כהתרת הספקות.

לכול לראש יש להזכיר, שכל הספק הזה קיים רק בקרב העדה האשכנזית. ואילו הספרדים - ואין צריך לומר התימנים - אינם יודעים דבר מכל האנדרלמוסאי הזאת. מגילותיהם נכתבות ונקראות כהלכה - ולהרג, לפניהם - ומעולם לא עלה על דעת איש מהם להטיל ספק בדבר. וזה הוא כשלעצמו נימוק כבד-משקל לשוב ולדון בפרשה זו. שהרי עד כה שמענו רק שיש תפילה אשכנזית, תפילה ספרדית ותפילה תימנית. אך הנה מתברר עתה, שגם התורה שבידינו איננה תורה אחת, אלא יש - לפחות במגילת אסתר [6] - תורה בנוסח אשכנזי ותורה בנוסח ספרדי ותימני. וזה הוא דבר שהדעת איננה סובלת אותו.

משום כך חובה עלינו לעיין בהערות המסורה שנמסרו ביחס לשני הפסוקים האלה; נבדוק, אם יש ממש באותה 'תורה בנוסח אשכנזי', ואם ראוי להוסיף ולקיים אותה בצד 'התורה בנוסח הספרדי והתימני'...

...וזמנה, שדי בכל אלה כדי להוציא את הספק מלבו של כל אדם; והרי זה מעתה ודאי גמור, שהמסורה כתבה "ולהרג", "לפניהם"; ואילו נוסח יעקב בן חיים - "להרג", "בפניהם" - הוא שיבוש שאין לו שורש וענף. אולם יש בידינו ראיה נוספת, השקולה כנגד כל הראיות; ודי היה בראיה זו לבדה כדי להוציא את נוסחו של יעקב בן חיים מן המגילה הכתובה והנקראת - עד שלא יישאר לו זכר כלל.

כבר הזכרנו לעיל את כתב-יד לנינגרד, שנכתב בסמוך לתקופת המסורה. כתב-יד זה וכתבי-יד אחרים שנכתבו באותה תקופה נתגלו רק בדורות האחרונים, ועדיין לא היו ידועים בימי מנחת שי וקסת הסופר. אליהם יש לצרף את כתב-היד המפורסם, הידוע בשם כתר ארם צובה. כתב-יד זה הוגה, נוקד ומוסר על-ידי אהרן בן אשר, הנחשב אחרון בעלי המסורה. די היה בעצם השם הזה כדי להקנות חשיבות עליונה לכתר. שהרי כלל ישראל קיבל על עצמו את נוסח המקרא, כפי שנקבע על-ידי חכמי המסורה 'המערביים' שבטבריה. ולפיכך כתב-יד שיצא מתחת ידו של אהרן בן אשר - שחתם את המסורה הזאת - ראוי להיחשב סמכות מוחלטת שאין עליה ערעור.

אולם עיקר מעלתו של הכתר איננה בייחוסו, אלא בחשיבות שייחס לו הרמב"ם. הרמב"ם הזכיר את כתב-היד הזה בהלכות ספר תורה, פרק ת, הלכה ד. בהלכה זו מוסר הרמב"ם רשימה מלאה של כל הפרשות הפתוחות והסתומות שבתורה; אותה רשימה מועתקת מהכתר, וכך כותב שם הרמב"ם: "וספר שממכנו עליו בדברים אלו הוא הספר הידוע במצרים שהוא כולל ארבעה ועשרים ספרים שהיה בירושלים מכמה שנים להגיה ממנו הספרים ועליו היו הכול סומכין לפי שהגיהו בן אשר ודקדק בו שנים הרבה והגיהו פעמים רבות כמו שהעתיקו ועליו סמכתי בספר התורה שכתבתי כהלכתו".

דברים אלו של הרמב"ם פרסמו את הכתר בכל ישראל והקנו לו סמכות של פוסק אחרון. כאשר הגיע אחרי גלגולים רבים לארם צובה - היא חלב שבסוריה - היו רבים מכתתים את רגליהם ונוודים לחלב על מנת לפשוט את הספקות שבנוסח המקרא ולהכריע בין המחלוקות. יהודי חלב ייחסו לכתר קדושה יתרה, ולפיכך לא הרשו לצלם אותו. ולפעמים גם לא הרשו לאיש זר לעיין בכתר בעצמו. אלא כך היו נוהגים: כאשר הופנתה אליהם שאלה על נוסח המקרא, היה הממונה מעיין בכתב-היד, ומודיע לשואל, מה הוא נוסח הכתר.

בשנת תש"ח שרפו פורעים את בית-הכנסת, שהכתר נשמר שם. יהודי חלב מסרו את נפשם על הצלתו; אך תוך כדי מאמצי ההצלה אבד או נשרף כשליש מכתב-היד - בתחילתו ובסופו. אבדה כל התורה עד אמצע פרשת כי תבוא; ואבד רוב שיר השירים וכל קהלת, איכה, אסתר, דניאל ועזרא. מכל מקום, רובו של הכתר ניצל והגיע בסופו של דבר לירושלים; ותצלום של כתב-היד עומד היום לרשות הציבור [9].

מי שבדוק את הכתר ימצא שזה הוא כתב-יד יחיד במינו [10], שאין דומה לו בין כל כתבי-היד והדפוסים. שכן בכל כתבי-היד והדפוסים שבידינו יש מאות תיבות בנביאים וכתובים, שכתובים איננו מתאים להוראות המסורה; ואילו נוסח הכתר מתאים להוראות המסורה בכל מקום - כמעט בלי יוצא מן הכלל [11]. ודייקנות זו היא כמעט למעלה מכוח אנוש; וכל סופר יוכל להעיד על כך מנסיונו - אפילו בכתבית ספר תורה. קל וחומר הדברים אמורים בנביאים וכתובים. שהרי נוסח המסורה של נביאים וכתובים לא היה ידוע אז - וגם היום עדיין איננו ידוע. הסופר לא היה יכול להעתיק את הנוסח מן הספר המדויק שלפניו - שהרי גם הספר שהוא העתיק ממנו היה מלא שיבושים; אלא המסרן היה חייב להתאים את הכתיב להוראות המסורה, המפורזות באלפי כללים, שבחלקם ערוכים בשפת חידות. ושום מסרן לא הצליח במשימה זו - אפילו בקירוב - למעט רק כתר ארם צובה.

נמצא, שמעלתו של הכתר איננה תלויה רק באנשים הגדולים הקשורים אליו - באהרן בן אשר שהגיה אותו וברמב"ם שהעיד עליו; אלא אפילו היה זה כתב-יד אנונימי, שמסרנו איננו ידוע, ושום גדול בישראל לא עמד על טיבו - ראוי היה לתת לו את כתר הבכורה ולעשות אותו אבן פינה לקביעת נוסח המקרא. על פיו היה ראוי לפשוט את כל הספקות ולהכריע בין המחלוקות.

ברור מכל הדברים האלה, שאילו הייתה בידינו מגילת אסתר של כתר ארם צובה, שוב לא הייתה סוגיה זו מסופקת בידינו; אלא היינו מעיינים בכתר וקובעים על-פיו את נוסח המגילה - בכתב וגם בעל פה. אולם, כאמור כבר לעיל, סופו של הכתר - הכולל גם את אסתר - איננו בידינו. אף-על-פי-כן יש בידינו היום לומר בוודאות, מה היה נוסח הכתר בשני הפסוקים, הנחשבים 'מוטלים בספק' בעדה האשכנזית.

הספק של בפניהם--לפניהם כבר נפשט בוודאות מאותו חלק של הכתר שנשתתיר בידינו. שהרי ביהושע, כ"א, מב, וגם ביחזקאל, ו', ט, כתוב בכתר: "בפניהם", והמסורה הקטנה של הכתר מוסרת ביהושע שם: בפניהם - ב'. ומכאן, שנוסח הכתר באסתר, ט', ב, היה "לפניהם"; שאילו היה כתוב שם "בפניהם", כבר הייתה תיבה זו מצויה שלוש פעמים במקרא. מי שמכיר את דייקנותו המופלגת של הכתר ואת ההתאמה המוחלטת הקיימת בו בין נוסח המקרא ובין המסורה, איננו יכול להעלות על הדעת, שהכתר ימסור על תיבה מסוימת, שהיא מצויה שתי פעמים במקרא - ואף-על-פי-כן יכתוב אותה שלוש פעמים.

אולם אף-על-פי שזו היא ראייה שאין עליה תשובה, יש בידינו ראייה גדולה עוד יותר, וזו נוגעת לשני הפסוקים 'המסופקים' כאחד. כבר הזכרנו לעיל, שחכמים וסופרים היו נוהגים לפנות לארם צובה כדי לפשוט מהכתר את הספקות הנוגעים לנוסח המקרא. ביניהם יש להזכיר במיוחד את ר' יעקב ספיר, יליד צפת ואיש ירושלים, שנתפרסם - בין השאר - בזכות ספרו הגדול אבן ספיר. בספר זה הוא מתאר את מסעותיו בעולם כשליח קהילת הפרושים שבירושלים, ויש שם תיאור מעמיק ומרתק של יהדות תימן, אורחותיה ומנהגיה בקודש ובחול. ר' יעקב ספיר היה תלמיד חכם מובהק, בעל אופקים רחבים ובקי בהוויות העולם. משום כך הרי זה מובן, שלא הניח ידו גם מאותם מקצועות התורה, שאינם במרכז ההתעניינות של רוב תלמידי חכמים - כגון שאלות הנוגעות לנוסח המקרא. מסתבר, שבעיות אלה הדריכו אותו מנוחה. ולפיכך רשם לפניו כ-550 שאלות, הנוגעות לנוסח התורה, ההפטרות ומגילת אסתר. ובשנת תרי"ז (1857) שלח את השאלות האלה מירושלים לארם צובה על-ידי שליח בשם יעקב זאב. שם הוגשו השאלות אל ר' מנשה סיתהון, והלה בדק בגוף הכתר ורשם את נוסח הכתר בצד השאלה שהובאה לפניו בכתב.

כתב-היד הכולל את השאלות והתשובות האלה קרוי "מאורות נתן". החלק הנוגע לספר בראשית ושמות כבר נתפרסם לפני כ-125 שנה בכתב העת "הלבנון" [12]. העתק של כתב-היד כולו נתגלה בדורנו על-ידי פרופ' משה גושן-גוטשטיין, והוא תואר על ידו בכתב-העת טקסטוס, 2, עמ' 53 ואילך. ומסתבר, שעוד לפני כן נתגלה כתב-היד על-ידי דודי, ר' אליעזר אלינר ז"ל, יקיר ירושלים [13]. כתב-יד זה יצא לאור בימים אלה ממש על-ידי מר רפי זר בכתב-העת לשוננו [14]. והנה מתברר, שר' יעקב ספיר כבר שאל על נוסח הכתר ביחס לשני הפסוקים הנדונים כאן...

דומה, שדי בעדות זו לבדה כדי להוציא מן הלב גם את השריד האחרון של הרהור ספק; ואין עוד כל פקפוק, שאכן הנוסח הנכון הוא: ולהרג, לפנייהם. אולם גם בכך עדיין לא תמה מסכת ההוכחות בפרשה זו. שכן העדות שהגיעה אלינו באמצעות ר' יעקב ספיר קיבלה חיזוק מפתיע ממקום אחר - וגם זאת בימים אלה ממש.

יש להזכיר כאן את ר' שלום שכנא ילין, אביו של ר' אריה ליב, בעל יפה עיניים על הש"ס וספרים אחרים. ר' שלום שכנא היה יליד ליטא, והוא עלה לירושלים בשנת 1858. הוא עבד כמגיה, ובמסגרת עבודה זו התעניין בבעיות מסורה ונוסח המקרא, והיה מומחה במקצוע זה. דבר זה ניכר מההערות הרבות והמעניינות שרשם בגיליון של מקראות גדולות שבידו, שראיתי אותן בעיני ועמדתי על טיבן. הייתה זו משאת נפשו לנסוע לארם צובה כדי לפשוט מהכתר את כל ספקותיו ביחס לנוסח המקרא. וכבר היה בידי גם כתב שליחות מרבני ירושלים לרבני ארם צובה, כדי שהללו ירשו לו לעיין בכתר. אולם מסיבות שונות לא עלה בידו להגשים את חלומו. ובסוף ימיו, כאשר כבר היה זקן מופלג, העביר את השליחות לידי חתנו, ר' יהושע קמחי. וכך נסע ר' יהושע קמחי לארם צובה; בידי הייתה מהדורה קטנה של תנ"ך מודפס, שחוננו, ר' שלום שכנא ילין, רשם בה בגיליון את הערותיו ואת ספקותיו ביחס לנוסח המקרא.

אחרי פטירתו של ר' שלום שכנא עברו מהדורות התנ"ך שבידו לידי צאצאיו, ועזובו היה מונח בעליית גג של אחד מבתי ירושלים, שהיה מוחזק בידי משפחתו. הללו לא ידעו כלל, איזה אוצר בלום מצוי ברשותם; ובאחד הימים מסרו את הכול לידי תלמיד ישיבת הר עציון על מנת שיעשה בו כרצונו. אותו בן ישיבה פנה אל תלמידי מר יוסף עופר, שהוא מטובי החוקרים הצעירים בתחום המסורה. והלה עמד מיד על חשיבות התגלית שנקרתה לפניו; והוא גם שהציל מן הגניזה - ממש ברגע האחרון - את מהדורת התנ"ך, שר' יהושע קמחי רשם בה הערות על נוסח הכתר.

המעין ברשימותיו של ר' יהושע קמחי ימצא, שהוא מסר את נוסח הכתר בכל אותם המקומות, שבהם חותנו העיר הערה על נוסח המקרא. וכך אנחנו מוצאים בשני המקראות הנדונים כאן: בגופו של התנ"ך מודפס הנוסח המשובש של יעקב בן חיים; על האות הראשונה של התיבה מסומן עיגול, ובגיליון רשומות הערות החותן וחתנו... וכך נמצאה עדותם מכוונת: גם שליחו של ר' יעקב ספיר וגם שליחו של ר' שלום שכנא ילין העידו, שנוסח הכתר היה: ולהרג, לפנייהם; ועל פי שניים עדים יקום דבר!

וזה הוא אפוא הכלל העולה מכל הדברים האלה:

א. כתב-היד העתיקים [15], שנכתבו בסמוך לתקופת המסורה, כותבים: ולהרג, לפנייהם [16]. וזה היה גם נוסח כתר ארם צובה, שנכתב על-ידי אהרן בן אשר, והרמב"ם סמך עליו.

ב. נוסח זה מוכח מכל הערות המסורה של כתב-היד העתיקים וגם של מקראות גדולות.

ג. גם מנחת שי מורה בפירושו לקבל את הנוסח הזה.

ותו לא מידי!

המסקנה הראשונה מכל זה צריכה להיות להורות לסופרים, להעביר מן המגילה את הנוסח המשובש של יעקב בן חיים: להרג, בפניהם. שאף-על-פי שאין המגילה נפסלת על-ידי הנוסח הזה הרי על כל פנים אותה תיבה נחשבת כאילו איננה כתובה במגילה; ונמצא, שהקורא קורא אותה על פה. ובוודאי לא זו הדרך המוציאה את היחיד ואת הציבור ידי חובה לכתחילה.

אולם בכך אין די. דומה, שאין עוד שום מקום לקיים את המנהג - שנתחדש בדורות האחרונים - לכפול את שני הפסוקים האלה בשעת קריאה. ולא עוד, אלא גם אין זה נכון, ואין זה לכבוד התורה ולא לכבוד הציבור. שהרי אותו משפט, הכולל את המלים "להרג", "בפניהם" הוא משפט של חול גמור, שאין לו שום מקור. והן לא יעלה על הדעת להפסיק את קריאת המגילה אפילו על-ידי אמירת אחד מפסוקי דומרא; קל וחומר שאין זה נכון להפסיק את הקריאה על-ידי אמירת משפט, שאחד מסופרי ימי-הביניים בדה אותו מלבו.

וראוי להוסיף כאן עוד שיקול נוסף, שגם הוא איננו עניין של מה בכך. כבר הזכרנו לעיל את עבודתו הגדולה של יעקב בן חיים בהתקנת נוסח המקרא ובעריכת המסורה. על עבודה זו הוא זכה להערכת חכמי דורו; ור' אליהו בחור כתב לו שיר הלל, שהודפס בסוף כרך הכתובים של מקראות גדולות דפוס ויניציאה רפ"ד-רפ"ו. אולם סופו של האיש הזה לא היה טוב כתחילתו, וזקנתו ביישה את ילדותו: בערוב ימיו הוא המיר את דתו והתנצר, וכך הוציא את עצמו מכלל ישראל. וכאשר מת, קרא עליו ר' אליהו בחור: "תהי נפשו צרורה בצרור נקוב!"

ועתה הגע בעצמך; עומדים לפנינו שני כוחות מתחרים: מצד אחד אהרן בן אשר, הרמב"ם, רבותינו בעלי המסורה ובעל מנחת שי; ומצד שני יעקב בן חיים בן יצחק אבן אדוניהו. ועדיין אין אנחנו מסוגלים להכריע בין שני הכוחות 'השקולים' האלה: בין בן אדוניהו - ובין אדוניהו הרמב"ם. וכאשר אנחנו קוראים את המגילה על-פי נוסח כל רבותינו נשמעם עדן, אנחנו גם מקימים גלעד ומזכרת נצח לאותו מומר משומד, שתרם לנו את הנוסח המשובש שלו [17]. יימחה זכר עמלק, אבל ייזכר לעד המומר בן אדוניהו - בצד בן אשר, בן מיימון ורבותינו, זכר כולם לברכה!?

דומה, שהגיעה השעה לתקן את המעוות הזה.

² ואגב, יש להעיר על מוזרותו של צירוף כינוי זה לימי פורים וחנוכה, אשר ודאי אינם יותר מראשי חדשים, עליהם אמרה המכילתא (בא, ריש פר' ט'): "...כִּי אֵשׁ יִהְיֶה קְרִיִּין קְרִיִּין קְרִיִּין" "מקרא קדש".
³ אני מתלבט רבות בשאלות כגון אלו: כמי יש להכריע בנושאי נוסח, מסורת, דקדוק ולשון; האם יש מעלה גדולה יותר לרב הבקי גם בנושאים אלה? ומה אם יש רב גדול שאינו בקי בנושאים אלה, ויש לעומתו הבקי בנושאים אלה אך אינו רב. והאם דעה של מדקדק שצוטטה ע"י פמ"ג, וממנו למ"ב, מחייבת יותר מדעת מדקדק אחר שלא צוטט ע"י הפוסקים? ומה הדין אם אותה דעת מדקדק מתבררת היום כמוטעית? שאלות אלה נוגעות למשל לפיסוק הטעמים במים אדירים; לניקוד יתגדל, בזמן הזה, וְכִּינּוּ לְחַיִּים, הַגֶּשֶׁם - המחודשים; לעשרות מחלוקות בפיסוק התפילה ומאות מחלוקות בנוסחה ובניקודה. ועוד...
⁴ ואולי כדאי לכתוב את תמצית ההערה למעלה, כהלכה ב"פנים", כגון:
"יש לכתוב במגילות את הנוסח המקורי/הנכון: לפניהם, ולהרג."
הניסוח של סעיף יג: "עוד מדיני המגילה ר' כאן במקורות" - מעט תמוה, שכן מובא רק ענין זה, ולא כפי שהייתי מצפה לשלל דינים.

האם ניסוח זה מכוון? אולי כדי שלא להכריע בגוף הספר באופן שיהנה סתירה לניסוח שבפרק ז', כה?
⁵ בתוך: עיוני מקרא ופרשנות, ד', אוניברסיטת בר אילן, תשנ"ז, עמ' 71 - 128.

לגבי טעותו של יואב ושאלת קדמות סימני הניקוד:
מתוך העמוד האחרון של עין יעקב:

חרוץ

כ"ב ס"י לח רבים וגדולים (וכראשם שחול נכסותם סריכס) סריכס שבגמם יאכ דקרא ובר
 נקפוזין תהה אבר הוא לפנינו נחמם נקודות . כי סריקד לא טדפ לכס . כי אם ס"י סגרים
 שטקדים נימיסה א"ך לא נקריס ליואג פעם אחת ספר פטקד לראות כי הוא נחמם נקודות . וע"י
 נחמרת הסמורת לרא"כ נכקמסה שליטיה ונפרונה כנפס לר"ס ארקוולקי ס"ס כ"ז וכנרן אלמס
 לרז"ס ביה סהטעות חדר ראשון אוס י"א ועוד מחנרים אחרונים , אלס סודו כי לא ידעו סריקוד .
 ואלס סבינו דברים לא מו"קיס :

ולר"עתי המסרס"ס האומרים כי גרים ולא דייק הוא דקורא כסטיס . וכמו שיפראו כיואג שקרא
 ובר נקפוזין תחת ובר נחמם נקודות לא נטן ידברו . כגפ נעמפך אם יקרא איס כל חלב
 גוי לא פאכלו נקפוזין תחת חלב נחמם נקודות הנחמם זאת ללמוד . בלא יאכ"כ את הסוסר ויחיר
 את האסור . [וגם קושית חת"ס ס"ג ע"ב ד"ס ומקרי דרדקי קשה סוד . איך יקרא רבא מקרי
 דרדקי סידרא דלא דבר בלא הוא סובר שבחא ממילא נפקא . וסירוש דחוק כי לדע"פ י"א סופגת
 גם כלומר עם סגוסים אחריו אבר ברבות ימים הוא פשוט שיחוקן . ואם לא ילמד כלל סודו
 לא יחוקן . וגם קושית חת"ס נסמחיס קי"כ ע"א ד"כ שבחא כ"י קשה סוד . ועל סירוש י"א
 לרברק] אכל פסע כדברים ולא דייק הוא כי לא מדקדק אחריו כללי סאון וקורא בסרו"ה ככתיבתו .
 וע"ז סובר רבא שבחא ממילא נפקא , כי סנקיאות כלסון סאורס עיני סלמדיס לדע"פ נאחרונה
 מכסס את כל"י דקדוק חסר ברשוסס לא סחשו מ"ז רסס . ולף כי ברשוסס יהפס נחממסו
 באיס עיני . יסן כי רבו לא סגיד לו . אכל נאחרונה יבין מרששו . אמס אם רבו למדו בסגוסיס
 ככל מדריס דסוד ססידה דלא דבר ובכחא כין דעל פל . כי סלמד כמשיבס לא יסן את סהטעות
 משלס . וכנס ידעו מס סאמרו סמדקקיס כי י"א סודו נכקל פ"ל סכחניס בסמיטת לב"י סגוליס
 או לניסס וסגול וכמו קמ"י . ק"ד . ק"ל . ק"ג . יט"ו כסמיטת פ"ק"י סניס (מ"א ו') ק"ד סכח
 (יקרא א') ק"ד אכ"ו (מכ"י כ"ד) . ק"ל א"ה (יחוקל י"ס) . אמס גם סכקל פ"ל יסכס כסמיטת
 לשס או למחם נקודות . וכמו ויעל פסע ק"ק"ן סכבן (סח"ס י"ס) ססוד סוד ק"ק"ן (כ"כ כסכר א"כ
 לבן סקדס וע"י נקמסה סג"י י"ס נ"ז 122) . ק"ד פלס"ס (ד"מ"ל י"א) ססוד סוד ק"ד , וזרע
 דקס ק"ד א"ה (מכ"י י"א) ססוד סוד ק"ד . חס סריכס סג"ס יאכ , דסוד קרא נאחמ ובר סמלן
 כדכחינ כסס או נחמם נקודות . אכל סכס כי סוד ססמיטת מן ק"ק"ן נקפוזין . ורבו לא סוד לו כי
 כסס סוס סוד סוד ססוד וכסמיטת . חס סכ"ל לו דוד וס"א א"כ ק"ק"ן ס"י כין ססוד וכן
 כסמיטת וס"א סביב לו אכ"ה (כ"ס גירסח סג"י וכן סוסן . א"ף כי גם גירסח סג"י י"א לייכב לפי
 דברי) ובר אקרון . ס"י ססוד קראתי אבר נקפוזין . וכאכר ס"יליס לרבו סיכ"י אק"יטן א"ל סחמס
 א"ה ובר סמלן (כ"ס סגירסח נע"י) . ס"י כי קראתי לפני כסכ"כ כאכר סוד לפני סכ"י לרדק
 כין ססוד וכן סוסן . ולכן קרא פליו סמקרא אחר עוסס מלכח ס"י רפיס . כי לא נאל לו סיסב .
 וסכס הקורא סיס לכן על דברים סאלס כי ככויס סס נע"ס . ולפ"ז סחשן סוס אכר סיס למשן
 סח כ"י ק"ה ססכקקיס (לפוט כי סנקודות נאחדו נימיס סאחרונים . ולפני כראשית לא ס"י
 ספריס סטקדים . משן סוד סוד . ויס לי כע"ס סוכח"ה רע"ה ונכוחות אכר סנקודות ס"י ימיס
 רכיס לפני דוחס ר"ל . וכאכר ססירוחי ק"ה מוס כספרי אור נקר . ואס ס"יכיס כסודי א"ל"ס ללרס :

ולדבריו אלה רבא דסובר מוהנין סאי דגרס ולא דייק לסיסרו אול דסובר ככרסוס ס"ג ס"ג
 לשלס ילמוד ארס תורס ואח"כ יכנה וסירש"י יסיין . וכע"ז י"ס ע"א ואכר רבא לשלס
 ליגריס איניס כ"י וס"ג דלא ידע מ"י קאמר . וכסעס ככל אלס דכנקיאות פל"ס לו א"ה סחש
 כסעין . וסעסס ז"ס אחרו ר"ל ככנה ס"ג ליגמר איניס וכדר ליכנר . כי סכנרל סכ"ל לו אחרו
 פכנקיאות . ואיך דסובר מוהנין סוד דייק ולא גריס סובר דסונ יוסר לסכ"ר כראשית א"ה
 סוכס סלמדת ולכ"ל ולק"ך א"ה ס"ס . ולא לרבות כלמוד כ"י דע"ה וסכ"ל . כי סן יכס
 כחכככס כ"ה סנין וכנקיאות לא סעיל לו . ולפ"ז סוס סחלוקת סוס עם סחלוקת סידוס כס"ף
 סודות ס"י וס"ך סריס ס"י סכס עדיף . ורק סחלוקת רבא ור"ד סוד כחלמדיס ססחל"ס ללמוד לו
 סס ליניס לרבו . וכסודות סוד סחלוקת כגדולי תורס וסכ"י לב . אכל סעסס ס"ס ככריס , לאכר
 אק"יאות סכ"ס יוסר ססעין כו"ס . ולכ"י סעין יוסר סכ"י כי סוד יאכ (ס א"ה וילך א"ה
 סלמדיס כרוך יוסר (וס"מ"ס כ"י סח"ס ככ"י) ליפס ק"ל כ"י כ"י . ל"י ס"י מ"ד ס"י) :

י"בס"ד

ונעשית תורה כשתי תורות

מתפלל הייתי שחרית בהיכל הישיבה הגבוהה והקדושה בשבת קודש פרשת זכור. והנה הכרוז קורא "עתה יקראו את קריאת זכור בנוסח אחד, ולאחר מוסף בשאר הנוסחים". ובעודי מביט תמה על מקראות גדולות שבידי לראות אם הוא חומש נוסח אשכנז או ספרד, והנה ארון הקודש נפתח ומתוכו מוצא ספר תורה נוסף...

עוד זה בא - זה מדבר: "יקראו עכשיו בכל הנוסחים". אם בנוסחים שונים עסקינן - הייתי מבין מדוע לקרוא את כולם, אך מתברר שאין אלו אלא מנגינות שונות ומבטאים שונים של אותו נוסח: הפעם הראשונה הייתה בס"ת ספרדי במבטא "ספרדי" בניגון אשכנזי (למעט חזרה על הפסוק האחרון בכדי לקרוא באופן שונה רק את הצירי של "זָכַר", אע"פ ש"עמלק" נשאר "עמלק" וכיו"ב - גם בקריאה השניה...)

הפעם השניה: מבטא "ספרדי" בניגון מרוקאי
הפעם הג': מבטא "ספרדי" בניגון ספרדי ירושלמי

הפעם הד': מבטא וניגון תימניים

הפעם הה': מבטא "ספרדי" בניגון אלג'ירי

ואח"כ קראו בס"ת האשכנזי במבטא "ספרדי" בניגון אשכנזי כנ"ל.

בינתיים בספרים, ומצאתי במקראי קודש פורים לר' משה הררי (א, יז) שמביא לעשות כן לענין מבטא שונה וספר תורה שונה. אך לא נזכר שם לחזור רק בשביל ניגון טעמים שונה (וע"ע שם בהערה מ"ד שכתב שאשכנזי הקורא בהברה ספרדית - א"צ לחזור על זָכַר). ואם כן, במקום שש קריאות ושני חצאים -- די היה בשלוש קריאות בשני המבטאים שנקראו (ספרדי ותימני, וכן בס"ת האשכנזי)!

אילו הייתה זו הבעיה היחידה - החרשתי!

ברם, מה שהביאני לכתוב שורות אלה, היה משפט ששמעתי לאחר הקריאה.

פלוגי אמר לאלמוני {בן אותה עדה}: "יישר כח שהוצאת אותנו ידי חובה!"

ותגובת אלמוני "כולם הוציאו אותנו ידי חובה!" (-) אשגנו שזו הייתה התגובה!

דברי פלוגי, שהשתמע מהם ששאר הקריאות לא הוציאנו יד"ח -- עוררו בי הרגשה נוגה של חוסר

אחדות, מעין כותרת מודעה זו [ומעין "כתב האישום" של האגני "ישנו עם.. מפורד"].

ואצטט משו"ת אגרות משה (או"ח ג' סימן ה'):

"...מוכרחין לומר שכל ההברות של כל הערות בשרין לדינא, דקריאת הליצה הא נקרא בלשון הקודש דוקא... ונמצא שנצטרך ללמד את האשה שתוכל לקרוא בכל ההברות, דאם לא כן נמצא שחליצות של הספרדים פסולות לדין, וחליצות שלנו פסול לספרדים! - שלא מצינו דבר כזה! ולכן משמע ששתי ההברות כשרים, שלכן אף שהאשה אינה יודעת אלא הברה אשכנזית או רק הברה ספרדית - כשרה החליצה... ומה שנחשב שתי ההברות כל אחת מהן לשון הקודש... הוא מטעם שאם יש קהל גדול שקוראין אותן האותיות והתיבות בנקודות שבלשון"ק בהברה קבועה - נחשב זה נ"כ לה"ק, אף שהוא שינוי מהברה שדברו אבותינו ושניתנה התורה..."

לפיכך, כל מה שמהדרין לקרוא כמה פעמים הוא הידור של דקדוק בקריאה לפי הדעות השונות, אע"פ

שבכל קריאה יוצאים יד"ח (דרך אגב, יש עוד כמה מבטאים שלא נקראו...).

אך האם לא יצא שכרנו בהפסדנו? האם הידור זה שווה את מחיר אחדותנו? את מחיר אחדות תורתנו?

[אגב, יש לזכור שאפי' בקריאת שמע קי"ל כרבי יוסי במתני': קרא ולא דקדק באותיותיה יצא].

^ח הרי לא מדובר כאן רק בשיבוש אלא בפגיעה בעיקרי האמונה. וזו לשון השלחן ערוך אורח חיים סימן קמא סעיף ח: כל תיבה שהיא קרי וכתוב, הלכה למשה מסיני שתהא נכתבה כמו שהיא בתורה ונקרית בענין אחר; ומעשה באחד שקרא כמו שהיא כתובה, בפני גדולי הדור: ה"ר יצחק אבובב והר"ר אברהם ואלאנסי והר"ר שמואל ואלאנסי בנו ז"ל, והתרו בו שיקרא כפי המסורה, ולא רצה, ונידוהו והורידוהו מהתיבה. ע"כ.

מי הוא זה ואיזה הוא אשר יערוב ליבו לבלע את הקודש. ולכן לקרוא קְאָרָם בלבד.

אפ"ר: השבוע הסתובבתי בגאולה, וראיתי שהרב צבי כהן מב"ב, הו"ל מגילת אסתר, ובה הערות

על קריאה נכונה וכיו"ב. וכן ראיתי מגילה שיו"ל בניו יורק בשם "הקריאה כהלכה" (ניתן להשיג

בטלפון: 0573161720, עולה 12 ש"ח), ובה סימנו מקומות מועדים לטעות. זכרנו ששניהם מציינים ש"יש

נוהגים" לחזור.

ראה הרחבה בנושא לקמן בתוספות תשע"ב, תוספת 3.

^ט השוה לדברי התוס' גיטין דף יא/א ד"ה שבתאי. גרסי' דשבתי שם ישראל הוא בכמה מקומות אבל שבתאי הוא רוח רעה

כדאמר בפרק כל הבשר (חולין קז): ומה לגבי השם: פנדא? האם יש ליצור בידול?

^י השוה למטרת תקנת הקריאה בתורה, ע"פ הגר"ד סולוביצ'יק ועוד, להוות דגם של מעמד הר סיני, "כיום

שניתנה" - לא רק זכר לעבר, אלא לחוויה מחודשת כאן ועכשיו.

^{יא} ההמשך בלשון רבים: וְיִשְׁמְעוּ עַל שְׁמֵיךָ וְיִלְכְּבוּ אַחֲרֵינוּ וְיִכְסְפוּ אֶת עֲרֹת אֲבִיכֶם וּפְנֵיכֶם אַחֲרֵינוּ וְעָרְוֹת אֲבִיכֶם לֹא רָאוּ:

רש"י: ויקח שם ויפת - אין כתיב כאן ויקחו אלא ויקח, לימד על שם שנתאמץ במצוה יותר מיפת, לכך זכו בניו לטלית של

ציצית, ויפת זכה לקבורה לבניו...

---

^ב תוספת ח' באדר תשס"ט: ובכך הוא גם מסביר את השינוי להלן (ו/ב) "בגתנא", שתוספת האות א' (והתנועה) האחרונה מצביעה על חשיבותו. תוספת ג' באדר תשס"ט: עיי"ש בראב"ע נוסח ב' ובפירושו ר' משה חלאיו בפסוקים כא, כג במהדורת תורת חיים.

^ג אכמ"ל בנוסח פסוק זה שהועתק מפרויקט השו"ת. ראה בגיליון ר' אליהו לויין על רות, שצ"ל, כמופיע בכתר ארם צובא ללא היסוס (כל רות נשתמרה): **הַגְּאֵלָהּ** ללא וי"ו.

^ד יושם לב לדמיון לברכת גאולה של ערבית ("אמת ואמונה")

^ט אפ"ר: לגבי סדר הברכה, ישנה עדיפות להקדמת השורה הקצרה לארוכה, ע"פ העיקרון של "הקצר קודם" (א' מירסקי וש"י פרידמן דנו בכך, ואיני זוכר אם הזכירו מקרה זה).